

Spiunë dhe sabotatorë: sakrifikimi i inxhinierëve të Malit dhe akuza për mision agjenturor amerikan gjatë regjimit komunist

ABSTRAKT

Punimi trajton probleme si lufta e klasave dhe survejimi i vazhdueshëm, si instrumente të fuqizimit dhe konsolidimit të pushtetit politik, goditja e konceptit juridik të pronës private; shtetëzimi i saj, nxitja e luftës së klasave; goditja e njerëzve të shkolluar në perëndim si “sabotatorë”, organizimin e gjyqeve të manipuluar nga pikëpamja juridike si dhe goditjen e marrëdhënieve diplomatike me SHBA që e la Shqipërinë pa mbështetje ndërkombëtare.

Që në fillimet e ekzistencës së tij, regjimi komunist në Shqipëri u karakterizua nga shkelje të së drejtave më themelore të njeriut si mjet i vazhdueshëm pune duke nisur që nga eliminimi i pronës private, te përdorimi i punës së detyruar, trajtimi çnjerëzor e poshtërues dhe burgimi, vrasja e kundërshtarëve politik apo individëve të tjerë të kapur në shakullinë shkatërruese të agresionit komunist. Një shembull konkret i kësaj politike thellësisht çnjerëzore e antishqiptare është arrestimi i grupit të inxhinierëve të ngarkuar me detyrën e tharjes së Kënetës së Maliqit, të akuzuar nga regjimi si sabotatorë dhe bashkëpunëtorë të spiunazhit amerikan në Shqipëri.

Disa nga çështjet për diskutim janë: A ishte i ashtuquajturi “grupi teknik” realisht sabotues dhe “agjentë të paguar nga misioni amerikan në Shqipëri” apo kjo ishte një akuzë e përdorur nga regjimi për të eliminuar ndikimin e SHBA-së në Shqipëri? A e përdori Sigurimi i Shtetit arrestimin e grupit të inxhinierëve dhe të teknikëve të Maliqit për të larguar ndikimin e frymës perëndimore demokratike nga Shqipëria dhe për ta kthyer Shqipërinë në një vend pa asnjë lloj transparence demokratike dhe llogaridhënieje për veprimet qeverisëse? Cilat ishin akuza dhe e vërteta e inxhinierit më të ri në moshë, Kujtim Beqiri? Cili ishte pozicioni dhe roli i Fultzit në Shqipëri?

Eliminimi i konceptit të pronës private nga regjimi socialist si mjet për luftën e klasave

Modeli i ekonomisë shqiptare në periudhën komuniste u përqendrua në eliminimin gradual së të gjitha formave të pronës private, nëpërmjet shtetëzimit të plotë të degëve të ekonomisë e tregtisë dhe të kalimit në planifikimin tërësisht të centralizuar. Instrumenti kryesor ligjor që në fillimet e shtetit komunist, ishte Kushtetuta e Republikës Popullore të Shqipërisë e vitit 1946. Funkcioni kryesor i kësaj Kushtetute ishte rrëzimi i gjithë sistemit të mëparshëm të drejtësisë dhe krijimi i një sistemi të ri. Frymëzimi kryesor i hartimit të saj dhe i të gjithë akteve të tjera ligjore dhe nënligjore në vitet 1945-1946, ishte eksperiencia e Bashkimit Sovjetik.

Me Kushtetutën e vitit 1946 u shpall: “Republika Popullore e Shqipërisë është shtet i punëtorëve dhe i fshatarëve punonjës” (neni 2), sikurse “Puna, për çdo shtetas të aftë për punë, është detyrë dhe nder sipas parimit: “kush nuk punon, nuk ha” (neni 13).

Duke e shpallur veten përfaqësuese të popullit, pra, të punëtorëve dhe të fshatarëve që kishin si mjet të vetëm jetese vetëm punën, krijohej hendeku ndarës me të gjithë shtresat që zotëronin një lloj prone dhe i hapej fushë veprimi luftës së klasave: pronarë- jo pronarë. Pasi justifikoi me kushtetutë këtë situatë të luftës së klasave, në vitet 1945-1946 shtetëzimi i pronave private nga shteti u krye me ritme shumë të shpejta dhe propaganda e kohës e konsideronte si një prej sukseseve më të mëdha të regjimit komunist.

Në Kushtetutën e 1946, neni 35, theksohej se çdo shtetas shqiptar detyrohej të ruante dhe të forconte pasurinë shoqërore (shtetërore dhe kooperativiste), e cila konsiderohej si *“bazë e shenjtë dhe e paprekshme e demokracisë popullore, burim i fuqisë së Atdheut, i mirëqenies dhe i kulturës së të gjithë punonjësve”*. Sipas kësaj dispozite, ata që preknin pasurinë shoqërore konsideroheshin si armiq të popullit. Thellimi i mëtejshëm i luftës së klasave u sanksionua edhe në Kushtetutën e 1976, neni 4, që theksonte se: *“Republika Popullore Socialiste e Shqipërisë zhvillon pa ndërprerë revolucionin duke iu përmbajtur luftës së klasave dhe ka për qëllim të sigurojë fitoren përfundimtare të rrugës socialiste mbi rrugën kapitaliste, të arrijë ndërtimin e plotë të socializmit e të komunizmit.”*

Ishte kjo ideologji e luftës së klasave që u përdor masivisht për të përndjekur dhe eliminuar fizikisht shtresën e intelektualëve shqiptarë dhe të gjithë ata që nuk ishin dakord me regjimin sllavo-komunist. Në këtë shtresë intelektualësh bënin pjesë edhe disa inxhinierë dhe personel tjetër teknik që punonin në tharjen e Kënetës së Maliqit - edukimi akademik e profesional i të cilëve binte në kundërshtim me ideologjinë e regjimit komunist.

Propaganda dhe e vërteta mbi grupin e inxhinierëve të Kënetës së Maliqit Skenari për “sabotim” dhe akuza publike

Siç rezulton edhe nga dosjet hetimore-gjyqësore¹⁾, pjesëtarët kryesorë të

1) ‘Shih: AIDSH, F. 1/Dosjet hetimore-gjyqësore, V. 1946, D. 5. “Pretenca e prokurorit dhe vendimi i Gjykatës së Lartë Ushtarake mbi gjykimin dhe dënimin e grupit sabotator tekniko-intelektualë të Maliqit”, Drejtoria e Sigurimit të Shtetit, Dega e III-të, 15.11.1946 - 25.11.1946. Shih: edhe dosjen e marrë nga AQSH, “Procesi i sabotatorëve të punimeve për tharjen e liqenit të Maliqit”, Tiranë, Nëntor 1946, deklasifikuar me vendimin Nr. 2, dt. 16. 06. 2017 nga AIDSSH.

grupit që u akuzuan për sabotim, ku bënë pjesë edhe inxhinierët drejtues të punimeve për tharjen e kënetës, ishin: Abdyl Sharra, Kujtim Beqiri, Vasil Mano, Zyrika Mano, Mirush Përmeti, Paolo Saggioti, Eugenio Scaturro, Pandeli Zografi, Aleks Vasili, Mihal Stratobërdha, etj. Dokumenti që përmban aktakuzën e ngritur nga Prokuror Haznedari²⁾ i akuzoi si “organizatë tekniko-sabotatore, e cila ka kryer vepra sabotazhi me stil të gjerë dhe në mënyrë sistematike me qëllim ngadalësimin e rindërtimit ekonomik të Shqipërisë, si dhe për kryerje të veprave të spiunazhit në favor të agjentëve të huaj”. A. Sharra dhe më pas, K. Beqiri ishin drejtuesit e punimeve në Kantierin e Maliqit, siç rezulton edhe nga relacionet e Sigurimit për zhvillimin e punimeve atje³⁾, ndërsa pjesa tjetër shërbenin si punonjës në kantier në pozicione si inxhinierë, gjeometër, llogaritar, etj.

Përjashtim bënte Zyrika Mano, e cila ishte një shtetase me origjinë kroate, e martuar me njërin prej inxhinierëve, Vasil Mano. Ajo u akuzua si personi që realizonte komunikimin midis Fultzit dhe grupit të inxhinierëve. Prokuroria në këtë akt-akuzë, përveç Fultzit, implikonte dhe 2 misionarë të UNRRA-s si bashkëpunëtorë në sabotim.

Implikimi i punonjësve të UNRRA-s në gjyqin dhe dënimin e grupit të inxhinierëve “sabotatorë” të Kënetës së Maliqit rezulton nga procesverbali i dëshmimeve të Vasil Manos dhe Kujtim Beqirit, që tregonin se punonjësit e UNRRA-skishin ardhur 3 herë në Maliq, një herë në 15 maj, një herë në 13 qershor dhe një herë në muajin korrik, për të pyetur mbi detajet dhe statistikat e punimeve të kanalit të Maliqit⁴⁾.

E analizuar nga një pikëpamje juridike, pretenca e prokurorit fillon duke theksuar rëndësinë e veçantë që kishte ky gjyq për Shqipërinë, për nga niveli i tradhtisë që grupi i inxhinierëve kishin treguar.

2) Po aty.

3) Shih: Dosja Nr. 3 “Relacion dërguar Komitetit Qendror të Partisë mbi zhvillimin e punimeve për tharjen e Liqenit të Maliqit, vështirësitë, pengesat dhe sabotimi i ing. A.Sharrës”, Drejtoria e Sigurimit të Shtetit, Dega e III-të, 24.09.1946. Shih: gjithashtu Relacionin e Sigurimit mbi zhvillimin e punimeve në Kantierin e Maliqit, 01.07.1946, f.17.

4) Shih: Dosja Formulare Nr.1080/2, “Kujtim Ali Beqiri”, Ministria e Brendshme, Seksioni i Sigurimit të Shtetit, Nr.Regj.557, Kategoria IIB TEPËR SEKRET, deklasifikuar me vendimin Nr.2, dt.16.06.2017 nga AIDSSH, fl.

Për më shumë informacion, shih: O. Pearson, Albania in the Twentieth Century, A History: Volume III: Albania as Dictatorship and Democracy, 1945-99, f. 113.

Sipas pretencës, nëpërmjet sabotimit me stil të gjerë, në strukturën ekonomike dhe më pas politike të shtetit, synimi final i grupit të inxhinierëve, të cilët cilësoheshin “reaksionarë ndërkombëtarë”, ishte të vendoste në rrezik integritetin e vendit dhe të mashtronte pushtetin dhe popullin.

Pretenca nuk ka pothuajse asnjë argument juridik. Nga fillimi në fund ajo përmban një diskurs të ndikuar politikisht. Vetë prokurori nuk kishte formim arsimor në fushën e së drejtës.

Qëllimi i tij i shprehur në pretencë ishte të “demaskonte” grupin e inxhinierëve. Bie në sy fjalori i përdorur për të formuluar akuzat, paraqitja e provave të mundshme, deri përdorimi i fyerjeve kundrejt të pandehurve me cilësimet “mbeturina balliste dhe fashiste”, “banditë”, “katilë”, “spinë të poshtër”, apo cilësimet “egoist, kriminel i shitur” për Kujtim Beqirin, etj.⁵⁾, element inekzistent ky në procese gjyqësore të rregullta. Për shkak të mosekzistencës ende të një Kodi Penal, e vetmja bazë ligjore për ngritjen e akuzave ndaj të pandehurve ishte Ligji nr.21, datë 15.12.1944 «Mbi sabotatorët e Luftës Nacionalçlirimtare».

Gjyqi

Sistemi gjyqësor në 1945 ishte i ndërtuar në bazë të Ligjit nr. 41, datë 14.1.1945 «Mbi organizimin e funksionimin e gjykatave ushtarake», neni 79 i të cilit parashikonte se drejtësia në Republikën Popullore të Shqipërisë do të jepej nga Gjykata e Lartë e Republikës Popullore të Shqipërisë, nga gjykatat popullore dhe nga gjykatat ushtarake. Gjykata e Lartë Ushtarake, që gjykonte çështjen e kënetës së Maliqit përbëhej nga tre anëtarë, përkatësisht një nënkolonel dhe dy kapitenë ushtarakë. Fillimisht kjo gjykatë krijohej si gjykatë ad hoc për të shqyrtuar dhe zgjidhur çështjet që kishin të bënin me krime të tradhtisë së lartë apo krime të tjera politike. Ajo që vihet re nga shqyrtimi i dosjes që përmban proces-verbalet e seancave gjyqësore, është se gjyqi për “sabotatorët e Kënetës së Maliqit” zgjati vetëm 16 ditë ; Seancat gjyqësore u mbajtën në mjediset e Kinemasë “17 Nëntori”. Përgjatë gjithë kohës iu bë një

5) Shih: Dosja Nr. 5 “Pretenca e prokurorit dhe vendimi i Gjykatës së Lartë Ushtarake mbi gjykimin dhe dënimin e grupit sabotator tekniko-intelektualë të Maliqit”, Drejtoria e Sigurimit të Shtetit, Dega e Ill-të, 15.11.1946 - 25.11.1946, f.2-3.

publicitet shumë i madh. Mediet e kohës pasqyronin në mënyrë të vazhdueshme pamje nga gjyqi, duke përdorur një gjuhë agresive fyerjesh për të përshkruar grupin e inxhinierëve, me qëllim ushqyerjen e propagandës. Gazeta “Bashkimi”, 1946, publikonte vazhdimisht artikuj kundër grupit të inxhinierëve dhe detaje nga seancat gjyqësore. Vendimi i Gjykatës është shumë i shkurtër -vetëm 4 faqe- dhe përsëri aty nuk përmbahen argumente juridikë për të mbështetur apo kundërshtuar pretencën e prokurorit dhe dënimin e dhënë. Nga ana tjetër, mbrojtja e paraqitur nga avokatët mbrojtës është shumë e dobët dhe e shkurtër. Bie në sy se të pandehurit i kanë pranuar “fajet” dhe tregojnë pendesë të thellë për veprimet e tyre. Në procesverbalin e mbrojtjes të hartuar nga avokati Vasil Xhaja, i pandehuri Kujtim Beqiri kërkon falje të dënimit prej gjykatës, sepse ishte kryefamiljar dhe kishte 8 persona në ngarkim, megjithëse ende shumë i ri në moshë.

Në përfundim, vendimi, që mori gjykata për shumicën e të pandehurve, ishte ai i dënimit me vdekje. Inxhinierët Kujtim Beqiri dhe Abdyl Sharra u dënuan më varje në litar, ndërsa Zyrika Mano me të shoqin me pushkatim. Për sa i përket dënimit të Zyrikës, shumë studiues kanë diskutuar se Zyrika ishte shtatzënë në kohën e pushkatimit⁶⁾, element shtesë ky që dëshmon përsëri mbi shkeljet e pastra që i bëheshin të drejtave të njeriut në kohën e regjimit komunist.

Kujtim Beqiri: Procesi gjyqësor dhe e vërteta mbi të

Kujtim Beqiri u arrestua nga sigurimi i shtetit në 24 tetor 1946 dhe bazuar në proces- verbalin e mbajtur nga ky i fundit, u mor në pyetje tre herë, në datat 4, 6 dhe 9 nëntor 1946.⁷⁾

Sipas dëshmisë së dhënë prej tij⁸⁾, në mënyrë të përmbledhur, ai dhe “elementë të tjerë të pakënaqur” ishin kontaktuar dhe rekrutuar nga Fultzi pas çlirimit të Shqipërisë (1943), në kohën që ai punonte pranë Ministrisë Botërore.

6) Shih për shembull Pjetër Pepa, Dosja e diktaturës, Tiranë: Kumi, 2009 (ribotim), fq. 5. Agron Tufa, “Apologjia e gënjeshtërs dhe shumëfishimi i krimit: [kënetat e Maliqit, këndvështrime të ndryshme të pasqyrimin në romanin shqiptar]”, në: Almanak, Nr. 1, 2011.

7) Shih: Dosja Formulare Nr. 1080/2, “Kujtim Ali Beqiri”, Ministria e Brendshme, Seksioni i Sigurimit të Shtetit, Nr.Regj.557, Kategoria IIB TEPËR SEKRET, deklasifikuar me vendimin Nr.2, dt.16.06.2017 nga AIDSSH, fl. 13 -17.

8) Po aty, fl. 20-26.

Fultzi i propozoi krijimin e një organizate me elementë teknikë - intelektualë, në krye të së cilës duhet të ishin ish-nxënës të tij, me qëllimin për të pritur në gatishmëri momentin kur qeveria e atëhershme, e përkohshme, të zëvendësohej me një qeveri pro anglo-amerikane. Puna e kësaj organizate do të përmbledhohej në sabotimin indirekt të ndërtimit të vendit dhe si rrjedhojë, duhet të kishte të dëmshme për qeverinë për sa i përket ekonomisë dhe vijës së saj politike.⁹⁾

Përveç ndihmës nga misioni amerikan, duhej që teknikët dhe përgjithësisht intelektualët të sabotonin ritmin e punës së rindërtimit e për rrjedhojë, të ndikonin në humbje të “kredibilitetit të qeverisë ndajpopullit”. Në këmbim të sabotimit, Fultzi do t’i jepte Beqirit një shpërblim financiar prej 200 e ca sterlinash floriri, të cilat ai do t’ia shpërndante pjesës tjetër të grupit.

Këto sabotime do të shpreheshin nëpërmjet mospërfundimit të punimeve në kohë dhe kryerje të propagandës në favor të demokracisë amerikane tek punëtorët që punonin në Maliq. Në kohën kur kantierin e Maliqit e drejtonte Kujtim Beqiri, akuzohet se janë provokuar greva të ndryshme nga punëtorët dhe kanë dezertuar rreth 100 punëtorë dhe kjo ka ardhur për shkak të punës politike që ka bërë ky së bashku me bashkëpunëtorët e tjerë¹⁰⁾.

Pseudonimi i tij i vendosur nga Fultzi, sipas dëshmisë, ishte “Kab”¹¹⁾. Ky është tjetër element që tregon se Sigurimi donte t’i nxirrte inxhinierët si organizatë kriminale e organizuar në mënyrë të sofistikuar, deri në atë pikë sa të kishin edhe pseudonime me njëri-tjetrin. Përsëri në bazë të dëshmisë së dhënë prej Beqirit, tregohet se Fultzi e kishte instruktuar që të sabotonte edhe vepra të tjera me ndërtimin e të cilave ishte ngarkuar, përpara se të caktohej me punë në Maliq në vend të Abdyl Sharrës. Shembuj të përmendur aty janë ndërtimi i rrugës së Bicaj apo ura e Rrogozhinës mbi Shkumbin, e cila ishte ndërtuar fillimisht nga italianët në kohën e Ahmet Zogut, u hodh në erë gjatë luftës nga gjermanët dhe ishte rindërtuar menjëherë pas çlirimit, në vitin 1945.

Këto vepra për të cilat komunistët ngritën pretendime si të sabotuara, në realitet, jo vetëm mbijetuan gjatë gjithë periudhës së diktaturës duke kryer

9) Po aty, fl. 21.

10) Po aty, fl. 112-113.

11) Po aty.

plotësisht funksionin e tyre, por disa prej tyre ekzistojnë ende sot, gjë që dëshmon se ishin ndërtuar sipas parametrave të duhur teknikë. Ato janë dëshmi edhe e seriozitetit dhe përkushtimit profesional të inxhinierit Kujtim Beqiri, që drejtoi punën për ndërtimin e tyre.

Pas transferimit të tij në Maliq, supozohet se Kujtim Beqiri së bashku me inxhinierët e tjerë të akuzuar më lart, me të cilët mblidhej rregullisht fshehurazi për të diskutuar mbi vazhdimësinë e sabotimit, hartonte raporte periodike për Fultzin mbi vijimin e sabotimit, të cilat i dërgonte nëpërmjet Zyrakës apo nëpërmjet komunikimeve verbale që bënte me vetë atë. Sipas procesverbalit të dëshmisë së Kujtim Beqirit, gjithsej ishin organizuar 4 mbledhje, ku në dy prej tyre ishte diskutuar mbi raportet që do t'i dërgoheshin Fultzit nëpërmjet Zyrika Manos. Sipas akuzës, këto letërkëmbime, ai pasi ua lexonte anëtarëve të tjerë të grupit, i griste.

Por si qëndron e vërteta? Kujtim Beqiri ishte një student i shkëlqyer i Universitetit të Vjenës, Austri. Ai kishte refuzuar një pozicion si pedagog në këtë universitet për t'u kthyer e për të kontribuar në rindërtimin e vendit të tij. Rezultatet e tij të shkëlqyera akademike dëshmohen më së miri nga kopja e diplomës që vetë ky universitet ka lëshuar, të paraqitur më lart.

Niveli i tij i profesionalizmit del në pah edhe nga vetë raportet e Sigurimit, pavarësisht gjuhës së përdorur mbi figurën e tij: Nga studimi i dosjeve që përmbajnë dëshmitë e Kujtim Beqirit dhe të inxhinierëve të tjerë, duket qartë se ato janë marrë në kushte presioni dhe torturash të llojeve të ndryshme (fizike dhe psikologjike), pa vullnetin e tyre të lirë. Një detaj konkret që e vërteton më së miri këtë ndodhet në një pjesë të dëshmisë së Beqirit, e cila pasi është shtypur me makinë shtypi, është korrigjuar nga i pandehuri me shkrim dore.¹²⁾ Në dosje gjendet edhe inventari i sendeve dhe pronave që i janë gjetur të pandehurit në momentin e arrestimit, të cilat në përputhje me ligjet e kohës, u konfiskuan nga shteti, i cili përveç heqjes së lirisë fizike, i privonte individët edhe nga prona e tyre e luajtshme dhe e paluajtshme.

Një arsye më tepër për dënimin e inxhinierëve ishte dhe justifikimi i qeverisë komuniste për dështimin në tharjen e Kënetës së Maliqit, punimet për të cilën duhet të përfundonin brenda tetorit të vitit 1946, por për shkak të

12) Po aty, fl. 14

fondeve të pamjaftueshme dhe mjeteve primitive të punës, ky plan nuk u realizua. Gjatë dhënies së dëshmisë në zyrat e sigurimit, Kujtim Beqiri vë theksin te mungesat financiare dhe materiale, gjer te mjetet primitive të punës, si pengesë për kryerjen me ritme të shpejta të punës. Për këtë arsye ai kishte hartuar një plan të ri për zhvillimin e punimeve, që nuk kishte aspak qëllime sabotimi, siç dhe u akuzua.

Propaganda e regjimit komunist për të nëpërkëmbur figurën e inxhinierit të talentuar Kujtim Beqiri dhe të intelektualëve të tjerë u manifestua jo vetëm te qëndrimet e institucioneve të administratës shtetërore, por u bë subjekt edhe në vepra letrare të kohës si romane apo filma të kohës,¹³⁾ me qëllimin për të pëijetësuar në sytë e popullit shqiptar inskenimin e kryer nga regjimi si një të vërtetë.

Në përfundim të jetës së tij, pak përpara përfundimit të gjyqit të inskenuar ku Kujtim Beqiri u dënua me vdekje, ai i dërgon një letër lamtumire familjes së tij. Në nënshkrimin e vendosur në përfundim të letrës, duket qartë që e vetmja dëshirë e tij është që pas vdekjes të mos e mbanin mend për sabotues dhe kriminel i vendit të tij siç u akuzua, por si profesionist të përkushtuar, ashtu siç ishte edhe e vërteta.

Marrëdhëniet diplomatike SHBA-Shqipëri: Gjendja e pasluftës dhe ardhja e misioneve anglo-amerikane UNRRA dhe OSS

Në periudhën 1945-1946, në vend zbarkuan misione të ndryshme me qëllime humanitare, siç ishte UNRRA, i financuar nga Forcat Aleate, kryesisht nga qeveria amerikane, për të ndihmuar Frontin Nacionalçlirimtar, ndihmë ekonomike e më vonë, në rimëkëmbjen e popullit shqiptar. Kjo organizatë drejtohej nga Frank Woodard, i cili mbante postin e Drejtorit të Divizionit Bujqësor për Shqipërinë. Pas përfundimit të Luftës së II Botërore, misioni i UNRRA-s ishte të siguronte ndihmë ekonomike për kombet evropiane pas Luftës së Dytë Botërore dhe të riatdhesonte dhe ndihmonte refugjatët që do të vinin nën kontrollin e Aleatëve. Qeveria amerikane financoi afërsisht gjysmën

13) Shih: për shembull Fatmir Gjata, Kënetë, Tiranë: Naim Frashëri, 1973 dhe filmin e prodhuar nga Kinostudio "Shqipëri e Re" i bazuar mbi këtë roman, me titull "Vitet e para" (1965).

e buxhetit të UNRRA-s. UNRRA nuk vepronte vetëm në Shqipëri, por në të gjitha shtetet të cilat kishin pësuar humbje ekonomike gjatë Luftës.¹⁴⁾ Misione të tjera të ardhura në Shqipëri në atë periudhë ishin me natyrë ushtarake, si ai amerikan, me në krye Harry T. Fultz, si dhe ai i dërguar nga qeveria angleze.

Mbërritja e misionit të UNRRA-s në Shqipëri e ashpërsoi akoma edhe më shumë luftën e klasave. Sipas komunistëve, UNRRA do të përdorte “logjikën e saj imperialiste”, për t’u angazhuar në rrjet spiunazhi dhe sabotimi. Duke përdorur Sigurimin e Shtetit, synohej të mbahej nën kontroll të vazhdueshëm veprimtaria e punonjësve të kësaj organizate, sepse i druhej ndonjë indoktrinimi të mundshëm të popullit shqiptar me frymën demokratike perëndimore.

Dy dosje të deklasifikuara të Sigurimit të Shtetit, specifikisht Dosja Nr. 20 “*Korrespondenca e shkëmbyer në mes të personelit të UNRRA-s dhe misionit ushtarak në Shqipëri mbi veprimet e tyre në vendin tonë*”¹⁵⁾ dhe Dosja Nr. 80 “*Të dhëna informative nga burime agjenturiale mbi veprimtarinë e misionarëve të UNRRA-s dhe elementët armiq e të dyshimtë shqiptarë*”¹⁶⁾ dëshmojnë më së miri mbi survejimin e aktivitetit të UNRRA-s, të manifestuara qoftë nëpërmjet raporteve të hartuara nga vetë punonjësit e Sigurimit, ku detajohej çdo lëvizje apo diskutim i tyre, qoftë nëpërmjet dëshmimeve periodike të rrjetit të bashkëpunëtorëve të Sigurimit mbi ta, të cilët në shumicën e rasteve përmenden nëpërmjet pseudonimeve. Misionet ushtarake anglo-amerikane që zbarkuan në territorin e Shqipërisë së sapoçliruar në 1944 i përkisnin organizatave SOE (Special Operations Executive/Ekzekutivi i Operacioneve Speciale) dhe OSS (Office of Strategic Services/Zyra e Shërbimeve Strategjike).

Qëllimi i përbashkët zyrtar i të dyja misioneve ishte të ndihmonin me trupa të armatosura në Luftën Nacional-Çlirimtare si dhe të hapnin negociatat me qeverinë e sapoformuar komuniste, për t’u siguruar që kjo e fundit do të respektonte përkatësisht: kryerjen e zgjedhjeve të lira e të ndershme dhe vazhdimësinë e detyrimeve të traktateve bilateralë ndërmjet saj dhe SHBA-së (të ndërmarra nga qeveria paraardhëse). Megjithatë, duhet theksuar se

14) Për më shumë informacion, shih: marrëveshjen e lidhur ndërmjet qeverisë komuniste shqiptare dhe kësaj organizate, me qëllim ardhjen e saj në territorin shqiptar, 11 prill 1945. Aksesohet në: www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/b-al-ust000005-0028.Ddf

15) Dosja është hapur më 08.12.1944 - 30.12.1944 nga Drejtoria e Sigurimit të Shtetit, Dega e I-rë;

16) Dosja është hapur për periudhën 13.05.1946 - 31.07. 1946 nga Drejtoria e Sigurimit të Shtetit, Dega e I-rë;

funksi­on­et OSS / SOE ishin ato të një agjencie intel­igjence.

Nga dalja në dritë e dokumenteve të reja të deklasifikuara që i për­kas­in asaj periudhe, vërtetohet se misionet e dërguara prej tyre kishin si objekt­iv të njihnin gjendjen politike në të cilën ndodhej Shqipëria.

Rrjedhimisht, rezulton se agjencitë e intel­igjencës që operonin në Ballkan, duke përfshirë Shqipërinë në kohën e Luftës së II Botërore, ishin kryesisht amerikane dhe angleze dhe ardhja e misioneve të dërguara prej tyre u mundësuan vetëm përmes marrëveshjeve të fshehta të bashkëpunimit midis OSS nga njëra anë dhe SOEsë nga ana tjetër, në qershor 1942 dhe gusht 1943 (Arkivi i Shtetit Amerikan - NARA, 1943: 1-23).

Në Shqipëri, rolet e tyre ishin të ndryshme: detyra kryesore e misionit të OSS ishte të hartonte raporte të vazhdueshme intel­igjence lidhur me marrëdhëniet që kishte lideri i sapovendosur në krye të shtetit shqiptar, E. Hoxha, me Bashkimin Sovjetik, ndikimin që mund të kishte ky i fundit në vend dhe në marrëdhëniet SHBA-Shqipëri në të ardhmen¹⁷⁾, ndërsa misioni anglez kishte synim të ndërtonte një rrjet më aktiv agjentural.¹⁸⁾ Në nëntor të 1943, misionin e OSS në Shqipëri e mori nën drejtim Harry T. Fultz¹⁹⁾, një veteran i Luftës së Parë Botërore dhe ish - drejtori i Shkollës Teknike në Shqipëri (1922-1931), tashmë në rolin e një civili, që deri në atë moment kishte drejtuar Seksionin Shqiptar të OSS-së në Bari,²⁰⁾ si rrjedhojë e njohurive të forta mbi Shqipërinë.

Diçka e tillë vërtetohet edhe nga një korrespondencë telegrafike midis

17) Shumë historianë amerikanë pohojnë se shërbimet intel­igjente amerikane në fillimet e tyre ishin të një cilësie kaq të dobët, sa nuk ishin në gjendje të parashikonin asnjë nga lëvizjet e rëndësishme politike në Evropë, të ndërmarra nga gjermanët apo italianët. Duke parë këtë dobësi të madhe të politikës ndërkombëtare amerikane, dhe duke pasur parasysh se amerikanët do të hynin shumë shpejt në fushën e Luftës Botërore, presidenti Roosevelt nënshkroi urdhrin presidencial për krijimin e OSS (1942 -1945), e cila u krijua pak a shumë në modelin britanik të SOE. OSS, e drejtuar nga William Donovan (kur ky i fundit e ktheu vëmendjen e tij drejt Ballkanit) u kthye në një organizatë intel­igjence shumë e rëndësishme gjatë Luftës së Dytë Botërore.

18) Disa studiues madje aludojnë për një rivalitet të këtyre dy agjencive përgjatë veprimtarisë së kryer në Shqipëri. Bashkëpunimi ndërmjet këtyre dy misioneve përmendet edhe në veprën Th. Bare, Historia e Armës së Sigurimit të Shtetit, Pjesa II (Nëntor 1944-1948), Tiranë: Janar 1974.

19) Emri i koduar: "Gates" ose "Plak".

20) Shih: P. Lucas, The OSS in World War II Albania: Covert Operations and Collaboration with Communist Partisans, f. 23.

J. Jacobs²¹⁾ dhe Departamentit Amerikan të Shtetit, ku Fultzi, ishte planifikuar të hynte në territorin shqiptar fillimisht si një anëtar i misionit të OSS dhe më vonë do të shërbente si Këshilltar Ekonomik i Departamentit Amerikan të Shtetit. Për më tepër, telegrami instruktonte se pas ardhjes së misionit të OSS nga Italia në Shqipëri, duhet të koordinohet puna e kryer deri atëherë nga stafi paraardhës amerikan me atë të Fultz-it. Pothuajse që nëmomentin që Fultzi u rikthye në jetën politike të Shqipërisë, filloi të survejohej nga Sigurimi i Shtetit, ashtu siç dëshmohet edhe nga një dosje e deklasifikuar e Sigurimit mbi të, Dosja Nr.100²²⁾, ku përveç survejimit të përditshëm të veprimtarisë së tij, përshkruhet me detaje jeta e hershme, aktiviteti si drejtor i Shkollës Teknike në Tiranë, si dhe roli drejtues në OSS.²³⁾

Misionit të OSS-së i ishte dhënë leja nga qeveria komuniste për të përdorur ndërtesat e Legatës (Ambasadës) Amerikane në Tiranë si seli të përkohshme,²⁴⁾ element i cili shfaqet shpesh edhe nga dosjet e hartuara nga Sigurimi, ku shumica e survejimeve që i janë bërë Fultzit dhe anëtarëve të tjerë të misionit amerikan e kanë pikënisjen aty. Një element që vlen për t'u theksuar për sa i përket mënyrës sesi Sigurimi i Shtetit operonte është fakti se ky i fundit shkelte të drejtën e privatësisë jo vetëm ndaj Fultzit dhe anëtarëve të tjerë të misionit, por edhe atë të familjarëve të tij, siç dëshmon dosja survejuese e vajzës së tij, Joana, e cila në atë kohë ishte vetëm 21 vjeçe.²⁵⁾

Rreth figurës së Harry Fultzit dhe përfshirjes së tij në “sabotimin” e Kënetës së Maliqit

Në periudhën kur ka drejtuar Shkollën Teknike²⁶⁾ (1922 -1931), ai ka qenë gjithnjë në rolin e edukatorit për popullin shqiptar, sepse ndihmoi në edukimin e

21) Joseph Jacobs, pjesëtar i Misionit Civil Amerikan në Shqipëri, i cili mbërriti në Shqipëri në maj 1945. Pjesë e këtij Misioni ishte dhe Harry Fultz.

22) Dosja Nr. 100 “Të dhëna biografike dhe informative mbi veprimtarinë armiqësore kundër vendit tonë nga Harry Fultz”, filluar më 1945 e mbaruar në 1946, fl. 148.

23) Po aty, fl. 2, 12.

24) Telegram i adresuar nga Jacobs drejt Sekretarit të Shtetit të Ministrit në Egjipt (Tuck), “Efforts by the United States to arrive at satisfactory arrangements for the establishment of diplomatic relations with the Albanian Government”, 2 Janar 1945. Gjendet në: history.state.gov/historicaldocuments/frus1945v04/ch1

25) Dosje Nr. 90, “Materiale Agjenturale në ngarkim të së bijës së Fultzit, Joana Fultzi”, 1945 - 1946, fl. 76.

26) Sot kësaj shkolle, i është dhënë emri i tij.

shumë brezave në shkencat natyrore dhe gjuhën angleze. Fëmijët e tij²⁷⁾, dëshmojnë se ai u kishte trashëguar dashurinë për popullin shqiptar. Djali i tij, Dave, një figurë e shquar akademike në SHBA, gjatë një intervistë të dhënë në vitin 1993, ka diskutuar gjerësisht mbi kontributin e të atit në vendin tonë. Ai e përshkruante këtë lloj përkushtimi si ngjitës, deri në pikën ku ai vetë ishte frymëzuar për të ndjekur një karrierë në fushat shkencore si rrjedhojë e viteve që kishte kaluar në Shqipëri, duke studiuar në shkollën e të atit.²⁸⁾

Gjatë periudhës kur Fultzi kryente rolin e drejtorit të Shkollës Teknike (deri në vitin 1933) nuk ka asnjë dokument që të provojë se ai kishte lidhje me shërbimet e inteligjencës amerikane.

Përfshirja e tij me OSS rrjedhimisht ka ardhur gjatë kohës së Luftës II Botërore. Ky detaj konfirmohet, së pari, nëpërmjet dosjes së tij si personel i OSS, e cila është tashmë e deklasifikuar,²⁹⁾ ashtu si edhe nga mikrofilmat e gjetur që përmbanin dosjet agjenturiale të Donovan-it, shefit të OSS, të deklasifikuara dhe të zbardhura nga Arkivi Shtetëror Amerikan, ku H.T.Fultz rezulton si subjekt i rekrutuar në këtë agjenci.³⁰⁾

Gjithashtu, sipas një rrëfimi të bërë nga ish- kapiteni të OSS, që operoi në Shqipëri në ato vite, James “Jim” Hudson për një gazetë shqiptare në 2012, ishte kjo periudhë (pas 1943) kur Harry Fultz mund t’u jetë drejtuar të gjithë ish-nxënësve të tij si dhe profesorëve të dikurshëm të Shkollës Teknike me qëllim rekrutimin e një rrjeti informatorësh shqiptarë, të cilët potencialisht mund të përdorehin prej OSS edhe pas vendosjes së regjimit komunist.³¹⁾

27) Shih: Joan Fultz-Kontos, Kryqi i Kuq, Shqiponja e Zezë, Monografi për Evropën Lindore, Bibliografi e Shkollës Teknike Shqiptaro-Amerikane të Tiranës, 1994.

28) Intervista me Dave Fultz, fq.4,5,13. E aksesueshme në: opensky.ucar.edu/islandora/object/archives%3A7598/datastream/OBJ/view.

29) Gjendet në: <https://catalog.archives.gov/id/2173377>.

30) Arkivi Kombëtar Amerikan, Washington, DC 20408, “GENERAL WILLIAM J. DONOVAN, SELECTED OSS DOCUMENTS, 1941-1945 MICROFILM ROLL LIST AND INDEX RECORD GROUP 226 ENTRY 180, File 57-58”, korrespondencë e Donovanit me Brennan, me subjekt H. T. Fultz, 8/5/44, fq.3. E aksesueshme në: www.archives.gov/files/iwg/declassifiedrecprds/rg226oss/directors2microfilm:roll-list.pdf.

31) Marrë nga intervista e A. Tare, titulluar “Misioni im në Shqipëri” - Intervistë me Kapiten James HUDSON për misionin e tij në Shqipëri gjatë viteve të luftës së dytë botërore”, botuar në Gazetën “SHQIP”, 2012. Pyetjes së intervistuesit nëq Fultz e kishte instruktuar për të krijuar një rrjet spiunazhi, që do të përdorej edhe pas Luftës Nacional - Çlirimtare, Hudson i përgjigjet se pavarësisht se ai asnjëherë nuk ia kishte shprehur në mënyrë eksplicite këtë gjë, ishte e nënkuptuar. Për më shumë, shih: intervistën e plotë, e aksesueshme në:

www.scribd.com/doc/145100586/MISIONI-IM-NE-SHQIPERI-Interviste-me-Kapiten-JAMESHUDSON-per-misionin-e-tij-ne-Shqiperi-gjate-viteve-te-luftes-se-dyte-botrore.

Historia mbështet faktin që ka pasur përpjekje nga OSS për të rekrutuar eksponentë shqiptarë të diasporës, që ishin kundër regjimit të Hoxhës për të kryer veprimtari agjenturiale (ky grup quhej the Albanian Subversion ose Komiteti për Çlirimin e Shqipërisë - Committee Free Albania), por kjo ka ndodhur në 1949, vite më vonë nga arrestimi dhe dënimi i grupit të inxhinierëve, ashtu si dhe nga largimi i misionit amerikan nga vendi. Ky operacion rekrutimi ishte rezultat i një bashkëpunimi ndërmjet misionit amerikan me atë anglez dhe mbante emrin OBOPUS / BGFIEND.³²⁾

Sipas një memorandumit të Zv/Drejtorit Për Koordinimin e Politikave në Washington DC, të deklasifikuar vitet e fundit nga CIA, që mban datën e nëntorit 1949, përmendet se: “Informacioni (i CIA-s) është marrë nga një burim i mirëfilltë që këshilltari kryesor i Komitetit për Shqipërinë e Lirë, gjatë vizitës së tij të fundit në Washington, ishte Harry Fultz, i njohur mirë nga intelektualët shqiptarë, sepse ka qenë për shumë vite Drejtor i Shkollës së Kryqit të Kuq Amerikan në Tiranë. «... Në bisedimet me shqiptarët, thuhet se ai do të donte ta shihte vendin ku ai kaloi kaq shumë vite të çliruar nga komunizmi dhe aipremtoi gjithë mbështetjen e tij personale... (Jemi njoftuar) se ai i dha secilit anëtar të Komitetit për Çlirimin e Shqipërisë një shpërblim prej \$ 5,000.00. (Një raport tjetër nga i njëjti burim kishte treguar se anëtarët e këtij Komiteti kishin marrë secili nga dhjetë mijë dollarë nga Departamenti i Shtetit) ”.³³⁾

Në materialet e gjetura në dosjet e deklasifikuara të Sigurimit për grupin e inxhinierëve dhe për Harry Fultzin, deri tani nuk ka rezultuar asnjë provë e drejtpërdrejtë, e shkruar, që të mbështesë teorinë se këto rekrutime përfshinë edhe grupin e inxhinierëve të Maliqit. Ky fakt vërtetohet nga raportet survejuese të gjendura mbi lëvizjet dhe veprimtarinë e Fultzit, në të cilat nuk ka asnjë gjurmë të takimeve të tij me ndonjë prej inxhinierëve apo me Zyrika Manon, e cila u akuzua si ndërldhësja mes tyre.

Duke iu referuar përsëri rrëfimit të James Hudson të përmendur më lart, pyetjes nëse kishte ndonjë të vërtetë në faktin se Enver Hoxha e akuzonte

32) Shih: Raportin e deklasifikuar të CIA-s në:

www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP91T01172R000300290022-1.pdf.

33) Raport i deklasifikuar nga CIA, i aksesueshem në:

[www.cia.gov/library/readingroom/docs/OBOPUS%20BGFIEND%20%20%20VOL.%2014%20%20\(BGFIEND%20OPERATIONS\) 0078.pdf](http://www.cia.gov/library/readingroom/docs/OBOPUS%20BGFIEND%20%20%20VOL.%2014%20%20(BGFIEND%20OPERATIONS) 0078.pdf)

Fultzin se ai ishte një spiun i amerikanëve dhe se përdorte ish-studentët e tij për të mbledhur informacione, ai i përgjigjet se të paktën deri në vitin 1944, Fultzi ishte dakord me marrëveshjen apo me vendimin e anglezëve për të pajisur partizanët me armatime kundrejt Ballit Kombëtar. Ai pohon se Fultzi ishte një njeri shumë serioz, i përkushtuar ndaj punës së tij dhe më e rëndësishmja, *“ai ishte “një djalë Tirane”, ai kishte jetuar në Tiranë dhe e njihte mirë qeverinë. Ai nuk ishte tipi i Hoxhës. Atë nuk do ta shihje nëpër male, ishte një djalë qyteti i shkolluar, i mprehtë dhe shumë i zgjuar. Nuk më la në asnjë moment përshtypjen se pas luftës do të bënte diçka kundër dikujt. Mendoj se ai po luante drejt dhe ishte pjesë e ushtrisë amerikane, duke u munduar të fitonte luftën.”*

Ekziston një fotografi shumë domethënëse e Fultzit, e shkrepur jashtë ndërtesës së shkollës Teknike në vitin 1945, ku ai është i rrethuar nga dyzet prej studentëve të tij të mëparshëm, disa të veshur me uniformën partizane. Pa kaluar shumë kohë pasi ishte bërë fotografia, Fultzit iu desh të dëshmonte sesi studentët e tij po vrisnin njëri-tjetrin. Në një letër drejtuar një kolegu të tij në kohën e gjyqit të grupit të inxhinierëve, Fultzi vuri në dukje se kreu i Gjykatës së Lartë Ushtarake në Tiranë, që kishte qenë një prej të diplomuarve në shkollën e Fultzit, kryesonte dënimin e 37 burrave të akuzuar si armiq të popullit dhe njëkohësisht ish- nxënës të shkollës së tij».³⁴⁾

Dënimi i grupit “sabotator” të Kënetës së Maliqit u konsiderua një sukses politik nga ana e Sigurimit të Shtetit, siç rezulton nga një shkresë adresuar Seksionit të Sigurimit në Korçë nga Ministria e Punëve të Brendshme.³⁵⁾

Menjëherë pas shpalljes së vendimit për të dënuar grupin e inxhinierëve, Departamenti Amerikan i Shtetit nxori një deklaratë ku kategorikisht mohonte pohimet e bëra në gjyq, e publikuar në buletinin mujor të këtij Departamenti: *“Gjykimet (e inxhinierëve) që po ndodhin në Tiranë janë padyshim një përpjekje e regjimit shqiptar për të përjetësuar veten me anë të shtypjes dhe terrorizimit të elementeve liberale, patriotike dhe opozitare shqiptare. Akuza se të akuzuarit ishin të lidhur me anë të pagesës ose shërbimit ndaj Shteteve të Bashkuara, apo të ndonjë përfaqësuesi të saj në Shqipëri nuk ka ndodhur në asnjë mënyrë dhe*

34) Po aty, P. Lucas, The OSS in World War II Albania ..., f. 187.

35) Dosja Formulare Nr.1080/2, “Kujtim Ali Beqiri”, Ministria e Brendshme, Seksioni i Sigurimit të Shtetit, Nr.Regj.557, Kategoria IIB TEPËR SEKRET, deklasifikuar me vendimin Nr.2, dt.16.06.2017 nga AIDSSH, fq.44- 45.

është krejtësisht e pavërtetë”³⁶⁾.

Në ndryshim nga pjesëtarët e tjerë të misionit, (si p.sh. Jacobs, që e konsideronte eksperiencën e tij në Shqipëri si “purgator Ballkanik» dhe vazhdimisht riafirmonte besimin e tij se «ditëve të tij në Shqipëri po u vinte fundi.» «Pas një viti që po merrem me ta, - vazhdonte ai, - nuk mundem dot më»), Harry Fultzi dëshironte ende të qëndronte, duke u quajtur kështu nga kolegët e tij si “ai i cili e kërkon me zor ndëshkimin”.

Në zbatim të politikës së qeverisë, Sigurimi i Shtetit u soll ashpër ndaj pjesëtarëve të misionit amerikan, gjatë largimit të tyre nga porti i Durrësit në nëntor 1946. Kjo dëshmohet nga një letër e gruas së Henderson (pasardhësi i Fultzit në detyrë për shumë pak muaj përpara se SHBA ta tërhiqte misionin amerikan përfundimisht nga Shqipëria), drejtuar një mikut të saj në Departamentin Amerikan të Shtetit. Aty përshkruhen peripecitë e hequra, që nga flakja e plaçkave të tyre me forcë në anije, deri te keqtrajtimi fizik i vajzës së Fultz-it, Joana³⁷⁾, me qëllim denigrimin e tyre moral.

Në mes të nëntorit 1946, kur misioni amerikan u largua nga Tirana, pjesëtarët e tij do t’i referoheshin Qeverisë së atëhershme si «barbare», «e pamëshirshme» dhe «e paskrupullt». Menjëherë pas ngjarjes në Shqipëri, anëtarët e misionit amerikan u drejtuan drejt Liberisë, ku në foton më sipër është fotografuar edhe Fultzi bashkë me të bijën.

Përfundime

Pavarësisht faktit se elementë të regjimit komunist shqiptar ndryshonin nga regjimet e tjera të Evropës Qendrore dhe Lindore e si i tillë ai regjim mund të quhej unik, vetëm për Shqipërinë, përsëri mund të nxjerrim mësim të rëndësishme universale. Mësimi kryesor është potenciali i tmerrshëm që mund të ketë “demonizimi” i personit për shkak të ideologjisë së urrejtjes të sanksionuar nga shteti. Ky mësim i përbuzjes apo ky proces dehumanizimi, siç ishte lufta e klasave, ishte baza e persekutimit dhe e internimit të mijëra

36) Shih: Jakov Aleksandrovich Malik., Department of State Bulletin, Nov. 17, 1946.

37) Letra është botuar në AMERICAN FOREIGN SERVICE JOURNAL, VOL. 24, NO. 1, Janar 1947, THE NATIONAL WAR COLLEGE, WASHINGTON, D.C, fq.33, 52. E aksesueshme në: www.afsa.org/sites/default/files/fsj-1947-01-january-0.pdf

personave si dhe shkelja sistematike e të drejtave të tyre më thelbësore.

Shqipëria ende ndodhet sot relativisht në mes të procesit të demokratizimit të saj, ashtu si në hapat e parë drejt objektivit të anëtarësimit në Bashkimin European. Për këtë arsye, duhet të respektojë dhe inkurajojë angazhimin për të përkujtuar viktimat e regjimit komunist, për të respektuar të mbijetuarit e tij dhe për të riafirmuar aspiratën e përbashkët për solidaritet dhe drejtësi.

Kujtesa dhe historia në diskursin post-totalitar

ABSTRAKT

Punimi trajton çështje aktuale si përballja e shoqërisë shqiptare me qasjen ndaj së kaluarës komuniste totalitare; në ç'mënyrë drejtohem tek e kaluara; vëmendja ndaj dëshmive të të mbijetuarve të terrorit komunist; raportet e reja ekzistenciale mes historisë dhe kujtesës; dallimi kujtesë-histori; krijimi i një shoqërie ku dinjiteti i personit të përbëjë parimin themelor të ndërtimit të institucioneve të reja demokratike dhe të shtetit të së drejtës; përse çdo histori është një histori bashkëkohore, siç shprehej Kroçe.

Orientimi nga një analizë shkencore e së kaluarës nevojitet për rindërtimin shpirtëror të brezave të rinj dhe të atyre që kanë njohur vetëm një histori të manipuluar, atë zyrtare komuniste.

«Ne që kemi jetuar nga kampet e përqendrimit nuk jemi dëshmitarët e vërtetë. Është një ide shqetësuese, me të cilën unë jam bashkuar pak nga pak duke lexuar atë që të mbijetuar të tjerë kanë shkruar, përfshirë dhe mua, kur unë kam lexuar shkrimet e mia pas disa vitesh. Ne, të mbijetuarit, jemi vetëm një minoritet i parëndësishëm, por ama të jashtëzakonshëm. Ne jemi ata që shkelja e detyrës, shkathtësia ose shansi që na ka ndihmuar, nuk e prekëm kurrë fundin. Ata që e prekën dhe qëpanë fytyrën e Gorgonës, nuk u kthyen prej andej, ose u kthyen pa fjalë»

Primo Levi

Shpërthimi i kujtimeve nga ana e viktimave të komunizmit dhe diskutimet ndërmjet historianëve shtrojnë dy pyetje të rëndësishme, prej të cilave varet kuptimi i kohës sonë. Një pyetje është me natyrë faktike: çfarë vendi zë kujtesa dhe historia në kulturën tonë? Pyetja tjetër është e natyrës teorike: cili duhet të jetë kuadri konceptual ku vendosen refleksionet tona?

Nga përgjigjja e këtyre pyetjeve thelbësore varet ajo, që në gjuhën filozofike quhet kuptimi i thelbit shpirtëror të epokës sonë. Kështu, analiza dhe kapja e thelbit shpirtëror të një epoke bëhet një detyrë, për të cilën punojnë historiani, përmes investigimit kritik të fakteve dhe filozofi përmes imagjinatës teorike, detyrë për të cilën historiani duhet të bëhet filozof dhe filozofi historian. Këtu historiani gjen përfundimin e një kërkimi thelbësor të konfigurimeve të mëdha historike dhe filozofi gjen më shumë bazën dhe presupozimet që i mundësojnë atij të formojë normat dhe gjykimet vlerore, përmes të cilave do të vlerësojë realizimet e një epoke. Kjo detyrë imponohet për çdo të tashme, sado komplekse qoftë ajo. Sigurisht gjërat janë shumë të thjeshta për epokat e hershme, perspektivat e të cilës janë bërë më të qarta, por një e tashme si kjo e jona e bën këtë detyrë edhe më urgjente, pavarësisht vështirësive dhe rezervat që ajo nxit. Përmes kësaj rruge ne do të jemi në gjendje që të përcaktojmë edhe Shqipëri, jo në kuptimin gjeografik të termit, pasi vetëm kështu ne mund të veprojmë ndaj të tashmes. Shkurt ne kemi nevojë për një vetëreflektim për të kuptuar qenien e të qenurit tonë.

Që të kuptojmë botën tonë të sotme, kjo nënkupton të kuptojmë se si kjo botë shpirtërore post-totalitare lidhet me forcat e botës së kaluar, forca që janë

ende në veprim, por që sot synojnë të paraqiten në një formë të re shpirtërore. Për këtë qëllim, kjo botë moderne duhet kapur në gjenezën e saj dhe kondensimin e saj progresiv. E parë në mënyrë të thjeshtë dhe për t'i ikur çdo reflektimi, siç ndodh nga disa, mund të thuhet se kjo botë post-totalitare përbën një formacion mjaft kompleks. Entuziastët e progresit, ashtu si dhe kundërshtarët konservatorë e paraqesin këtë kohë si një unitet, por ndërsa të parët duan ta kurorëzojnë siç stoliset koka e një zoti, të tjerët duan ta shkelin me këmbë, siç shtypet koka e një gjarpri. Në të vërtetë, bota e sotme përshkohet nga kundërshti dhe tensione, të cilat mund të shpjegohen si produkt praktik të një bashkimi aspektesh dhe rrethanash nga më të ndryshmet.

Për të kuptuar këtë botën tonë, ku vihen re kaq urrejtje dhe shpirtra të trazuar, duhet që ta copëtojmë në pjesë më të vogla, dhe për secilën prej tyre të tregojmë se si format moderne veprojnë mbi jetën tonë dhe mbi shpirtin e të gjithëve, pasi është veprimi i bashkuar dhe reciprok i këtyre pjesëve që prodhojnë sinteza relativisht të bashkuara, si prirjet kulturore, programet, partitë, drejtimet shpirtërore. Për këtë duhet ndalur edhe në përbërësit më të thjeshtë dhe fluidë, domethënë ato që lidhen me etikën, fenë dhe vizionin mbi botën, mbi të renë dhe të vjetrën. Parimet e mëdha dhe të qëndrueshme ndodhen nga ana praktike dhe institucionale, në formacionet politike, sociale dhe ekonomike, ndërsa komponentët që lidhen me opinionin dhe ndjenjat, ndodhen më shumë tek instiktivja dhe gjysmë e ndërgjegjshmja, në format e përditshme të jetës, si dhe në imazhet e artit, ato që i japin shprehje jetësore instinktit dhe e mbajnë edhe atje ku ndërgjegjja arrin një nivel shumë të lartë. Duke marrë parasysh të kaluarën tonë të afërt totalitare dhe të tashmen tonë bëhet imperative një jetë mendore për ta kuptuar thelbin shpirtëror të epokës tonë, me qëllim që njerëzit të mos mbesin më viktimë të mashtrimit dhe të vetëmashtrimit. Me pak fjalë, ne përsëri ndodhemi para detyrës, e shtruar që në vitet '30, por e ndërprerë brutalisht gjatë regjimit totalitar, për një *rilindje të jetës mendore*.

Në filozofinë e historisë është kthyer në maksimë se, që të kuptojmë se çfarë jemi, më parë duhet të mësojmë se çfarë kemi qenë dhe çfarë kemi bërë. Që të kuptojmë se çfarë kemi qenë, duhet të njohim të menduarit në të kaluarën tonë. Që në vitin 1932, kur fliste për riorganizimin e sistemit tonë arsimor, Branko Merxhani do të shkruante: "*Misioni ynë është të pastrojmë nga gurët e nga gjëmbat udhët që shpien në rilindjen mendore të popullit*" (Branko

Merxhani, 2003, f. 117), pasi “jemi krejt të çveshur në pikëpamjen shoqërore dhe krejt të varfër në pikëpamjen mendore”. Natyrisht, kjo kërkonte që të bëhej diagnostikimi i të keqes, sepse pa këtë diagnostikim nuk mund të gjendeshin ilaçet për ta shëruar këtë të keqe. Me të drejtë ata theksonin se vërtetimi i të keqes, është më i dobishëm nga sundimi i lirë dhe i pa fre i së rremes, kjo i lartëson njerëzit dhe kombet dhe jo vetglorifikimi romantik. Sigurisht, më 1912, ne përfunduam rilindjen kombëtare, por çfarë bëmë për rilindjen tonë mendore? Ata kishin realizuar, në këndvështrimin e tyre, se kombet përparonin kur zhvillonin një jetë mendore të gjallë dhe aktive.

Është e qartë se rilindësit i përmbushën detyrat për rilindjen dhe pavarësinë kombëtare. Mendimtarët e viteve ‘30 deshën të ndërmerrnin veprën e rilindjes mendore. Ata e kuptuan se pavarësia dhe liria do të mbeteshin të kërcënuara për aq kohë sa nuk do të fillohej me rilindjen mendore të popullit, pa krijuar një jetë mendore. Rilindja mendore e një populli është një punë shumë e vështirë dhe kërkon edhe kurajë intelektuale, pasi të vërtetat nuk u pëlqejnë njerëzve që duan të dëgjojnë vetëm gjëra të bukura dhe preferojnë të përkunden në djepin e iluzionit dhe të vetglorifikimit shterp mendor, mbeten skllevër të paragjykimeve dhe kështu mund të veprojnë lirshëm “zuzarët e errësirës”. Ata e kërkonin rilindjen e jetës mendore për ta futur Shqipërinë në rrethin e popujve të qytetëruar. Por, çdo të thotë të krijosh një jetë mendore? Le ta dëgjojmë përgjigjen nga B. Merxhani, pasi është tepër aktuale. “Dhe jetë mendore do të thotë për Shqipëri, jo krijim shfaqjesh typografike, as ngrehje qendrash dëfrimesh, pa princip, por çap, kurajo për gjurmim shkencor, serioz, të vazhduar, për analizimin dhe shpjegimin e vonesave historike dhe sociologjike të jetës kombëtare. Vetëm mbi një punë të tillë mund të mbështetet mendimi dhe sistemi i reformave. Dhe vetëm pas një zbatimi besnik të kësaj pune, do të mundemi dhe ne të hyjmë një ditë në qarkun e popujve të qytetëruar” (Branko Merxhani, 2003, f. 20). E thënë në mënyrë filozofike, jeta mendore jona do të thotë që të kuptojmë qenien e të qenurit tonë, që do të thotë që ta hedhim vështrimin brenda vetes tonë, “brenda në Unën tonë shoqërore”, do të shprehej Merxhani. Kjo do të thotë se rrugët që na shpien në thellësi dhe në rrënjët e ekzistencës sonë hapen vetëm përmes një pune mendore. E thënë ndryshe, ne ende kemi nevojë që të reflektojmë dhe të njohim sa më mirë kushtet dhe mënyrën tonë të ekzistencës. Shkurt, mbetet ende shumë punë për të krijuar një

“Shqipëri mendonjëse”. Një “Shqipëri mendonjëse” krijohet në qoftë se mbahet parasysh edhe një kusht tjetër i largohen mendimit, pasi ky është rreziku më i madh që i kërcënon jo vetëm shoqëritë moderne, por sidomos shoqëritë posttotalitare, pasi kohë të tilla favorizojnë daljen e sharlatanëve, jo vetëm në politikë, por edhe në fushat e tjera të dijes dhe, ca më keq, daljen e “politikanëve të birrarive”, siç shprehej Niçe.

Kjo domosdoshmëri e të menduarit dhe të gjykuarit është një domosdoshmëri për shoqëritë posttotalitare, jo vetëm për të parë marrëdhëniet me të kaluarën, por edhe për të ditur si të organizohet liria e sapofituar dhe kjo nuk është thjesht një çështje njohjeje. “Shfaqja e erës së mendimit, shkruante Hannah Arendt më 1971, nuk është njohja; është aftësia për të thënë atë që është e drejtë dhe atë që nuk është e drejtë, atë që është e bukur dhe atë që është e shëmtuar. Dhe kjo mund të pengojë katastrofat, të paktën për unin, në momentet kruciale”. (Hannah Arendt, 2009, f. 246). Në fakt, koha jonë ka nxjerrë termin “detyra e kujtesës”, por del pyetja: Nga vjen kjo shprehje? Si është imponuar në gjuhën tonë të përditshme? Vetë përdorimi i këtij termi na tregon se ndodhemi në terrenin moral, pra të gjykimit.

Situata të ngjashme prodhojnë po ashtu mënyra të menduari të ngjashme. E tillë është edhe mendësia që shfaqet në periudhat posttotalitare, ndaj të cilave ja vlen të marrim në shqyrtim disa mendësi që Arendt kritikon në Gjermaninë e pas luftës, por që kanë ngjashmëri edhe me disa mendësi që janë shfaqur në diskursin tonë pas rënies së regjimit komunist. Një mendësi që ajo kritikon bazohet në tezën se askush nuk mund të gjykojë, ndërkohë që nuk ka qenë prezent. Pra, çështja mbi të drejtën ose aftësinë për të gjykuar prek çështjen morale më të rëndësishme. Këtu dalin dy pyetje: së pari, si mund të them unë se çfarë është e drejtë ose e padrejtë, në qoftë se shumica ose gjithë ambienti im është paragjykses ndaj përgjigjes? Kush jam unë për të gjykuar? Së dyti, në çfarë mase mundemi ne t’i gjykojmë ngjarjet ose rrethanat, në të cilat ne nuk ishim prezent? Kjo e dyta, thotë Arendt, shoqërohet edhe me një akuzë arrogante, në kuptimin se duke gjykuar një veprim të keq a presupozon kjo se unë nuk do të isha i aftë ta bëja? Ajo kritikon një frikë në shoqëri për të gjykuar që nuk ka asnjë lidhje me thënien biblike: “Mos gjyko, në qoftë se ti nuk do të gjykohesh”. Mirëpo, nën këtë refuzim për të gjykuar, nënkupton të thuash: “Ne jemi të gjithë njëllë, të gjithë po aq të këqinj dhe ata që përpiqen ose

pretendojnë të përpiqen që të jenë pak të përshtatshëm janë ose shenjtorë ose hipokritë; në të dy rastet atë duhet të na lenë” (Arendt, 1971, f 60). Ky tip argumenti e shfajëson ngjarjen ose aktorin veprues duke i bërë thirrje tendencave historike, ose lëvizjeve dialektike, pra një lloj domosdoshmërie misterioze që qëndron pas shpinës së njerëzve. Kështu, për të justifikuar veprimet e Hitlerit shkohet te Platoni, Giocchino da Fiore, te Hegeli ose te Niçe, ose te shkenca dhe teknologjia moderne, ose te nihilizmi apo Revolucioni Francez dhe gjithçka shkon për bukuri. Kjo mënyrë arsyetimi bazohet në konceptin e fajësisë kolektive, mirëpo në qoftë se të gjithë janë të fajshëm, atëherë askush nuk është i fajshëm. “Ajo që unë dua të tregoj, shkruan Arendt për këtë formë arsyetimi,... është fakti se deri në çfarë pike duhet të jetë e thellë frika për të dhënë një gjykim, për të dhënë emra dhe për të shpallur një gabim - për fat të keq, veçanërisht ndaj njerëzve që kanë qenë në pushtet ose të rëndësishëm, që kanë vdekur ose që janë gj allë - në qoftë se i bëjmë thirrje këtij lloj manovrash intelektuale të dëshpëruara” (Hannah Arendt, 1971, f. 61). Edhe justifikimet që i bëjnë thirrje të drejtës kur kanë ndodhur ngjarjet dhe kur kanë vepruar këta individë nuk ka bazë, pasi problemet juridike dhe ato morale nuk janë të njëjta, por kanë afërsi me njëra-tjetrën pasi presupozojnë fuqinë për të gjykuar. Për më tepër, kjo formë arsyetimi synon shmangien ndaj përgjegjësisë personale, prandaj Arendt, ndaj këtij argumenti konkludon: “Nuk ekziston aspak diçka e tillë si fajësia kolektive ose pafajësia kolektive; fajësia ose pafajësia kanë kuptim vetëm të zbatuara ndaj individëve” (Arendt, 1971, f 70).

Argument tjetër, ndërmjet shumë të tjerëve, që ja vlen të theksohet, por që ndeshet shumë edhe në diskursin tonë, është ai se ata kanë zbatuar urdhrat që vinin nga lart, pra ishin pjesë e ingranazhit të pushtetit dhe nuk mund të dilnin dot jashtë tij. Arsyetimi është i njëjtë për çdo organizim shoqëror; çdo organizim kërkon që t’i bindesh drejtuesve të lartë si dhe ligjeve të vendit. Në këtë kuptim bindja është një virtyt politik dhe pa të asnjë trup politik nuk do të mund të mbijetonte. Liria e ndërgjegjes pa shtrëngim nuk ekziston asgjëkund. Për më tepër, çdo qeveri bazohet te pëlqimi i qytetarëve, madje edhe tiranitë. Ku qëndron sofizmi i këtij arsyetimi? Gabimi, thotë Arendt, qëndron në ekuacionin ndërmjet pëlqimit dhe bindjes. Përdorimi që i bëjmë fjalës “bindje” na vjen nga koncepti i vjetër politik, që nga Platoni dhe Aristoteli, që na thotë se çdo trup politik përbëhet nga qeveritarë dhe të qeverisur, të parët japin urdhra dhe të dytët

duhet të binden. Në kontekstin tonë, kjo do të thotë se çdo njeri, ciladoqoftë forca e tij, nuk mund të realizojë diçka, të drejtë apo të padrejtë, pa ndihmën e tjetrit. Gjejmë këtu nocionin e barazisë: shefi është primus inter pares, i pari ndërmjet të barabartëve. Ka pasur njerëz, nën diktaturë, që nuk kanë pranuar të jenë pjesë e ingranazhit të pushtetit, por a do të thotë se ata janë të papërgjegjshëm? “Është e lehtë të imagjinohet, shkruan Arendt në veprën Përgjegjësia dhe gjykimi, se çfarë do të ndodhte në secilën nga këto forma qeverisjeje në qoftë se shumë njerëz do të kishin vepruar në mënyrë të “papërgjegjshme” dhe të kishin refuzuar mbështetjen e tyre, edhe pa rezistencë dhe as rebelim dhe do të shikonin se sa armë efikase do të ishte ky qëndrim” (Hannah Arendt, 1971, f. 90). Prandaj, përfundon ajo, pyetja që duhet t’u shtrohet atyre që kanë marrë pjesë dhe u janë bindur urdhrave nuk duhet të jetë: “Përse jeni bindur?” por: “Përse keni dhënë mbështetjen tuaj?” Ky ndryshim verbal nuk është pa rëndësi semantike për ata që e njohin ndikimin e fortë që ushtrojnë fjalët mbi shpirtin e njerëzve, që janë kafshë që flasin. Dhe përfundimi i Arendt mbetet shumë aktual për të tashmen dhe të ardhmen. “Do të fitohej shumë nëse do të eliminohej nga fjalori i mendimit tonë moral dhe politik kjo fjalë e dëmshme ‘bindje’. Në qoftë se ne do i shikonim këto çështje imtësisht, ne do të mund të rigjenim një besim të caktuar te ne dhe madje një lloj krenarie, domethënë atë që dikur quhej dinjitet ose nder i njeriut: ndoshta, jo për llojin njerëzor, por të statusit të të qenurit njeri” (Arendt, 1971, f. 91).

Si t’i shikojmë kujtesën dhe historinë? Fillimisht e rëndësishme është që të bëhet dallimi ndërmjet «kujtesës» dhe «historisë». Kjo çështje, pas Luftës II Botërore, nuk trajtohet më në mënyrë pozitiviste, por ka një qasje fenomenologjike. Fenomenologjia e kujtesës, sipas Ricoeur, presupozon një strukturë rreth dy pyetjeve: Për çfarë ka kujtime? Për kë është kujtesa? E para mund të përcaktohet si një marrëdhënie empirike, në pjesën më të madhe irracionale dhe e nënkuptuar, që shoqëria vendos me të kaluarën e saj, ndërkohë që historia është një ndërmarrje racionale dhe shpjeguese për qartësimin e kësaj marrëdhënieje. Ciladoqoftë shkalla e shkencëtarisë të prodhimit historik, historia racionalizohet, ajo është rezultat i punës së dijetarit në një kuadër institucional. Sigurisht, historia që prodhohet nga historianët, është një pikturë imagjinare për të kaluarën, por ky konstruksion i nënshtrohet rregullave që synojnë objektivitetin, në mos përshtatshmërinë e dijes me objektin në studim,

të paktën si objektivizim i një procedure të caktuar. Konstruksioni historik, përmes shumë përpjekjesh, materializohet në librat e historisë që i shkojnë publikut të gjerë dhe në manuale shkollorë, që hyjnë në shkollë. Kjo është më se e qartë. Përkundrazi, « kujtesa kolektive » është një koncept që ka nevojë për analizë, por që ka parasysh një realitet të vështirë për t'u kapur, sidomos kur shtrohet çështja se si ndërtohet ajo. Një nga aspektet themelore të kësaj çështjeje është që të kuptohet se cili është roli i historisë në këtë konstruksion, gjë që shtron problemin e edukimit historik, problem shumë i mprehtë mbas përmbysjes së regjimit komunist, kur njerëzit ishin mësuar me « historinë objektive » zyrtare. Këtu vlen të bëhet një sqarim. Kur kritikojmë “historinë objektive” komuniste, kjo nuk nënkupton se objektiviteti nuk kërkohet në histori. Nisur nga analiza e Paul Ricoeur, objektiviteti duhet kuptuar në sensin strikt epistemologjik; domethënë është objektiv një produkt, që mendimi metodik e ka përpunuar, e ka rregulluar dhe e ka bërë të kuptueshme. Në këtë kuptim, ne presim nga historia që ajo të na fusë te e kaluara e shoqërive njerëzore me të njëjtin dinjitet objektiviteti si edhe shkencat e natyrës. “Kjo pritshmëri, shkruan Ricoeur në veprën Historia dhe e vërteta, implikon një tjetër: ne presim nga historiani një cilësi të caktuar subjektiviteti, jo një subjektivitet çfarëdo, por një subjektivitet që të jetë saktësisht i përshtatshëm me objektivitetin që i përshtatet historisë. Pra, këtu bëhet fjala për një subjektivitet të implikuar, të implikuar përmes objektivitetit të pritshëm. Për pasojë, ne parashtrojmë se ka një subjektivitet të mirë dhe një të keq dhe ne presim një vendim mbi subjektivitetin e mirë dhe të keq, përmes vetë ushtrimit të zanatit të historianit” (Paul Ricoeur, 1967, f. 28). Pra, ka një sintezë historike, sepse, më së pari, historia është një analizë dhe jo një koincidencë emocionale. Vlen të theksohet ky element epistemologjik, po të shikojmë se rolin e historianit e kanë marrë të gjithë, përfshirë dhe gazetarë dhe opinionistë.

Për qartësimin e këtij diskutimi dallimi ndërmjet kujtesës dhe historisë është i domosdoshëm, megjithëse, në praktikë, ky dallim është tepër i vështirë. Ashtu si historia kontribuon në ndërtimin e kujtesës, praktika e historianit lidhet pashmangësisht me kujtesën e shoqërisë prej nga ka dalë. Siç shprehet Paul Ricoeur, “dëshmia përbën strukturën thelbësore të kalimit ndërmjet kujtesës dhe historisë” (Paul Ricoeur, 2000, f. 26).

Gjithashtu duhet kuptuar edhe marrëdhënia ndërmjet dëshmitarit dhe

personit që merret me mbledhjen e dëshmimeve. Me qëllim që dëshmitari të japë dëshminë e tij, i duhet një bashkëbisedues i besueshëm, pranë të cilit ai ndjehet në siguri gjatë kohës së dëshmisë. Mbledhësi i dëshmimeve është pikërisht ky bashkëbisedues që i siguron dëshmitarit se fjala e tij nuk do të jetë pa jehonë dhe nuk do të bjerë në të njëjtin boshllëk si ai që ka vuajtur gjatë persekutimeve. Nocioni i dëshmimbledhësit tregon një funksion aktiv që nuk konsiston vetëm në marrjen e dëshmisë, të lehtësojë tregimin e dëshmitarit përmes një prezence të angazhuar miqësore në këtë çast të rëndësishëm. Dëshmitari dhe dëshmimbledhësi janë të lidhur me një lloj pakti që mund të quhet « pakt dëshmues » dhe që paraqitet si një kontratë morale ndërmjet dy palëve, në angazhimin e dëshmitarit për të dhënë një tregim sa më të vërtetë që të jetë e mundur që bëhet gjatë angazhimit etik të dëshmimbledhësit për të lehtësuar ligjërimin e dëshmitarit. Ai që pranon të bëhet dëshmitar i dëshmitarit duhet të dijë se rrezikon të futet në një rrugë të ngushtë ndërmjet nevojash komplekse dhe shpesh kontradiktore të dëshmitarit dhe pamundësisë së pjesshme, në të cilën ai do të duhet të japë përgjigje. Në këtë kuptim mund të thuhet se dëshmimbledhësi është një figurë e pamundshme, pasi i kapur ndërmjet dëshirës së tij për reparacion ndaj vuajtjes së dëshmitarit dhe vështirësisë së misionit të tij, ai shpesh mund të ndihet i padobishëm, i frustruar, sepse nuk po ja del mbanë që ta çlirojë dëshmitarin nga barra e tij. Megjithatë, ai duhet të pranojë të përdoret nga dëshmitari, duke e lënë mënjanë narcizizmin e vet.

Ndërsa për dëshmitarin, ky është një çast i rëndësishëm, pasi edhe pse mund ta përsërisë ose ta ketë për herë të parë, dhe ai shpreson të dëgjohet në mënyrë sa më të drejtë dhe pa pasur frikë. Marrëdhënia ndërmjet dëshmitarit dhe dëshmimbledhësit përbën një sfidë për të dy palët, sepse duke u ndërtuar në formë dialogu, dëshmia duhet të ndërtohet në rrugën e reciprocitetit dhe empatisë, të cilat i kanë munguar dëshmitarit gjatë persekutimeve. Dhe në këtë takim, mbledhësi i dëshmimeve përbën gurin e themelit, detyra delikate e të cilit konsiston, para së gjithash, që të bëhet i « ngjashëm me të afërmin e vet ». E theksojmë këtë moment, pasi mbledhja e dëshmimeve i është lënë spontaneitetit, ose personave që nuk kanë njohuritë e duhura shkencore dhe komunikative.

Për më tepër, forca dhe veçanësia e diskutimeve të të mbijetuarve shqetëson edhe një bashkësi që dëshiron normalitetin dhe harresën, ndërkohë që jeton një realitet dramatik në të tashmen. Kjo kohë nuk është e lehtë për askënd

dhe shumë njerëz përshkohen nga një ndjenjë fajësie, ndërkohë që fajtorët e vërtetë nuk e pranojnë fajësinë e tyre. Pra, historia e detyrës së kujtesës shkruhet në fushën e historisë së kohës së tashme. Ajo ve në skenë aktorë, shumica e të cilëve janë ende gjallë, shkruhen nga një autor që i përket të njëjtës kohë si ata dhe ve në shenjë një objekt që është në fuqi. Një veçanësi e tillë ka edhe pasoja sociale dhe politike, prandaj ka edhe shumë debate. Origjina e termit “detyrë e kujtesës” lidhet me detyrën e të mbijetuarve nga kampet e vdekjes për të dëshmuar eksperiencën e këtyre kampeve. Shpesh origjina e këtij termi i akordohet shkrimtarit italian Primo Levi, i mbijetuar i kampeve të shfarosjes, si një thirrje ndaj të mbijetuarve për të dëshmuar. Por, pas viteve ‘90, ky term ka hyrë në diskursin europian dhe të drejtën europiane. Kështu, në larminë e diskutimeve dhe debateve në lidhje me marrëdhënien ndërmjet kujtesës dhe historisë është e domosdoshme të sqarohet përmbajtja e këtyre termave.

Historia, në fakt, përfaqëson një proces të njohjes të së kaluarës, e cila synon një kuptim dhe interpretim të së kaluarës, qoftë kjo një e kaluar e largët apo e afërt, bazuar mbi analizën e gjurmëve të të gjitha llojeve të mbetura nga aktiviteti njerëzor. Ajo shkruhet me pikëpamje, këndvështrime si dhe në përgjigje të pyetjeve të shumta dhe të larmishme. Por, në kushtet e lirisë, mund të kemi një histori zyrtare që zë vendin kryesor në gazeta, ose bankat e shkollës, histori diplomatësh, politikanësh, gjeneralësh, të dënuar apo të padënuar gjatë regjimit komunist, të cilat bien ndesh me botime individuale historish subjektive që bazohen në një kujtesë fragmentare, të mbushur me emocione se sa arsyetime, të burrave dhe grave, që të japin përshtypjen se ata më shumë i kanë pësuar ngjarjet se sa kanë marrë pjesë në këto ngjarje. Në këtë pikëpamje, historia mund të shikohet më shumë si arti për t’i folur të kaluarës se sa të një shkence mbi të kaluarën. Në këtë shpërthim kujtimesh, historia ka forcën që t’i bëjë ato të transmetueshme përmes shpjegimit.

Kujtesa gjithnjë e më shumë po pushton hapësirën publike. Madje, marrëdhënia ndërmjet të kaluarës dhe të tashmes është bërë një element përcaktues i përkatësisë ndaj një komuniteti. Nga pikëpamja psikologjike mund të flitet për një “kujtesë negative” që bën të mundur dallimin e kujtimeve të mira, që lidhen me emocione pozitive, nga ato të këqija, që lidhen me emocione të këqija. Por, kujtesa historike lidhet më shumë me ngjarjet e dhunshme (luftëra, masakra...) se sa me progresin e njerëzimit. Kështu, në histori, “kujtesa

negative” ka të bëjë me politika ose veprime publike që lidhen me të kaluarën dhe që mbajnë gjallë kujtimin e një krimi, ndaj të cilit një bashkësi është, në mënyrë të drejtpërdrejtë ose të tërthortë, përgjegjës ose fajtor dhe se ajo duhet të ketë turp dhe se duhet ta riparojë në një farë mënyre. Kjo kujtesë është negative nga përmbajtja, por pozitive nga objektivat qytetare dhe morale. Prandaj bëhet e domosdoshme “detyra e kujtesës”. Nëse në fillim kjo detyrë kishte të bënte me gjenocidin ndaj hebrenjve, pas viteve ‘90, detyra e kujtesës mori edhe një objektiv pedagogjik: të njohë gjeneratat e reja me krimet e regjimit totalitar, me qëllim që ata të mos harrojnë dhe të veprojnë ndaj racizmit, ksenofobisë dhe mbrojtjen e të drejtave të njeriut. Kështu, dëshmia e viktimës ka rëndësi edhe si një virtut terapeutik si për çdo njeri ashtu edhe për shoqërinë. Për historianin, Pierre Nora, i pari që e përdori këtë shprehje, me detyrë të kujtesës nuk duhet të kuptojmë një lloj borxhi ndaj të vdekurve, se sa si një detyrë ndaj humbjes së shpejtë të njohurive për të kaluarën e afërt. Në fillim, detyra e kujtesës kishte të bënte me detyrimin për ta parë në sy shkatërrimin e hebrenjve në Europë dhe lidhej me imperativin e një drejtësie përmes akteve konkrete: ndjekjen penale dhe dënimin e kriminelëve. Pas viteve ‘90, kjo shprehje përmbledh shumë problematika, pranimin e krimeve të së kaluarës, proceset, përkujtimin, borxhin ndaj të vdekurve, dëshmitë individuale, detyrën e transmetimit të kësaj të kaluarë (shkolla, memorialet) dhe ruajtjen e kësaj trashëgimie.

Prandaj, detyra e kujtesës është bërë një “formulë” si për historianët, ashtu edhe për median dhe politikën. Kjo shprehje është bërë shumë prezente në shtypin e shkruar, në televizione, në radio, pra në tërë hapësirën publike, por ajo nuk duhet të mbetet një komoditet gjuhësor nga aktorë dhe kontekste të ndryshme, por duhet ndalur seriozisht, politikisht dhe juridikisht, nëse duam një përtëritje shpirtërore të njerëzve. Sigurisht, bartësit e këtyre kujtimeve (dëshmitarët, përfaqësuesit e një komuniteti etj.) ndikojnë në punën e historianëve, prandaj, tashmë, historia shkruhet edhe nën presionin e kujtesës kolektive dhe mund të ndikojnë në interpretimet e tyre, por është gabim të shkruhet një histori nën interesat e çastit të tashëm. Është e qartë se asnjë histori nuk mund të shkruhet pa marrë në konsideratë kujtimet. Historiani nuk duhet t’i shmangë, sepse ato janë një objekt për historinë, por puna e tij konsiston në kapërcimin e tyre. Historiani nuk është një gjyqtar. Kjo do të thotë se më shumë se sa detyra e kujtesës, kemi nevojë për të vërtetën dhe analizën kritike. Kështu,

kujtesa përmban njëherazi “refuzimin e harresës” dhe dëshirën për të ditur në detaje atë që ka ndodhur. Vetëm në këtë mënyrë puna e kujtesës nuk mbetet një mësim morali pompoz, nëse nuk shoqërohet nga detyra për të vërtetën. Detyra e kujtesës nuk konsiston në një homazh ndaj viktimave të regjimit diktatorial, por të qartësohen në mënyrë sa më shkencore të mundshme realitetet historike si kanë ndodhur ngjarjet (konteksti, aspektet, shkaqet, pasojat...), sepse të kujtosh një ngjarje nuk shërben për asgjë, edhe me shqetësimin që ngjarje të tilla të mos përsëriten, nëse këto ngjarje nuk shpjegohen. Në qoftë se ne duam që të jemi aktorë të përgjegjshëm për të ardhmen tonë, ne më së pari, duhet të kemi një detyrë historike. Këtij procesi duhet t’i bashkëngjiten edhe politikat për kujtesën, çështje kjo që kërkon trajtim të veçantë.

Në mënyrë skematike kemi tri kujtesa që ndërveprojnë: kujtesa historike, kujtesa orale nga tradita dhe kujtesa kolektive. Nisur nga pluraliteti i kohëve dhe historive, mund të thuhet se nuk ekziston një “kalendar” i vetëm, por disa, sipas individëve dhe grupeve shoqërore dhe kulturore. Kjo do të thotë, për historianin, se nuk ka kujtime të kulluara. Të gjitha kujtimet janë rikonstruksione që përcaktohen edhe nga përkatësitë sociale, të kaluara dhe të tashme, madje edhe koncepti ngjarje historike është relativ, por historiani përpiqet që ta shikojë jashtë interesave dhe pasioneve. Kur flasim për pasionet ne kalojmë në nivel tjetër, gjë që do të thotë se duhet të merret parasysh dhe e pandërgjegjshmja, pra edhe psikoanalitika.

Në këtë aspekt, për historianin ka rëndësi depërtimi në anën e errët të qenies humane. Në jetën e individëve, të popujve dhe kombeve, plagët sedimentohen ndërkohë që minutat, muajt, vitet dhe shekujt kalojnë, por ato nuk zhduken kurrë nga e pandërgjegjshmja. Pra, e kaluara është prezente te ne te e pandërgjegjshmja, janë këto gjurmë të së kaluarës që organizojnë një kujtim, apo kujtimet, që mbajnë emocionet dhe modelojnë format e dëshirës. Në qoftë se do të shpreheshim me gjuhën psikoanalitike, zgjidhja individuale, ose sociale e ndrydhjes mund të marrë forma sublimimi (si zëvendësimi i një objekti seksual nga një objekt joseksual) te muzika, arti, letërsia dhe realizimet e tjera sociale dhe humanitare.

Në këtë aspekt, edhe puna e historianit ngjan me atë të psikoanalistit. Ata e trajtojnë kujtesën si gjurmë të së ndrydhurës që ata duan ta zbulojnë. Kështu, për ne kujtesa më e dukshme është ajo e të kaluarës komuniste, por kemi shfaqje që

na vinë nga mbiuni (censurat individuale, por edhe ato sociale, historia zyrtare që diktojnë se çfarë duhet thënë). Kështu, formohen kujtime-ekran që funksionojnë si censura ndaj kujtimeve të tjera nga e kaluara. Pikërisht, këto kujtime-ekran funksionojnë si mbi-unë, domethënë ato grumbullohen te e pandërgjegjshmja, të gjitha ato kujtime që mund të bien ndesh me vizionin korrekt, shpesh politikisht dhe shoqërisht të pranueshme, nga e kaluara. Por, edhe në këtë rast mbetemi në gjendjen e fajësisë, pasi, edhe pse të ndrydhura, këto kujtime nuk zhduken. Kjo perspektivë duhet mbajtur parasysh për të kuptuar skizofrenitë sociale që edhe mund të përsëriten nëse harrohen.

Kështu, historianit i bie detyra që t'i kapë këto kujtime nën formën që i paraqiten atij, si dokumentet e shkruara - që dalin nga pushteti shtetëror ose institucionet e tjera, shtypi, kujtimet e shkruara të dëshmitarëve, intervistat, poemat, tregimet, romanet, këngët, muzika dhe ai duhet të punojë me to si për çfarëdolloj dokumenti. Në fakt, çdo dokument duhet parë nga historiani si bartës kujtese, domethënë ia nënshton kritikës së metodës historike: kritikës nga jashtë (Dokumenti është i vërtetë apo i rremë? Nëse është i rremë, nga çfarë lloj falsifikimi rrjedh?, por edhe kritikës së brendshme (A është vetë dokumenti mashtrues? A na mashtron ai? Në qoftë se po, pse?). Kjo punë duhet shoqëruar edhe me konfrontimin me dokumente të tjera, me qëllim krahasimi për ta bërë historinë sa më produktive, në sensin historik të termit. Sigurisht, që kjo punë duhet kryer jashtë presioneve politike dhe ideologjike, të cilat janë ende të forta në shoqërinë tonë posttotalitare dhe çdo kërkuesi i duhet të përballë me historinë zyrtare të dikurshme. Në të vërtetë, vepra e historianit nuk ka asgjë të përbashkët me apologjinë.

Natyrshëm del pyetja: përse duhet ta lodhim mendjen për gjithë këto gjëra? Përgjigjja është për dy arsye: për të krijuar një « Shqipëri mendonjëse » dhe për të ndërtuar një jetë sa më dinjitoze në kushtet e lirisë së sapofituar. Kjo bëhet imperative edhe për t'u distancuar nga një e kaluar që është ende prezente rreth nesh dhe ngandonjëherë edhe brenda nesh. Por, përballë transformimeve të domosdoshme, që ne duhet të kuptojmë, ne nuk duhet të kërkojmë revansh. Duhet që lidhja me të keqen të zgjidhet nga një moment në tjetrin. Kjo nuk nënkupton refuzimin e të keqes, por të kalojmë në ndjekjen e të mirës. Ne duhet të frymëzohemi nga shembujt e atyre që luftuan për lirinë dhe deshën ta ndriçonin popullin. Të gjithë popujt e qytetëruar europianë kanë kërkuar

ringritjen shpirtërore për t'u përballur me të keqen. Këtë gjë shtroi Hyserli në vitin 1936, me qëllim që Europa të mos binte në një barbari të re, prandaj ai kërkoi një ripërtëritje të re shpirtërore duke iu kthyer filozofisë, duke filluar që nga filozofia e lashtë. Edhe ne duhet të kërkojmë një ripërtëritje të re shpirtërore dhe kjo mund të realizohet përmes punës së secilit mbi baza të reja konceptuale, bazuar në idenë se çdo qenie njerëzore është një vlerë absolute, në kuptimin se njeriu është më shumë nga ajo që dihet rreth tij, se tipari themelor i njeriut është liria.

Realizimi i kësaj lirie kërkon edhe një kurajë të lartë dhe, në qoftë se ne nuk do e kemi këtë kurajë, jo vetëm kombi, por edhe njeriu do të humbasë. Ne, si njerëz të lirë, duhet të kërkojmë së bashku daljen e të vërtetës. Sigurisht ne duhet t'ia nënshtrojmë të kaluarën kritikës sa më të ashpër, por me një apriori të simpatisë për njeri tjetrin. Një nga rrugët për të realizuar një shoqëri të lirë është edhe historia. Kjo do të thotë se liria nuk lind nga hiçi. Ajo nuk është as arbitrare, as një opinion i padrejtë. Liria realizohet vetëm në nënshttrimin ndaj të vërtetës. Po kështu, nuk ka një paqe sociale pa liri, por nuk ka as liri pa të vërtetë. Kjo duhet të përbëjë pikën themelore në arsyetimet tona rreth të kaluarës dhe të vërtetës së saj. Në qoftë se ne duam lirinë dhe paqen, ne duhet të qëndrojmë në terrenin e të vërtetës, e cila është e papajtueshme me një qëndrim partizan apo personal. Kjo është arsyeja pse Kroçe, historinë që shkruhej nën frymëzimin e një pikëpamjeje të caktuar, qoftë ajo marksiste, iluministe, romantike etj., e quante histori partizane dhe jo histori shkencore. Ne kemi vuajtur nga historitë partizane. Le të fillojmë ta kuptojmë historinë tonë në përgjithësi dhe atë të kaluarës komuniste në veçanti. Pra, në qoftë se duam të jemi të lirë dhe të vërtetë, ne duhet të kthehemi te ky terren i përbashkët, pasi këtu ne mbetemi solidarë edhe kur ne kundërshtojmë njëri-tjetrin.

E vërteta nuk qëndron, para së gjithash, te përmbajtja, por edhe te mënyra se si mendohet përmbajtja, si përcaktohet dhe diskutohet. E thënë filozofikisht, në mënyrën e të menduarit të arsyes. Kjo e vërtetë pushon së qeni nga momenti që secili qëndron me kokëfortësi në pozicionin e vet, nga momenti që komunikimi ndërpritet. I kemi shembujt përditë në faqet e gazetave dhe debatet televizive. Prej kësaj buron një atmosferë e helmuar, atmosferë që karakterizohet nga frika se asgjë nuk do të qartësohet, formohet një lloj solidariteti i ngushtë ku vetëm një opinion është i mirë dhe gjithë opinionet e tjerë skandalozë. Krijohen

pulsione negative, që duket në gjuhën e egër të rrjeteve sociale dhe në media, dhe ata që duan të thotë të vërtetën duket sikur ndodhen para një muri. Por, edhe të heshtësh për të vërtetën, atëherë gënjeshtria do të mbijetojë. Në qoftë se duam të jemi të përgjegjshëm për të ardhmen, kjo kalon vetëm përmes rrugës së lirisë dhe të vërtetës, qoftë ajo e hidhur për disa. Por, këtu ndeshemi me problemin e faljes.

Shumë të paktë kanë qenë ata që kanë kërkuar falje për mizoritë e kryera. Meqë shembujt janë shumë të rrallë, nuk na mbetet gjë tjetër veçse ta trajtojmë filozofikisht këtë çështje, dhe jo rastësisht epilogu i veprës së Paul Ricoeur ka një refleksion mbi faljen. Në qoftë se gabimi përbën shkakun për falje, kjo e fundit i jep tonin tërë diskutimit tonë dhe ky ton « është ai i një eskatologjie të paraqitjes së të kaluarës. Falja, në qoftë se ka sens dhe në qoftë se ekziston, ajo përbën horizontin e përbashkët të kujtesës, historisë dhe harresës... trajektoria e faljes e merr origjinën në disproporcionin që ekziston ndërmjet dy poleve të fajit dhe të faljes. Ky polaritet është thelbësor në ekuacionin e faljes: poshtë pohimi i fajit, në lartësi himni i faljes » (Ricoeur, 2000, f. 593). Duke qenë një problem ekzistencial i vështirë, kjo sipas tij, përcakton edhe pamundësinë e institucioneve politike autentike të faljes. Por, kjo nuk e pengon një shoqëri demokratike që të përballet me këtë problem, ashtu siç theksohet në Rekomandimin 1283 (1996) të Asamblesë Parlamentare të Këshillit të Europës. Në rastin tonë na intereson reflektimi filozofik mbi faljen dhe të reflektuarit ndaj faljes, me shpresën se ky refleksion do t'i lehtësojë shumë shpirtra të trazuar në shoqërinë tonë posttotalitare.

Sipas Ricoeur, mund të ketë falje vetëm aty ku mund të akuzohet dikush, presumohet ose deklarohet fajtor. Marrja e përgjegjësisë së fajit kërkon pohimin e fajit, por ky akt lidhet me rikujtimin. Pa u ndalur në një fenomenologji të kujtesës, e rëndësishme është pohimi i fajit, përmes karakterizimit të fajit si një e keqe, sigurisht e keqe morale, por gjithsesi mbetet një e keqe. Në këtë çiftëzim të fajit dhe të keqes, referimi ndaj të keqes sugjeron idenë e një eksesi, e diçkaje të pasuportueshme, të së keqes që njeriu bën ndaj tjetrit dhe që shkon drejt « ligësisë intime të kriminelit ». Këto mizori të kryera ndaj njeriut, pasojat e të cilave janë të pariparueshme dhe ndaj tyre nuk mund të aplikohet parimi i parashkrueshmërisë penale, apo pafajësia nga pikëpamja e gjykimit moral. Në qoftë se faji qëndron kaq poshtë, në çfarë lartësie vendoset falja? Në qoftë se

faji, në një regjim të tillë e meriton fjalën « i pafalshëm », kjo fjalë zbatohet edhe ndaj lidhjes që bashkon vepruesin dhe veprimin, fajtorin në krim. Prandaj, sipas Ricoeur, « Edhe në qoftë se fajësia nuk është fillestare, ajo është përherë radikale. Është kjo lidhje e fajësisë me kushtin njerëzor që e bën jo vetëm të pafalshme në fakt, por të pafalshme edhe nga e drejta » (Ricoeur, 2000, f. 603). Kjo është arsyeja pse parimi i parashkrueshmërisë që përdoret në të drejtën penale, nuk ka vend ndaj krimeve kundër njerëzimit dhe gjenocidit. Në qoftë se ky parim penal nuk duhet të shtrihet ndaj këtyre krimeve, kjo do të thotë se përjashtohet një parim që pengon ushtrimin e veprimit publik. Duke e hequr afatin e ndjekjes së një krimi, parimi i paparashkrueshmërisë autorizon ndjekjen pafundësisht të autorëve të krimeve të mëdha. Shkurt, falja, që është një veprim moral shumë i lartë krahasuar me poshtërinë e krimit, nuk mund të ratifikojë pandëshkueshmërinë, pasi kjo do të ishte një padrejtësi tjetër akoma më e madhe në dëm të ligjit dhe më shumë akoma në dëm të viktimave. Konfuzioni krijohet edhe nga fakti se përballë madhësisë së krimeve nuk mund të zbatohet parimi i proporcionit që rregullon marrëdhëniet ndërmjet shkallës së krimit dhe ndëshkimit. « Nuk ka një ndëshkim të përshtatshëm ndaj një krimi disproporcional. Në këtë kuptim, të tilla krime përbëjnë një të pafalshme faktike » (Po aty, f. 613).

Këtu vlen të sqarohet edhe nocioni i përgjegjësisë politike të qytetarëve si dhe politikat e përgjegjësisë kriminale të gjykuara nga gjykatat. Kjo rezulton nga përkatësia faktike e qytetarëve në trupin politik, nën emrin e të cilit kanë qenë kryer krimet. Në këtë sens mund të flitet për përgjegjësi kolektive « në kushtin që të mos kriminalizohet: nocioni i popullit kriminal duhet të flaket qartësisht. Por, kjo lloj fajësie i angazhon anëtarët e bashkësisë politike, pavarësisht akteve të tyre individuale ose shkallës së përfshirjes së tyre në politikën shtetërore. Kush ka përfituar nga privilegjet e rendit publik, në një farë mënyre duhet të përgjigjet ndaj të këqijave të krijuara nga shteti, pjesë e të cilit ai ishte » (Ricoeur, 2000, f. 615). Ky është një parim shumë i vlefshëm për të kuptuar përpjekjet që vihen re për të shfajësuar nomenklaturën komuniste duke ia kaluar përgjegjësinë vetëm diktatorit. Mbas përmbysjes së komunizmit gjithçka u mbulua me parullën « Të gjithë bashkëvuajtës, të gjithë fajtorë ». Në këto raste, më i rëndësishëm se ndëshkimi, por edhe reparacioni, është fjala e drejtësisë që përcakton publikisht përgjegjësitë e secilit nga protagonistët dhe

përcakton vendet respektive të agresorit dhe të viktimës në raport me një distancë të drejtë.

Kur flasim për përgjegjësinë morale këtu ndalet përgjegjësia kolektive e natyrës politike dhe fillon përgjegjësia personale. Ricoeur bashkohet me Jaspersin, i cili në një ese « Fajësia gjermane », shkruante: « Instanca kompetente është ndërgjegjja individuale, është komunikimi me mikun dhe të afërmin, me vëllain njerëzor të aftë për të dashur dhe për t'u interesuar për shpirtin tim » (Ricoeur, 2000, f 616). Pse këto dy përgjegjësi janë të ndara ? Sepse kolektiviteti nuk ka ndërgjegje morale. Megjithatë mbeten disa pyetje: A mund të falet ai që nuk e pranon fajin e tij ? A duhet ai që jep faljen të jetë i ofenduar? A mund të falet vetvetja? Jemi ende në kohë që të përballemi me këto pyetje ekzistenciale me qëllim që të krijohet një jetë e denjë për t'u jetuar, të mos qahemi ndaj historisë sonë, por ta mendojmë të kaluarën tonë dhe kështu do të krijojmë një “Shqipëri mendonjëse”. Në vend që të qahemi ndaj historisë, le të bashkohemi me fjalët e Paul Ricoeur: “Atëherë, a do të flasim ne për një histori fatkeqe? Nuk e di. Por unë nuk do të thosha: histori fatkeqe. Në fakt, ka një privilegj që nuk duhet t'i refuzohet historisë, ai që jo vetëm e zgjeron kujtesën kolektive përtej çdo kujtimi afektiv, por për të korrigjuar, për të kritikuar, madje të përgënjeshtrojë kujtesën e një bashkësie të caktuar, kur ajo mblidhet dhe mbyllet nën vuajtjet e veta deri në pikën sa bëhet i verbër dhe shurdh ndaj vuajtjeve të komuniteteve të tjera. Është në rrugën e kritikës historike që kujtesa takon sensin e drejtësisë. Çfarë do të ishte një kujtesë e lumtur nëse nuk do të ishte gjithashtu një kujtesë e drejtë?” (Ricoeur, 2000, f 650).

Bibliografia

- Paul Ricoeur, Histoire, mémoire, oubli, Paris, Le Seuil, 2000.
- Paul Ricoeur, Histoire et Vérité, Paris, Le Seuil, 1967.
- Paul Ricoeur, Parcours de la reconnaissance, Gallimard, 2004.
- Henry Rousso, Hantise dupasse, Paris, Textuel, 1998.
- Pierre Nora, Les lieux de memoire, Paris, Gallimard, 1993.
- Hannah Arendt, Responsabilité et jugement, Payot & Rivages, Paris, 2005.
- GERMANESSAYS ONHISTORY, Continuum, New York, 1991.
- Branko Merxhani, Vepra, Plejad, Tiranë, 2003.
- Anton Harapi, Kulla e Babelit, Phoenix, 1999.
- Plagët tona, DiJa, 2000.
- Gjergj Sinani, Filozofia e historisë, SHBLU, 1999.

Enriketa Pandelejmoni (Papa)

Universiteti i Tiranës

**Kujtesa dhe rrëfimi i
historive jetësore mbi
kampet e punës së detyruar,
internimet dhe burgjet në
Shqipërinë komuniste**

ABSTRAKT

Kujtesa kulturore e shprehur në tekste, ceremoni, imazhe, arkitekturë, monumente, etj, ofron një narrativë publike të ngjarjeve historike. Rrëfimet jetësore të ish-të burgosurve politikë analizohen për të rikonstruktuar të vërtetën e persekutimit komunist dhe një qasje të re drejt kujtesës historike.

Historia dhe kujtesa në shoqërinë posttotalitare

Kohët e fundit në Shqipëri ka disa përpjekje nga institucione të ndryshme publike, shkencore apo OJF të ndryshme për t'u marrë me komunizmin dhe rishikimin e periudhës komuniste në Shqipëri nga këndvështrime të reja bazuar kryesisht në materiale të reja arkivore, por bazuar dhe nga qasje të ndryshme shkencore. Në prill 2018, historiani shqiptar i mesjetës Pëllumb Xhufi¹⁾, rihapi debatin mbi periudhën komuniste si dhe mbi vendet e kujtesës, për shkak të deklaratave të tij mbi kushtet në kampin e punës së detyruar të Tepelenës. Deklaratat e Xhufit u pasuan nga një numër artikujsh dhe debatesh televizive mbi komunizmin në Shqipëri dhe kampet e punës së detyruar dhe burgjet. Nga këto konstatime duket se shoqëria shqiptare është tejet sensitive kundrejt së shkuarës së saj komuniste. Kjo ishte konstatuar më parë edhe nga përfundimet e anketës së kryer nga Prezenca e OSBE në Shqipëri,²⁾ ku u theksua nevoja për ndërtimin e një diskursi më të gjerë mbi të kaluarën komuniste të Shqipërisë, i cili vazhdon të paraqitet si një nga diskurset më polarizuese dhe kontroversiale mbi kulturën e kujtesës në Evropë. Ndërsa disa vende të ish Bllokut Lindor e kanë përdorur të kaluarën e tyre për të ndërtuar identitetet kombëtare, të tjera vende tentojnë drejt krijimit të kujtesave nostalgjike të jetës përgjatë komunizmit. Disa qeveri në fillim të rënies së Perdes së Hekurt e përkrahën dhe e nxitën investigimin e krimeve të komunizmit në vendet e tyre, ndërsa në disa vende të tjera u vu re një lloj mohimi dhe idealizimi të asaj periudhe.

Sot ka një numër të madh të studimeve mbi kujtesën, në kuptimin që i ka dhënë historiani francez Pierre Nora, lieux de memoire apo “vende të kujtesës”,³⁾ të ekspozuara përmes monumenteve, memorialeve dhe veprave të artit, si dhe në librat shkollorë. Qasja e Noras mbi kujtesën gjeti përhapje ndër shumicën e studiuesve që merren me memorien dhe madje, shërbeu dhe në “konstruimin e identiteteve nacionale”. Sot ka edhe qasje të tjera, të cilat edhe e kundërshtojnë Nora, por prapë qasja e tij mbetet ndër kryesoret, kur duam të konfigurojmë dhe ndërtojmë të kaluarën.

1) Më 2 prill 2018, historiani shqiptar Pëllumb Xhufi deklaroi gjatë një emisioni televiziv, se kushtet në Kampin e punës së detyruar në Tepelenë nuk ishin dhe aq të këqia, në krahasim me kushtet e Shqipërisë së atëhershme.

2) Citizens understanding and perceptions of the Communist past in Albania and expectations for the future. [online: www.osce.org/albania/286821?download=true]

3) Pierre Nora (ed.), Les lieux de memoire, 7 vols. (Paris: Gallimard, 1984).

Pas rënies së komunizmit, në të dy anët e Perdes së Hekurt, u duk një lloj boom-i në shpërthimin e kujtimeve mbi atë periudhë. Si kujtimet personale dhe ato kolektive u çliruan nga kufizimet që shteti i mëparshëm kishte vënë, në kuptimin e ideve “mik-armik”, të asociuara me Luftën e Ftohtë.⁴⁾

Ndaj rikthimi tek studimet mbi kujtesën kanë ndodhur në shumë plane dhe në shumë nivele dhe gjithmonë mbeten një “nachholende Prozess” në ndërtimin e kujtesës së mbarë kombit, ku përfshihen të gjitha llojet e kujtesave.⁵⁾ Trajtimi i së kaluarës së një shoqërie posttotalitare kërkon së pari të institucionalizohet kërkimi shkencor nëpër institucione shkencore apo qendra kërkimore që trajtojnë të kaluarën.

Por, siç ka shkruar dhe Todorova, për Evropën Lindore duket se euforia që u vu re pas fundit të socializmit - hapja e arkivave, shpërthimi i kujtesave, parashikimet jomodeste, por as entuziaste mbi zhvillimin e një revolucioni historik - do të ndodhte kudo në Evropën Lindore. Por, nga çka ndodhur që atëherë, kjo nuk ndodhi.⁶⁾ Sot ende mbetet shumë për t’u bërë në kërkimet shkencore, qoftë nga ana përshkrimore, por dhe kualitative në gjithë Evropën Lindore.⁷⁾

Në kuadër të rishkrimit të historisë, pas rënies së komunizmit në Evropën Lindore, sipas Haider kujtesa mbetet një fushë e rëndësishme, kur duam të kuptojmë të kaluarën. Kujtesa, ndërgjegjja historike dhe identiteti janë të pasqyruara dhe të krijuara madje, në ato që dokumentohen dhe shkruhen në tekstet e historisë, dhe sidomos në tekstet shkollore.⁸⁾

Por ky proces i rishkrimit të historisë dhe të të kuptuarit të së kaluarës komuniste në Evropën Lindore mbetet ende një proces i ngadaltë dhe tepër sensitiv. “Rikthimi i historisë” në Evropën Lindore kërkonte që të zbulohet e kaluara ashtu siç kishte ndodhur vërtetë (eigentlich gewesen), duke

4) Jan-Werner Muller, ‘Introduction: The power of memory, the memory of power and the power over memory’, in Jan-Werner Muller, *Memory and Power in Post-War Europe. Studies in the Presence of the Past*. (Cambridge University Press, 2004. 3-35. 19.)

5) Po aty, 37.

6) Maria Todorova, Introduction. *The Process of Remembering Communism*, in Maria Todorova, *Remembering Communism. Genres of representation*, (New York 2010), 9-34, 9-10.

7) Po aty.

8) Haider, H. *Rewriting history textbooks*, in Stan L.; Nedelsky N. (eds.) *Encyclopedia of Transitional Justice*, Cambridge, Cambridge University Press.

dekonstruktuar narrativën e vetme komuniste.

Një proces ky tejte sfidues, plot me ambiguitete që rezultoi fillimisht në një “harresë” të së shkuarës komuniste, më pas në rishikime e rishkrime të shumta së të kaluarës, ku siç ka pohuar Judt, rezulton se e kaluara nuk do të dukej më e njëjtë si më parë në asnjë shtet.⁹⁾ Ndaj dhe Mazower në mënyrë ironike ka theksuar se, ndonjëherë është më lehtë të ëndërrosh ëndrrat e vjetra sesa të ëndërrosh nga e para, pasi mund të ndodhi që do të shfaqen edhe makthe dhe do të zgjohesh e do gjendesh para realiteteve të panjohura më parë.¹⁰⁾

Megjithatë në realitetet e reja të post-1989 natyra pluraliste e shoqërisë të ofron interpretime të ndryshme mbi të shkuarën, të cilat ndonjëherë mund të jenë edhe kontradiktore.¹¹⁾

Në Shqipëri kërkimi shkencor mbi komunizmin, kujtesën mbi të dhe vendet e kujtesës është ende në fillimet e tij. Literatura mbi komunizmin dhe kujtesën është e mangët dhe mund të përmbledhet në artikuj gazetash dhe në botimet e ish të përndjekurve politikë.¹²⁾ Krimet e komunizmit nuk janë studiuar thellësisht dhe ndër studimet serioze mbi dhunën dhe terrorin komunist në Shqipëri mund të përmendim botimet e Institutit të Studimit të Krimeve dhe Pasojave të Komunizmit, sidomos Enciklopedia e Viktimave të komunizmit në Shqipëri dhe kolana e botimeve të tyre.¹³⁾ Ndërsa studimi i komunizmit dhe i kujtesës mbi të nga këndvështrimi i studimeve kulturore konsiston vetëm në disa botime të fundit me intervista mbi kujtesën kolektive.¹⁴⁾ Por studime të tjera të qenësishme mbi komunizmin, të kaluarën komuniste dhe kujtesën ende mungojnë.

9) Tony Judt, *The Past in another country; myth and memory in post-war Europe*, in Jan- Werner Muller, *Memory and Power in Post-War Europe. Studies in the Presence of the Past*. (Cambridge University Press, 2004, 157-183, 179.

10) Mark Mazower, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*(London: Penguin, 1998), 403.

11) Gabriel Marin, *Tackling Agora Problems of the Present from Pandora's toolbox of the past. How teaching history can democratize the 'Other Europe'*, in Raluca Grosescu (ed.), *Teaching History of Communism in Eastern Europe. Compendium of Good Practices*, (Bucharest 2013), 15-36, 17.

12) Uran Butka, *21 vjet burg komunist 1961-1982. Kujtime, mbresa, portrete dhe refleksione*, Tiranë, 2001; Amik Kasaruho, *Një ankth gjysmëshekullor: Shqipëria e Enver Hoxhës*, Tiranë: 1996; Tomor Aliko, *Genocidi mbi elitën intelektuale të kombit shqiptar nën terrorin komunist*, Tirane: 2007; Agim Musta, *Libri i zi i komunizmit shqiptar*, Tirane: 2007; Tomor Aliko, *Genocidi gjysëm shekullor në Shqipëri*, Tiranë: 2010.

13) Fjalori Enciklopedik i Viktimave të Terrorit Komunist (Vol. I-V), Tiranë, 2015-2017.

14) Fabian Kati, *Formësimi i kujtesës kolektive. Ngjarjet e Dukagjinit, Malësia e Madhe, Postrribë, 1945-1946*. Tiranë: UET Pres, 2015.

Duke pasur si fokus të studimit tim periudhën komuniste me interes ndjek herë pas here botimet e reja mbi periudhën komuniste, sidomos ato të karakterit bibliografik dhe memuaristik, këto të fundit sidomos botime të Institutit për Studimin e Krimeve dhe Pasojave të Komunizmit, si “Zërat e Kujtesës”, dokumentarët e ndryshëm me fokus rrëfimet jetësore mbi vuajtjet dhe terrorin në kampet e burgjet e komunizmit në Shqipëri si dhe intervistat që ish të burgosur politikë, ish të internuar politikë japin mbi atë periudhë. Por, si historiane gjithnjë kam një dilemë mbi mënyrën e rikonstruimit objektiv të së shkuarës komuniste në Shqipëri, duke e konsideruar si një nga periudhat më problematike e më delikate për t’u trajtuar nga konditat e sotme, posttotalitare të një shkence të lirë e të pacensuruar. Metodologjikisht ky rikonstruim duhet të mbështetet në qasje multidisiplinore dhe kështoj metodologjia e ndjekur në të është e gërrshetuar nga analiza e diskurseve kryesore teorike mbi kujtesën dhe ndikimin e saj në procesin e të mbajturit mend dhe përkujtimit të së shkuarës nga grupet kolektive apo komunitetet etnike dhe kombëtare, nga qasja, jo vetëm e analizës së dokumenteve arkivore apo legjislacionit të kohës, por edhe mbi historitë gojore të bashkëkohësve të komunizmit në Shqipëri. Pra, nga kujtesa e njerëzve mbi komunizmin.

Kujtesa dhe raporti me historinë

Kujtesa historike karakterizohet nga ndryshimi i vazhdueshëm i kontekstit historik. Ndryshime ndodhin në shoqëri, në politikë, në mënyrën e jetesës, mentalitet dhe kjo shkakton nevojën e njerëzve për të zbuluar të kaluarën.

Konstruktimi historik apo lidhjet/vendet e kujtesës nga ana tjetër janë të bazuara mbi faktet historike dhe rekonstruimin njerëzor. Pra, studimi i historisë apo i lidhjeve me vendet e kujtesës nuk është vetëm studimi i realitetit, por më shumë studim i realitetit të rikonstruktuar dhe bashkë me të dhe i asaj, sepse njerëzit rikrijojnë realitetin në mënyra të ndryshme. Riinterpretimi konstant i historisë sipas periudhave të ndryshme historike, ku disa heronj të një periudhe ktheheshin në armiq të një tjetre, apo e kundërta, të gjitha këto interpretime të vazhdueshme të historisë shqiptare mund të kthehen edhe në eksperiencë tronditëse për dikë që ka qenë gjallë dhe i ka përjetuar gjatë këto periudha të ndryshme historike, gjë që mund të shkaktojë edhe një mpirje/ngrirje të disa njerëzve përkundrejt interpretimeve të historisë. Nga ana tjetër, ky reflektim

historik i kujtesës mbi të kaluarën është gjithashtu një burim i mirë i të kuptuarit të asaj që çfarë mendojnë njerëzit në të tashmen mbi të kaluarën e dhimbshme të komunizmit.

Kujtesa në vetvete, siç pohon, Geoffrey Cubbit mund të kuptohet në mënyra të ndryshme. Ajo mund të jetë shumë personale dhe individuale, por ajo mund të lidhet edhe me institucionet sociale dhe të ketë formë kulturore, për disa ajo është çka mbetet nga eksperiencat e së shkuarës, për të tjerë ajo është thjeshtë një rikonstruktiv i eksperiencave të së shkuarës, por nga këndvështrimi i së tashmes.¹⁵⁾ Por, “historia” sipas Hegelit në studimin e tij “Leksione mbi Filozofinë e Historisë” përshtat dhe anën objektive dhe anën subjektive në rrëfenjën e saj. Jo më kot, sipas Hegelit, “pa kujtesën e së shkuarës nuk mund të ketë histori”, në kuptimin e ngjarjeve, të cilat janë domethënëse mbi eventet e përbashkëta të përjetuara nga një komunitet kolektiv i ndërgjegjshëm për ato ngjarje që kanë ndodhur në të kaluarën. Prandaj ndërgjegjësimi kolektiv nënkupton dhe një kujtesë të përbashkët, pasi pa të nuk mund të ekzistojnë as ligje as drejtësia, as struktura politike dhe as objektiviteti kolektiv. Prandaj, përfundon Hegel, pa historinë, nuk ka histori, nuk ka shtet.¹⁶⁾

Nga ky këndvështrim duket se kujtesa ka të bëjë së pari me fiksimin e ngjarjeve të së shkuarës dhe shkrimin e historisë. Pra, si i dimë informacionet mbi të kaluarën e largët nga perspektiva e kujtesës kolektive? Një nga burimet kryesore konsiston në materialet e shkruara, të cilat hedhin dritë mbi ato ngjarje që kanë ndodhur dikur, duke nxjerrë në pah dhe perceptimin e konceptuar në Lashtësi apo Mesjetë, se pa shkrimin nuk mund të ketë histori, aq më tepër që “ajo çka vlen të mbahet mend medoemos që do të jetë shkruar nga një dëshmitar, i cili konsiderohej atëherë si historiani më i mirë”.¹⁷⁾

Njerëzit tentojnë të komunikojnë përmes kujtesës kolektive dhe kujtesa kulturore e një komuniteti kryesisht bazohet në tekste, në ceremoni, imazhe, arkitekturë dhe monumente, të hartuara për të kujtuar ngjarje të rëndësishme për këtë grup. Të gjitha këto memoriale sanksionohen nga instancat shtetërore, qeveria apo nga vetë komuniteti i qytetarëve. Kujtesa kulturore ofron kështu

15) Cubitt, Geoffrey, *History and Memory*, Manchester University Press, 4.

16) G.H.F. Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, Stuttgart, 1928, 97-98.

17) Amos Frankenstein, “Collective Memory and Historical Consciousness”, *History and Memory*, Vol. 1, No. 1, 1989, 5-26. 5.

një narrativë publike të ngjarjeve historike, bazuar në versionet zyrtare të historisë, por edhe në ato versione multivokale, të vetë narratorëve të ngjarjeve. Këto narrativa historike plotësojnë nevojat për një histori të përbashkët, për një identitet të komunitetit dhe janë pjesë të rëndësishme në jetët e njerëzve dhe komuniteteve.

Por, nga historianët duket se në përgjithësi ka një lloj skepticizmi kur vjen puna tek trajtimi i së shkuarës bazuar edhe mbi studimet e kujtesës. Historianët theksojnë se, kujtesa është një proces rekonstruktivist, duke e ndërtuar të kaluarën nga perspektivat aktuale. Ndaj mendoj se kur duam të konstruktojmë të kaluarën, sidomos të kaluarën e një shoqërie totalitariste mendoj se metodologjikisht ka disa qasje që duhen cekur. Ndryshe do të hasim vështirësi në zbërthimin e kujtesës. Kështu, një aspekt përfshin analizën fenomenologjike të procesit të të mbajturit mend, siç duhet konsideruar dhe saktësia dhe vërtetësia e të dhënave, të cilat rikujtohen në rrethana të caktuara. Tjetër është edhe analiza e formave të narrativave që përdoren në rikujtimin e ngjarjeve të së shkuarës. Me rëndësi po ashtu është edhe analiza e kontekstit social në të cilin njerëzit kujtojnë. Të gjitha këto analiza dhe shqyrtime gërshetohen në disa disiplina që kanë fokuse të ndryshme mbi kujtesën, duke e konsideruar kujtesën herë si diçka personale apo individuale, por ka dhe disiplina si historia p.sh. që e konsideron kujtesën si subjektive apo ka dhe disiplina që e shohin kujtesën si diçka të jashtme, që nuk prek thelbin e fenomenit/ngjarjes që ka ndodhur në të shkuarën.¹⁸⁾

Por a konsiston kujtesa vetëm në rizbulimin e atyre që kanë ndodhur vetëm me anë të shkrimit, apo ndodhin dhe procese të tjera mendore, konjitive e psikologjike, të cilat ngurtësojnë momente domethënëse të së kaluarës në ndërgjegjen individuale apo më gjerë, në ndërgjegjen kolektive të një grupi, etnie, kombi? Të mbajturit mend është një veprim mendor dhe kështu është personal dhe patjetër që në këtë proces duhet bërë dallimi midis asaj që mbajmë mend nga përvojat personale të ngjarjeve të së kaluarës dhe atyre që na injektohen nga burime të ndryshme informacioni mbi të kaluarën. Madje, as memoria e njerëzve okularë në ngjarje të përbashkëta nuk është e njëjtë, por varion nga individ në individ, bazuar dhe në perceptimet, ndjesitë dhe asocimet personale të gjithsecilit në ngjarjen në fjalë. Kujtesa kulturore i referohet kryesisht dimensionit të jashtëm

18) Cubitt, Geoffrey, *History and Memory*, Manchester University Press, 7.

të memories njerëzore, të cilën ne e konceptojmë si një memorie krejtësisht të brendshme - e lokalizuar brenda trurit të individit, përmbajtja e së cilës studiohet nga shkenca e encefatologjisë, neurologjisë apo psikologjisë dhe aspak nga studimet kulturore. Por, sipas Assmann, pikërisht përmbajtja e memories, mënyra se si memoriet organizohen, kohëzgjatja e tyre, janë më shumë jo pjesë e një magazinimi apo kontrolli të brendshëm, se sa kanë të bëjnë me kushtet e jashtme të imponuara nga shoqëria dhe nga konteksti kulturor.¹⁹⁾ Pra, kujtesa është një veprim mendor vetjak i ndërgjegjshëm, qoftë kur ka lidhje me ngjarje personale, qoftë me ngjarje të përbashkëta me shoqërinë ku jeton. Por, ama, në të gjithë procesin personal të të mbajturit mend, kujtesa mbi ngjarjet e së shkuarës nuk mund të shkëputet nga konteksti social, pasi identiteti personal i individit është ndërtuar mbi identitetin kolektiv social të komunitetit, etnisë, kombit të cilit i përket. Unë si person nuk jam i/e shkëputur nga komuniteti kolektiv të cilit i përkas, dhe i gjithë identiteti im personal është i ndikuar nga institucionet sociale, shtetërore, kolektive dhe eventet, simbolet e përbashkëta, njerëzit me të cilët jam hasur në të qenit tim pjesëtar i një komuniteti të caktuar social.

Ndërgjegjësimi im mbi të shkuarën ka lidhje me ndërgjegjësimin tim si anëtar/e i/e komunitetit social e kolektiv ku jam pjesë. Por, kujtesa individuale dhe lidhja e saj me ndërgjegjësimin kolektiv mbi të kaluarën sot në një periudhë postnacionaliste dhe multikulturore duket se nuk është patjetër e njëjtë. Prandaj dhe Pierre Nora e ngre problemin e kujtesës kolektive në varësi të periudhës dhe vendit, ku identiteti kolektiv sipas Nora nuk është më aq i qartë siç ka qenë më parë.²⁰⁾ Ndaj, historia e kujtesës është shumë e rëndësishme jo vetëm për faktin se, ajo studion mënyrat se si e shkuara përfaqësohet sot, le të themi në një muze, por edhe me faktin se ajo merret edhe me studimin e mentalitetit të njerëzve në të shkuarën, mbi përzierjet fetare, praktikat dhe përfaqësimet simbolike, të cilat së bashku formojnë perceptimet e njerëzve mbi të kaluarën.²¹⁾ Nga ky këndvështrim, historia e kujtesës synon dhe rindërtimin e modeleve të sjelljes, të formave shprehëse dhe mënyrave të heshtjes, me të cilat kuptohen botëkuptimet

19) Jan Assmann, *Cultural Memory and Early Civilization. Writing, Remembrance, and Political Imagination*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, 5.

20) Pierre Nora, "Between Memory and History: Les Lieux de Memoire", *Representations* 26, 1989, 7-24.

21) Po aty, 1389.

dhe sensibilitetet kolektive. Elementët kryesorë janë edhe përfaqësimet, imazhet, mitet dhe vlerat e njohura dhe të toleruara nga grupet shoqërore apo nga e gjithë shoqëria, të cilat së bashku formojnë psikologjinë kolektive.²²⁾

Historia gojore dhe kujtesa mbi të shkuarën

Studiuesit që merren me historinë gojore fokusohen mbi mënyrat se si rikujtimet individuale inkuadrohen në shkrime dhe modele mendore. Prandaj dhe studimet mbi kujtesën lidhen edhe me studimet mbi historinë gojore. Studimet e historisë gojore patën një hov të zhvillimit të tyre përgjatë viteve 1970 me studimet e një sërë autorësh si, Ronald Grele, Luisa Passerini, Alessandro Portelli apo Michael Roper, studime të cilat shënojnë edhe një ndryshim epistemologjik të modelit interpretues të historisë gojore. Shumë historianë filluan t'i kushtojnë vëmendje formave të narracionit dhe dimensionit kreativ të rrëfjave gojore dhe u riorientuan në studimet e tyre mbi kujtesën, mbi të shkuarën nga shkencat sociale dhe kulturore. Ky ndryshim në metodologji u shfaq dhe në të ashtuquajturën "linguistic turn" (kthesa linguistike), qasje që merr në konsideratë edhe rolin e madh që gjuha dhe diskursi kulturor kishin në formimin e interpretimeve individuale të eksperiencave të së shkuarës.²³⁾

Megjithatë historia gojore si lëmi shkencor që ndërthur në fokusin e saj të studimit ndërdisiplinaritetin merret gjerësisht me kujtesën dhe rrëfimet e individëve mbi përjetimet e tyre. Historia gojore nuk interesohet thjesht për të zbuluar dhe analizuar burimet që përfshijnë kujtesën personale, por historianët që merren me oral history aktivizohen fuqishëm për ta përfshirë kujtesën si një evidencë (provë) dokumentare por fluide, e cila është një element intrigues në procesin historik, dhe ndaj të cilës studiuesit duhet të gjejnë mënyrat si t'i qasen.²⁴⁾

22) Për më shumë mbi psikologjinë kolektive dhe mentalitetet shih studimin analitik të Robert Mandrou, *Historie/ L'Histoire des mentalites*, in *Encyclopaedia universalis*, Paris, 1971.

23) Green, Anna 2004. Individual Remembering and 'Collective memory': Theoretical Presuppositions and Contemporary debates. *Oral History*, Vol 32, No. 2. *Memory and Society*, 35-44.

24) Po aty.

Brenda studimeve të historisë gojore sot ka një tendencë për t'u përqendruar jo më mbi kontekstin individual, por mbi atë social dhe kulturor, në të cilin ndodh eventit. Kështu, historia gojore po konverton me studimet mbi kujtesën kolektive, në të cilën kujtesa individuale është e zhytur brenda kujtesës kolektive.

Studiuesit që merren me historinë gojore shikojnë tek memoriet e informantëve të tyre mjetet për të rikonstruktuar të kaluarën nga këndvështrime që neglizhohen nga master- narrativat e historianëve, nga historitë publike, apo nga ato që janë konsideruar nga Yerushalmi si “makineri të kujtesës”²⁵⁾ si librat, filmat, muzetë, përvjetorët etj.²⁶⁾, që na ndihmojnë të formojmë njohuritë kulturore të përbashkëta dhe t'ua transmetojmë brezave pasardhës.

Siç ka pohuar një ndër historianet më me zë të historisë gojore, Luisa Passerini, “ajo që i intereson nuk është gjallëria e rikujtimit, jo aq saktësia ndaj realitetit të dala prej intervistave, të cilat do të ishin burime sekondare për një historian, por më shumë ajo që më intereson është versioni i historisë së treguar prej informantëve”.²⁷⁾ Kështu, siç pohon antropologu Marc Augë eksperiencat e së kaluarës përballen me rrezikun e harresës, sipas të cilit *‘memories are crafted by oblivion as the outlines of the shore are crafted by the sea’*.

Augë diskuton mbi raportin e harresës dhe përkujtimit, duke theksuar dhe “detyrën” që pasardhësit kanë për të kujtuar dhe ruajtur të kaluarën e paraardhësve të tyre.²⁸⁾ Ndaj kujtesat nuk shuhën asnjëherë përfundimisht, ato lënë gjurmë dhe vazhdojnë të ndikojnë jo vetëm në sjelljen tonë, por edhe në mënyrën si kujtojmë.

Sot teoritë interpretuese të historisë gojore apo narratives jetësore konsistojnë në tre modele që interveprojnë me njëri-tjetrin, të cilat mund t'i kategorizojmë si kulturore, sociale dhe psikologjike. Modeli kulturor kryesisht analizon për shembull se si individët bazuar mbi mite arkitipe formojnë dhe ndjekin zhanre/mënyra të veçanta të të treguarit të historisë dhe forma të caktuara narrative. Ky model bazohet, së pari, në teoritë antropologjike dhe letrare, sipas të cilave, mitet kulturore dhe narrativa tradicionale në një farë

25) Termi “makineri të kujtesës” është përdorur nga Yosef Haim Yerushalmi në studimin e tij mbi Hebrenjtë dhe kujtesën, Yerushalmi, Y H, Zakhor, Jewish History and Jewish Memory, Seattle, 1982.

26) Po aty.

27) Passerini, Luisa, *Autobiography of a Generation: Italy, 1968* (Hanover, NH and London, 1996), 23.

28) Augë, Marc, *Oblivion*, MinneaDolis, 2004, 20.

mënyre influencojnë edhe ndërgjegjen historike, të shfaqur me format e të shprehurit gojor.²⁹⁾ Por, megjithatë tjetër gjë është të “shpalosësh/zbulosh” narrativën individuale, duke përdorur metodologjinë e analizave kulturore; dhe tjetër gjë është të përcaktosh shkrimet publike kulturore, brenda të cilave duhet të përshtaten apo futen edhe narrativat individuale.

Ndërsa modeli social dhe psikologjik i teorisë interpretuese të historisë gojore, kryesisht fokusohet mbi atë se në cilin kontekst rikujtimi ndodh, dhe mbi imperativa psikologjike të përbashkëta, të cilat janë në themel të konstruimit të historive mbi të kaluarën. Kjo kërkon që kujtesa individuale, tregimet personale mbi të shkuarën të mos jenë të izoluara nga narrativa publike, por madje të veprojnë sipas kësaj narrative.³⁰⁾

Siç e përmend dhe Passarini, në jetën e përditshme, sidomos në regjimet totalitare, kemi të bëjmë me “nxitjen e memories fallse” nga ana e shtetit e publike, të cilat prodhonin një kujtesë të homogjenizuar dhe artificiale,³¹⁾ përkundrajt asaj individuale pluraliste. Një nga pikat kyçe në diskursin në studimet mbi historinë gojore është edhe lidhja midis memories individuale dhe përkujtimit publik. Pra e mënyrës se si formimi i modelit individual personal/individual influencohet dhe pranohet nga modeli publik mbi të shkuarën. Sipas Dawson, kompozimi subjektiv individual i ngjajëve ndikohet edhe nga fuqia e faktit që duhet të konvertojë me versionet edhe të njerëzve të tjerë, pra me versionin “zyrtar” publik.³²⁾

Rrëfimet e historive jetësore mbi kampet e punës së detyruar dhe burgjet komuniste

Për ta konkretizuar teorinë me rikonstruktimin e së kaluarës komuniste në Shqipëri, duhet të theksoj se, për të rikonstruktuar të kaluarën, qoftë dhe të një eventit të përveçëm për nga rëndësia historike, qoftë edhe të një eventit të dhimbshëm, siç mund të jetë rasti i Tepelenës, studiuesit duhet të marrin

29) Samuel, Raphael; Thompson, Paul, *The Myths We Live*. London: Routledge, 1990.

30) Roper, Michael, *Remembering the Soldier Hero: The Psychic and Social Construction of memory in Personal Narratives of the Great War*, *History Workshop Journal*, no 50, 2000, p. 183.

31) Passerini, Luisa, *Introduction, Memory and Totalitarianism* (Luisa Passerini ed), Transaction Publishers; New Brunswick, London, 2008, p. 8.

32) Dawson, Graham, *Soldier Heroes: British Adventure, Empire and the Imaging of Masculinities*. London: Routledge, 1994, p. 23.

KUJTESA DHE RRËFIMI I HISTORIVE JETËSORE MBI KAMPET E PUNËS SË DETYRUAR, INTERNIMET DHE BURGJET NË SHQIPËRINË KOMUNISTE

parasysh jo vetëm ato dokumente arkivorë, që i kanë mbijetuar amullisë së postkomunizmit në Shqipëri. Përkundrazi, në analizën historike duhet marrë parasysh edhe kujtesa mbi atë ngjarje apo historitë gojore mbi të kaluarën komuniste në Shqipëri.

Në rastin e kampit të Tepelenës duhet konsideruar dhe kujtesa e të mbijetuarve të tij, ajo që rëndom quhet “kujtesë kolektive” e grupit të “banorëve” të Tepelenës apo Kampit të Turanit. Kujtesa kolektive është një paraqitje e së kaluarës e një grupi apo komuniteti të përbashkët. Kujtesa është një pleksje kujtimesh individuale dhe kolektive të atyre ngjarjeve që individi mban mend vetë sa është gjallë në këtë jetë, por dhe shndërrohet në memorie kolektive dhe sociale, kur ngjaija në fjalë rikujtohet dhe rrëfëhet brenda komunitetit. Siç ka theksuar studiuesi gjerman, Jan Assmann, kujtesa sociale mbi një ngjarje apo event të së kaluarës do të ndryshojë me kalimin e kohës, pasi personi a personat që e mbajnë mend ngjarjen nuk do të jenë më gjallë për ta treguar “si ka ndodhur vërtetë”, nga këndvështrimi apo nga eksperiencia e tyre personale. Sipas Jan Assmann, ky është momenti i kalimit nga kujtesa komunikuese (kommunikatives Gedachtnis) tek kujtesa kulturore (kulturelles Gedachtnis) e gjithë komunitetit. Pikërisht gjatë këtij kalimi ndodh edhe konflikti midis “historisë dhe kujtesës”, ku në thelb të historisë qëndron diskursi kritik që është jokompatibël ndaj kujtesës. Historia gjithnjë është dyshuese ndaj kujtesës. Ambicia e historisë (historianëve) sipas historianit francez Pierre Nora, nuk qëndron tek ekzaltimi, lartësimi, por tek zhdukja/asgjësimi i asaj ngjarjeje që nuk i përshtatet versionit zyrtar mbi të kaluarën. Një histori e përgjithësuar pa dyshim që do të ruajë disa muze, disa medalje e monumente - le të themi materialet e nevojshme për punën e saj - por ajo do t'i boshatisë ato nga ato që për ne (komunitetin) do të mund të ishin lieux de mémoire (vendet e kujtesës).

Megjithatë kur duam të analizojmë kujtesën dhe historitë e rrëfyera me qëllimin e rikonstruimit të së shkuarës totalitare, duhet të kemi parasysh, se në publik konstruimi i së shkuarës, i cili shpeshherë i përshtatet narracionit publik, mbart edhe efektin psikologjik mbi individin që rikujton, i cili në këtë përpjekje për një “rikujtim të përshtatshëm” eliminon edhe memoriet e dhimbshme të së shkuarës dhe në një mënyrë të pandërgjegjshme individi i përshtat të kaluarën individuale interpretimit të sotshëm, duke e vështirësuar më tej procesin e studimit të memories dhe “objektivitetit historik” në konstruimin historik të së

shkuarës. Por ka dhe individë, që përballë traumës së një të kaluarë të dhimbshme harrojnë ose dëshirojnë të heshtin, përballë traumës dhe tronditjes që e kaluara shkakton tek ta, siç ka dhe individë, të cilët fillojnë dhe rrëfejnë historitë e tyre të kaluara. Historitë e këtyre të fundit, qëllon shpeshherë të mos merren seriozisht për t'u studiuar nga historianët tradicionalë, pasi ato nuk bazohen në dokumentet e kohës, "nuk vërtetohen nga dokumentacioni arkivor" dhe kështu edhe instrumentalizohen si subjektive.

Por nga aspekti i analizës së procesit të kujtuarit dhe historisë gojore, këto rrëfime jetësore janë të rëndësishme, pikërisht për të mësuar mbi traumën individuale dhe kontekstin social ku individë ndihej i goditur në kushtet e një regjimi totalitar. E rëndësishme mendoj se sot është, të studiohet mënyra se si njerëzit kujtojnë dhe se si njerëzit e rrokin jetën e tyre nën diktaturë përballë qasjes me kujtesën publike apo rikonstruimin e së kaluarës nga instancat shtetërore apo publike. Ky është një proces i vështirë, pasi së pari kemi të bëjmë me njerëz, të cilët rrëfejnë përmes së kaluarës së tyre edhe dhimbjen dhe psikologjikisht mbart nota të rënda emocionale. Megjithatë përballë instrumentalizimit të së kaluarës përmes hegjemonisë së historisë zyrtare apo publike, këto rrëfime kanë një rëndësi të jashtëzakonshme për të kuptuar se çfarë ka ndodhur me njerëzit, aty ku dokumenti arkivor është i papërdorshëm ose është i manipuluar.

Një tjetër domosdoshmëri për të marrë në konsideratë historitë gojore të dëshmitarëve të dhunës, dhe sidomos viktimave të krimeve gjatë periudhës së komunizmit është dhe rreziku i harresës. Siç ka pohuar Maria Todorova, sot jemi përballë një urgjence ekzistenciale për të nxitur njerëzit të dëshmojnë mbi eksperiencat e tyre gjatë regjimit komunist, pasi këto lloj eksperiencash jetësore rrezikojnë të vdesin. Ata që kanë lindur gjatë komunizmit dhe kanë kaluar vitet e maturisë nën atë regjim, pra ata që janë tek të dyzetat e deri tek të shtatëdhjetat, po adaptojnë dhe po harrojnë çka ndodhur.³³⁾

Sot komunizmi në Shqipëri kujtohet në mënyra nga më të ndryshmet, qoftë nga perspektiva personal a publike. Njerëzit evokojnë të kaluarën të nxitur edhe nga debatet publike, nga fjalori politik apo ngjarjet me reminishencë nga e kaluara

33) Todorova, Maria, *Remembering Communism. Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*, In. Todorova, Maria; Dimou Augusta; Trobst, Stefan. CEU Pres: Budapest, New York, 6-7.

komuniste. Rasti më i fundit debati mbi kthimin në Shqipëri të Mit'hat Frashërit, debat që nxiti antikomunistët, studiuesit dhe nostalgjikët të përballeshin edhe njëherë me të shkuarën komuniste dhe narrativën legjitimuese të të konsideruarit të kundërshtarëve politikë si “armi” dhe “fajtor”. Megjithatë, mendoj se pavarësisht debateve dhe diskursit delikat mbi komunizmin, ende pak është bërë, sidomos në këndvështrimin e historive personale të njerëzve që jetuan në komunizëm.

Çfarë dimë mbi burgjet e komunizmit? Çfarë dimë mbi njerëzit që dënoheshin në bazë të Nenit 55/2 për agjitacion dhe propagandë? Cilat ishin vendet e dënimit? Cila ishte rutina e përditshme e njerëzve të dënuar për krime politike nëpër burgje e kampe pune? Si ushqeheshin? Në ç'ambiente punonin? Cilat ishin kampet e punës dhe vendet e internimit? Cila ishte përditshmëria e fëmijëve të internuar? Sa fëmijë kanë qenë të internuar? Cila ishte historia e tyre? Sa fëmijë vdiqën? A ekzistojnë statistika për numrin e të përndjekurve politikë, të të dënuarve me vdekje, me internime, me burgime? Deri diku edhe ekzistojnë përgjigje të pjesshme, por më rezulton se panorama që mund të krijohet nga përgjigjet e pyetjeve të sipërpërmendura apo edhe të shumë të tjerave që mund të bëhen, rezulton jo e plotë. Ndaj nevojitet që sidomos historianët, antropologët apo në përgjithësi studiuesit e shkencave humane dhe sociale të kthejnë interesin e studimeve të tyre edhe nga zbardhja e së kaluarës së dhimbshme të komunizmit në Shqipëri.

Duke analizuar rrëfimet e personave që kanë vuajtur në kampet e punës, si në Tepelenë vihet re një lloj uniformiteti të historive vernakulare të rrëfyera nga ato që kanë vuajtur në të, ku në sy të bie uria, vuajtja, trauma e deportimit, skamja e periudhës së kaluar në kamp. Kështu Asije Habili,³⁴⁾ e internuar familjarisht më 1945 në Berat, Turan e Tepelenë 1949, rrëfen se, *“Në Tepelenë nuk e dinim ç'na priste, dhe as që e përfytyronim dot gjithësesi. Por, çfarë vuajtëm dhe hoqëm ishte jashtë çdo imagjinate. Na lanë 8 ditë rresht pa bukë dhe asnjë mundësi për t'u ushqyer. Njerëzit filluan të vdesin nga uria. Ndërkohë drurët e shkurret rrotull kampit u 'pastruan' nga gjethet, që filluam t'i mbledhnim e t'i ziejmë në formë lakrash, me një dore oriz, sa për të shuar urinë.”*³⁵⁾

34) Zërat e Kujtesës, Vëll. IV, 2017, 74.

35) Po aty, 77.

Nga rrëfenja e dëshmitares shfaqet trauma, pazotësia për të ndihmuar në rast vdekje të fëmijëve, si dhe dhuna e autoriteteve të kampit. Histori të tilla i gjejmë në versione të ndryshme nga shumë persona që kanë rrëfyer historitë jetësore të tyre të botuara nga ISKK në kolanën “Zërat e kujtesës”.

Po nga rrëfimi i historisë së Asijes, mësojmë mbi dhimbjen dhe kushtet mjerane dhe abandonimin e viktimave dhe në rast morti:

“Xhevati u sëmur të premtën e dha shpirt të shtunën pas 8 ditësh. Ishte vetëm 13 vjeç.

Nana niset për në Drejtorinë e Kampit. Takohet me Nëndrejtorin, i cili mbaj mend që quhet Syrja. E njofton se i ka vdekur djali dhe i lutet t’i thotë një polici të shkojë në Tepelenë sa për t’i blerë pak metra kambrik, për qefinin.

I drejtohet me fjalët:

Zotni më ka vdekur djali!

Mirë e ka bërë! - i përgjigjet ai.

Mirë thua ti, por unë kam hall ta varros, e s’kam qefin!

Ka sa të duash fier, gur e dhë - ia kthen zyrtari me emrin Syrja.

Nana kthehet në kazermë, gris disa rroba e sajon me to një qefin. Ndërkohë kishim lajmëruar një hoxhë, të internuar kuptohet, i cili i bën adetet e xhenazes, sipas rregullit mysliman duke e larë e pastruar. Ndërsa një plak tjetër na ndihmon ta rregullojmë një arkivol, i cili u sajua prej një arke dërrase që kishim me vete. Kishim nijetin që t’ia merrnim eshtrat Xhevatit prej aty, e t’ia varrosnim në Krujë ”³⁶⁾

Ndërsa nga rrëfimi i Lek Previzit të internuar në Porto Palermo, Turan e Tepelenë me familjen e tij, mësojmë po histori të ngjashme mbi kushtet mjerane të kampit:

“Tepelena ka histori të gjatë, se ku i hoqën nga Berati familjet për t’i dërguar në Tepelenë. Nuk ishte krijuar akoma kampi i Tepelenës, por i strehuan në disa baraka në Turan, që kishin qenë baraka për italianët dhe në Veliçor. I kanë futur drejt e në rifuxhio, pa asnjë pajisje, asgjë fare. Kur i internonin njerëzit, i merrnin me rrobat e trupit. Të internuarit flinin në gurë ose mbi

36) Po aty, 80.

dërrasa... I transferuan atje 40 makina, me rreth 2000 e ca vetë brenda, dhe i hodhën në rifuxhio, pa asnjë konditë, pa banjo ku edhe uji u jepej me racion nga një depo e madhe me çimento, me nga një sapllakë në ditë. Kjo situatë ka qenë në Turan. Për t'u larë s'kishte asgjë; u duhej të merrnin ujë nga një vijë, por, që ishte edhe e pisët. Buka e të internuarve vinte nga Berati; ishte bukë misri.... Të internuarve u jepej vetëm atë bukë, nga 500 gramë në ditë. Në këto kushte menjëherë plasën sëmundjet. Kjo ka ndodhur në Turan, para se të zhvendoseshin në Tepelenë. Filluan të sëmuren në masë dhe të vdisnin shtatë vetë në ditë... Mjek jo, ilaçe jo, ushqim jo, e si do shkonte ndryshe? Vetëm brenda një nate, në një kazermë vdiqën 33 fëmijë”.³⁷⁾

Ndërsa Azis Ndreu që ka vuajtur punën në Kampin e Turanit e Tepelenës rrëfen:

“Kështu filluam jetën në Kampin e Turanit. Bukën shkonim dhe e merrnim në krah punëtorët në Tepelenë, në qytet. Tepelena nuk ishte e përgatitur për të furnizuar me bukë 2000 vetë, plus dhe buka e misrit vinte krejt e papjekur, vetëm se e ngrohnim. E qullët, baltë. Dhe nga 600 gramë që kishim racionin, na jepnin 500 gramë, se pjesa tjetër ishte firo. Ishte baltë, jo bukë.” “... Pjesa tjetër prej atyre që mund të ishin për punë, duke filluar nga mosha ime, 13 vjeç e lart, i nisën për të hapur rrugën Veliçot-Memaliaj, sepse atë kohë, nuk kishte rrugë nga krahukëtej; kishte vetëm në krahun matanë Vjosës. Dhe kështu ngrejnë dhe një kamp pune në Memaliaj. Për punëtorët filloi gjella. E kam fjalën, supa e orizit a diçka e ngjashme, sepse racioni i bukës mbeti i njëjtë. Kurse shumica mbeti në Turan... Pastaj vdekja erdhi e u bë një gjë e zakonshme. Ulërimat që dikush vdiq... Nuk di ç'të thuash më përpara. Unë i kam të gjalla të gjitha në mendje...”³⁸⁾

Kushte të ngjashme ka rrëfyer dhe Gani Kupi mbi Kampin e punës së Maliqit më 1947: “Kam parë edhe burra shumë të mirë, të cilët mblidhnin duqë duhani dhe i thithnin. Kam parë njëherë një të burgosur, i cili mbasi shikoi anash me kujdes që të mos e shihnin të tjerët kapi një lëkurë bostani në gropën e mbeturinave, i ra dy herë pantallonave me të për ta fshirë dhe filloi ta hante.”³⁹⁾

Kushtet e vështira dhe dhuna e ushtruar nëpër burgje e kampe të punës,

37) Zërat e Kujtesës, Vëll. I, ISSK: Tiranë, 2014, 320.

38) Zërat e Kujtesës, Vëll. III, ISSK: Tiranë, 2016, 244-245.

39) Zërat e Kujtesës, Vëll. I, ISSK: Tiranë, 2014, 18.

duket se ndahet nga shumë ish të dënuar dhe internuar dhe në versionet e tyre është pikërisht dhuna që theksohet, e cila është vështirë të dokumentohet nga dokumentet e kohës. Po të mos ishte për rrëfimet jetësore të viktimave, është e vështirë dokumentimi i saj.

Nga dëshmia e Mark Alisë, që vuante dënimin në Kampin e Thumanës: *“Mbaj mend Vangjel Rrëmbecin, kur përdorte korentin në kampin e punës në Thumanë. Operatori ulte voltazhin, e lidhnin të burgosurin me hekura gjermane, e lagnin çimenton me ujë, e ulnin të burgosurin në të dhe i lëshonin korrentin në dy gishtat e këmbës* ⁴⁰⁾ Ndërsa Ndrek Bazhdari i burgosur 17 vjeç në burgun e Burrelit rrëfen se, *“.. mbas nja dy javësh në birucë erdhi një komision mjeko-legal ushtarak dhe, kur hapën derën e birrucës sonë, njëri prej tyre, kur më pa mua ashtu të dobët e të verdhë krejt, u shtang: Uaa!! Po ky fëmijë, çfarë do këtu? Është i burgosur, - i përgjigjet njëri prej mjekëve”*.⁴¹⁾

Ndërsa Lavdosh Beqo i dënuar me 18 vjet burg, rrëfen se, “Burreli ishte shumë i ashpër, si nga trajtimi, ashtu edhe nga klima. Por edhe për shkak të ujit. Burgu furnizohej me ujë nga një pus. Pusi infektohej nga enët e palara që futeshin për të marrë ujin. Dhe shpesh binte diarreja. Me këtë shkak shumë vetë gjetën vdekjen nga dehidratimi i organizmit dhe mungesa e ilaçeve.”^{42) 43)}

Rrëfim të ngjashëm tregon edhe Uran Kostreci mbi burgun e Burrelit, *“Një kapter i burgut, Asllan Uka quhej, me një pamje të rreptë siç ishin të gjithë këta kapterët e burgjeve, i lig, megjthëse kishte edhe më të ligj se ai, gjëja e parë që na tha, ishte: - Hm! Këtu i thonë Burrel, ku hyn e nuk del!. Ishte tamam si përshëndetja e Karontit te “Ferri ” i Dantes.”*⁴

Intervista dhe rrëfime të tilla nga ish viktimat e regjimit komunist në Shqipëri janë të shumta. Për ta konkretizuar kërkimin e objektivitetit historik në analizën e atyre ngjarjeve që kanë ndodhur në kampet e punës dhe burgjet do të konstatoja, se nëse këto rrëfime do të hidhen tutje, refuzohen si të pavërteta, si të pabazuara në dokumente të arkivave të shtetit komunist, atëherë do të shkojmë drejt humnerës së harresës, amnezisë kolektive. Siç ka pohuar dhe historiani Peter Burke, “historia edhe mund të harrohet nga fitimtarët”, duke lënë në hije

40) Zërat e Kujtesës, Vëll. I, ISSK: Tiranë, 2014, 16-17.

41) Zërat e Kujtesës, Vëll. II, ISSK: Tiranë, 2015, 34.

42) Zërat e Kujtesës, Vëll. II, ISSK: Tiranë, 2015, 146.

43) Zërat e Kujtesës, Vëll. III, ISSK: Tiranë, 2016, 210.

ngjarje që nuk u interesojnë apo që duan t'i anashkalojnë e lënë në harresë. Kështu, do të jetë shumë e kollajtë më pas ta rikonstruktojmë historinë e së shkuarës përmes varianteve “zyrtare”, duke pretenduar se regjimi i Enver Hoxhës “nuk ka qenë dhe aq i keq”. Na duhet edhe kujtesa e atyre që i mbijetuan atij kampi apo kampeve e burgjeve të komunizmit, na duhen rrëfimet e jetëve të tyre, na duhet historia e jetuar e tyre, për të kuptuar së pari si ka funksionuar ai sistem dhunues i lirive dhe të drejtave të njeriut dhe më pas, për të analizuar mjetet e dhunës komuniste. Pa “vendet e kujtesës” një histori e komunizmit bazuar vetëm në dokumente arkivore, do të jetë e mangët.

Diskursi i të kujtuarit të diktaturës komuniste po bëhet gjithnjë e më e rëndësishme si për të tashmen, por dhe për të ardhmen e shoqërisë shqiptare. Krahasuar me disa vende të tjera ish komuniste të Evropës Lindore, ky moment mund të duket i vonuar. Por ,pavarësisht kësaj, angazhimi për të reflektuar mbi të kaluarën komuniste të Shqipërisë është esenciale për të krijuar një hapësirë të përbashkët e një common sense, për kujtesën kolektive të Shqipërisë postkomuniste. Trajtimi i së kaluarës së Shqipërisë nën diktaturën komuniste ka një rëndësi të madhe për shoqërinë shqiptare, duke e konsideruar atë, jo vetëm si një proces shërimi, nga këndvështrimi i drejtësisë tranzitore, të atyre të drejtave njerëzore që u mohuan dhe dhunuan gjatë asaj periudhe, por përbën dhe një shans për ndërtimin në të ardhmen të një kulture sa më demokratike për Shqipërinë postkomuniste.

Literatura:

- Agim Musta, Libri i zi i komunizmit shqiptar, Tirane: 2007.
- Amik Kasaruho, Një ankth gjysmëshekullor: Shqipëria e Enver Hoxhës, Tiranë: 1996.
- Amos Frankenstein, “Collective Memory and Historical Consciousness”, History and Memory, Vol. 1, No. 1, 1989, 5-26.
- Anna Green, 2004. Individual Remembering and ‘Collective memory’: Theoretical Presuppositions and Contemporary debates. Oral History, Vol 32, No. 2. Memory and Society. 35-44.
- Augë, Marc, Oblivion, Minneapolis, 2004.

- Cubitt, Geoffrey, *History and Memory*, Manchester University Press.
- Fabian Kati, *Formësimi i kujtesës kolektive. Ngjarjet e Dukagjinit, Malësia e Madhe, Postrribë, 1945-1946*. UET Pres, Tiranë 2015.
- Fjalori Enciklopedik i Viktimave të Terrorit Komunist (Vol. I-V), Tiranë, 2015-2017.
- H.F. Hegel, *Vorlesungen uber die Philosophie der Geschichte*, Stuttgart, 1928.
- Gabriel Marin, *Tackling Agora Problems of the Present from Pandora's toolbox of the past. How teaching history can democratize the 'Other Europe'*, in Raluca Grosescu (ed.), *Teaching History of Communism in Eastern Europe. Compendium of Good Practices*, (Bucharest 2013), 15-36.
- Graham Dawson, *Soldier Heroes: British Adventure, Empire and the Imaging of Masculinities*. London:Routledge, 1994.
- Haider, H. *Rewriting history textbooks*, in Stan L.; Nedelsky N. (eds.) *Encyclopedia of Transitional Justice*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Jan Assmann, *Cultural Memory and Early Civilization. Writing, Remembrance, and Political Imagination*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
- Jan-Werner Muller, 'Introduction: The power of memory, the memory of power and the power over memory', in Jan-Werner Muller, *Memory and Power in Post-War Europe. Studies in the Presence of the Past*. (Cambridge University Press, 2004. 3-35.)
- Luisa Passerini, *Introduction, Memory and Totalitarianism* (Luisa Passerini ed), Transaction Publishers; New Brunswick, London, 2008.
- Luisa Passerini, *Autobiography of a Generation: Italy, 1968* (Hanover, NH and London, 1996).
- Maria Todorova, *Introduction. The Process of Remembering Communism*, in Maria Todorova, *Remembering Communism. Genres of representation*, New York. 2010, 9-34.
- Maria Todorova, *Remembering Communism. Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*, In. Todorova, Maria; Dimou Augusta; Trobst, Stefan. CEU Pres: Budapest, New York, 2014.

KUJTESA DHE RRËFIMI I HISTORIVE JETËSORE MBI KAMPET E PUNËS SË DETYRUAR, INTERNIMET DHE BURGJET NË SHQIPËRINË KOMUNISTE

- Mark Mazower, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*, Penguin: London, 1998.
- Pierre Nora, "Between Memory and History: Les Lieux de Memoire", *Representations* 26, 1989, 7-24.
- Pierre Nora (ed.), *Les lieux de memoire*, 7 vols. Gallimard: Paris, 1984.
- Robert Mandrou, *Historie/ L'Histoire des mentalités*, in *Encyclopaedia universalis*, Paris, 1971.
- Roper, Michael, *Remembering the Soldier Hero: The Psychic and Social Construction of memory in Personal Narratives of the Great War*, *History Workshop Journal*, no 50, 2000.
- Samuel, Raphael; Thompson, Paul, *The Myths We Live*. Routledge: London, 1990.
- Tomor Aliko, *Genocidi gjysëm shekullor në Shqipëri*, Tiranë, 2010.
- Tomor Aliko, *Genocidi mbi elitën intelektuale të kombit shqiptar nën terrorin komunist*, Tirane, 2007.
- Tony Judt, *The Past in another country; myth and memory in post-war Europe*, in Jan- Werner Muller, *Memory and Power in Post-War Europe. Studies in the Presence of the Past*. (Cambridge University Press, 2004, 157-183.)
- Uran Butka, *21 vjet burg komunist 1961-1982*. Kujtime, mbresa, portrete dhe refleksione, Tiranë, 2001.
- Yosef Yerushalmi, *Y H, Zakhor, Jewish History and Jewish Memory*, Seattle, 1982.
- Zërat e Kujtesës. ISSK: Tiranë, Vëll. I, 2014.
- Zërat e Kujtesës. ISSK: Tiranë, Vëll. II, 2015.
- Zërat e Kujtesës. ISSK: Tiranë, Vëll. III, 2016.
- Zërat e Kujtesës. ISSK: Tiranë, Vëll. IV, 20

Vështrim krahasues mbi rehabilitimin e viktimave të komunizmit; rasti çek, gjerman, polak, estonez dhe rumun

ABSTRAKT

Qëllimi i këtij punimi do të jetë qasja krahasimore e rehabilitimit të viktimave të diktaturës komuniste në vende e Evropës Lindore. Ky kërkim konsiston në njohjen e përvojës së ndryshme mbi mënyrën se si po trajtohen viktimat pas rënies së diktaturës. Kërkimi do të shqyrtojë rastin çek, gjerman, polak dhe rumun duke përfshirë një përzgjedhje sa më përfaqësuese në vendet evropiane.

Çështja e rehabilitimit të viktimave të ish diktaturës komuniste mbetet një temë e nxehtë pothuaj në të gjitha vendet evropiane që përjetuan diktaturën komuniste. Me nisjen e tranzicionit, rehabilitimi i viktimave ishte një parim i gjerë pranuar por format e aplikimit, mënyra, pamundësia financiare apo arsytet politike ishin disa prej pengesave kryesore.

Studimi do të përfshijë kuadrin ligjor të zbatuar nga këto vende, statusin e të rehabilituarve, programet dhe format e kompensimit, organizimin e viktimave në grupe interesi, përfitimet sociale si dhe mësimet e përfituara. Përmes këtij krahasimi, ky kërkim do të japë disa përgjigje të nevojshme për të kuptuar përvojën evropiane në rehabilitimin e viktimave. Krahasimi i përvojës së këtyre vendeve do të vijë përmes rekomandimeve të përfituara nga problematika e tyre. Po ashtu, ky punim do synojë të japë përgjigje mbi disa prej çështjeve kyçe të këtij procesi në Shqipëri. Njohja e kësaj përvoje mund të shërbejë në aplikimin në vend përmes përvojave më të mira të rehabilitimit dhe përfitimeve sociale të këtij procesi. Studimi do të përdorë burime parësore dhe dokumentare të mbledhura kryesisht nga Instituti Cevro në Çeki dhe disa studimeve të tjera. Si përfundim, punimi do të ofrojë një këndvështrim të gjerë mbi përvojën dhe nevojën e rehabilitimit të pasojave të diktaturës.

Hyrje

Shqipëria përfaqëson një eksperiencë unike në lidhje me çështjen e rehabilitimit të viktimave të ish-sistemit diktatorial komunist. Prej vitit 1991, ka një legjislacion të gjerë për këtë shtresë të popullsisë, i cili ende në pjesën më të madhe të tij është i pazbatuar. Mbi 25 vite nga rënia e regjimit komunist, Shqipëria nuk ia ka dalë dot të kryejë një rehabilitim të qenësishëm ndaj shtetasve që vuajtën në diktaturë. Të dhënat e fundit nga Ministria e Financave flasin për një faturë financiare prej 750 milionë dollarësh, nga të cilat janë shlyer 230 milionë dollarë, ku 178 milionë përmes kësteve dhe pjesa tjetër përmes letrave me vlerë dhe apartamente për strehim. Por nëse shtohen edhe fatura për kompensimin e pronave, atëherë shifra i tejkalon 2 miliardë dollarë. (Ahmetaj 2018, 12 Shtator).

Kësisoj, Shqipëria çështja e rehabilitimit të viktimave të ish diktaturës komuniste është një “patate e nxehtë” e cila ende shqetëson shoqërinë e në veçanti politikbërësit. Nisur nga ky realitet, çështja që shtrohet është mundësia reale për të pasur një rehabilitim cilësor dhe real ndaj dhe eskperienca në vende të ngjashme për të mësuar mbi rehabilitimin e viktimave është thelbësore.

Eksperienca e vendeve që kaluan në tranzicion dekadat e fundit tregojnë se përballja me të kaluarën e në veçanti me rehabilitimin e viktimave është vendimtare për të kontribuar në një shoqëri të drejtë dhe demokratike. Në rastin shqiptar, kur çështja e pronës e cila është e lidhur ngushtësisht me rehabilitimin e viktimave, është po ashtu thelbësore për një ekonomi të zhvilluar. Ky punim nuk ka për qëllim të vendosë në pah marginalizimi i historisë dhe gabimet e së kaluarës, por ka si synim të përcjellë eksperiencat e vendeve që po kalojnë një vështirësi të ngjashme, si një mënyrë për të mësuar sistemin ligjor, edukimin dhe kujtesën e shoqërisë dhe nevojën për të vlerësuar viktimën dhe dënuar fajtorët. Ky vështrim krahasues për vendet evropiane me të kaluar komuniste si Gjermania, Çekia, Polonia, Estonia dhe Rumania mund ndihmojë në përfitim të përvojës së tyre për tu aplikuar më pas në Shqipëri për të përmirësuar sadopak gabimet e tranzicionit.

Rasti gjerman

Eksperienca gjermane konsiderohet shpesh më e vlerësuar në shumë

aspekte që kanë të bëjnë me të kaluarën. Kjo për shkak se gjermanët patën një eksperiencë të mëparshme me denazifikimin e vendit ndërsa më pas me procesin e demokratizimit pas bashkimit të Gjermanive, pjesa perëndimore pati mundësinë financiare dhe një vullnet të shtuar për të realizuar një proces të qëndrueshëm rehabilitimit të viktimave të ish diktaturës komuniste.

Debati për çështjen e kompensimit dhe rehabilitimit të viktimave të komunizmit nisi mjaft herët në Gjermani, fill pas shembjes së Murit të Berlinit. Së pari, çështja që u trajtua fillimisht si mundësi për tu sqaruar ishte aspekti ligjor për të përcaktuar persekutimin dhe pa favorizimin për arsye politike për të kaluar më pas në një rehabilitim ligjor të viktimave. Të dhënat flasin për rreth 200 deri në 250 mijë të burgosur politikë në ish Gjermaninë Lindore ose në afërsisht 1 milionë vite burg. Vlen të theksohet se legjislacioni gjerman njohu çdo formë persekutimi i cili meritohej të rehabilitohej. (Kaminsky 2017, p 32)

Akti i parë ligjor u miratua në shtator 1990 dhe më pas me ribashkimin e Gjermanive, hyri në fuqi Akti i rehabilitimit në nëntor të vitit 1992. Hapësira ligjore u përmirësua më vonë në vitin 1994 me ligjin e njohur si “Zgjidhja e Padrejtësive të Partisë Socialiste të Unitetit Social” i cili rregulloi pjesën administrative dhe atë profesionale. Por që nga akti i parë, ka pasur edhe 5 amendime të tjera të rregulloreve për të përfshirë kategori të tjera siç ishin të rinjtë e dërguar me forcë në shkolla të caktuara apo fëmijët e mbyllur në shtëpitë e fëmijëve që u cilësuan si burgje. Në vitin 2007, hyri në fuqi një akt i ri që u quajt «Ndihma e Veçantë për Viktimat e Burgjeve», duke prezantuar “pensionin e viktimës” në një shumë prej 250 euro (pas 2014 është 300 euro) për këdo që kishte bërë më shumë se 180 ditë burg, dhe ofrohej nëse viktima ishte i papunë dhe i pacenuar kur dilte në moshë pensioni. Nga rreth 206 mijë aplikime për ndihmë të vecantë, përfituan 170 mijë persona me një faturë financiare prej 660 milionë euro (Kaminsky 2017, p 32)

Koncepti gjerman për rehabilitimin e viktimave përkufizohet si “përkrahja sociale” e viktimave, të cilët ndonëse e vështirë, duhet të provojnë vuajtjen gjatë dikturës komuniste në mënyrë që askush të mos ndihej i përjashtuar. Aktet për përfitimin e pension nuk përjashtojnë askënd që provojnë vuajtje për shumë kategori të veçanta siç mund të jetë të dëbuarit për punë të detyruar në Siberi, të dëbuarit, vuajtja gjatë regjimit në aspektin profesional dhe privat, si dhe çdo akt administrativ apo mase që kufizonte shtetasit nën regjimin e ish Republikës

Demokratike Gjermane. Kjo qasje u vendos edhe si mundësi për të mos përsëritur eksperiencat jo fort të kënaqshme me viktimat e regjimit nazist. Qeveria gjermane ka ndërmarrë edhe shumë akte të tjera ndihme siç është ndihma prej rreth 50 milionë eurosh që ka përfituar organizata e ish të burgosurve. Kjo ndihmë e akoruar në vitin 2016, do perdoret edhe si fond special për të gjithë shtetasit gjermanë që u detyruan me forcë të internoheshin në ish Bashkimin Sovjetik, nga viti 1939 deri me 1956. Shpërblimi për këtë kategori është 2500 euro në muaj. (Kaminsky 2017, p 36).

Forma e kompensimit për rehabilitimin e viktimave nuk kaloi pa debate në Gjermani. Ish të persekutuarit protestuan ndaj faktit që persekutorët e tyre merrnin pensione më të mira duke iu njohur puna në organet shtypëse të regjimit si vite pune, ç'ka reflektohej në pensione më të mira për ta në krahasim me viktimat të cilët për shkak të persekucionit nuk kishin vite të mjaftueshme të njohura për kontribute pensioni. Në debat u përfshi edhe Gjykata Kushtetuese Federale Gjermane e cila përmes një rezolute u shpreh se legjislacioni për pensionet smund të jetë një legjislacion ndërshtetës. Sistemi i mbështetjes me pension prej 300 eurosh pati kundërshti të shumta pasi shumë prej viktimave theksonin se humbjet e tyre ishin të pallogaritshme. Ky debat ka qënë prezent prej 25 vitesh në Gjermani. Në vitin 2002, historiani i njohur gjerman Jorg Siegmund do të deklaronte përmes një punimi për Shoqatën e ish viktimave të komunizmit se *“interesat e tyre nuk janë mbështetur nga shoqëria”*. (Siegmund 2002, p 32)

Studiuesja Kaminsky shprehet se eksperiencia gjermane tregon se është tepër e rëndësishme për të ndërtuar struktura publike në mënyrë që të edukojnë shoqërinë për të pranuar të kaluarën e viktimave, për të njohur krimet dhe vuajtjen e tyre. Kjo duhet të arrihet përmes ngritjes së institucioneve të pavarura dhe të shëndosha financiarisht për të çuar para axhendën e tyre, përmes ndërtimit të memorialeve, monumenteve, vendeve të kujtesës, krijimit të qendrave të posaçme ky viktimat të kenë mbështetje të vazhdueshme psikologjike si dhe mundësinë që ata në mënyrë të pavarur të paraqesin e të llobojnë në jetën politike. (Kaminsky 2017, p 35)

Rasti rumun

Eksperiencia rumuna ngjason në shumë pikëpamje dhe qasje me

eskperiencën shqiptare në rehabilitimin e viktimave të ish regjimit komunist. Rumania filloi të rehabilitojë financiarisht viktiat tepër vonë, pas vitit 2009 dhe në tërësi gjatë viteve, përkrahja dhe mbështetja konsiderohet si simbolike në aspektin financiar dhe moral.

Ligji i parë i miratuar në vitin 1990 përcaktoi një kompensim financiar simbolik prej 200 lei që jepej çdo vit, dhe kompensimi jepej për këdo të burgosur, të dëbuar, etj. Ligji ofronte asistencë falas mjekësore dhe ilaçe, përdorim i lirë i transportit publik dhe mjete dhe përjashtime nga taksat mbi të ardhurat. Këtu është e rëndësishme të theksohet se një kategori më e madhe e personave (personat në pension për shembull) kanë përfituar nga masa të ngjashme. Koha e kaluar në burg, në kampet e punës ose në internim u njoh si kohë pune për përfitim pensioni. Sipas ligjit polak, gjatë llogaritjes së të drejtave të pensionit, çdo vit i persekutimit llogaritet si tetëmbëdhjetë muaj. Këto të drejta iu dhanë edhe personave që nuk mund të punonin sepse Sigurimi Polak i monitoronte për arsye politike. Për më tepër, të afërmit e gjallë të viktimave mund të kërkonin këto të drejta të vogla pensionale tek pasardhësit. (Jinga, 2017, p 31)

Për dy dekada, kompensimi për viktimat ishte në këto masa simbolike por anëtarësimi në Bashkimin Europian si dhe presioni më i madh i organizatave të ish të të përndjekurve politikë, bëri që qeveria të miratojë një ligj të ri në 2009. Ligji njohu të gjithë format e persekutimit por vendosi që barrën e provës ta ketë viktimat dhe duhet ta provonte me një vendim gjykatë, e cila do të përcaktonte edhe masën e dëmshpërblimit. Por personat gjallë për kompensim të drejtpërdrejtë ishin mjaft të paktë pasi pjesa më e madhe kishin humbur jetën. Në 2010, vetëm 174 raste u paraqitën në gjykatë të cilët përfituar masa dëmshpërblimi nga 300 euro deri në 1 milionë euro. (Jinga, 2017, p 31)

Kompensim direkt mujor përfituan shtetasit që morën pjesë në revolucionin e vitit 1989 duke përfshirë kompensimin mujor prej 3,672 Lei (ekuivalent me 900 euro), për personat me aftësi të kufizuara të dëmtuar gjatë ngjajene u vendos 2,200 Lei (500 euro), strehim pa pagesë, transport publik falas si dhe edukim falas parashkollor për fëmijët e tyre. Vlen të theksohet se gjeveeria vendosi më pas përmes një amendimi ligjor që masa e dëshpërblimit në gjykatë të mos kalonte 10 mijë euro për personat e dënuar me burg politik, për bashkëshortët jo më shumë se 5 mijë euro dhe për trashëgimtarët jo më shumë

se 2500 euro. Ky amendim erdhi pasi gjykata vendosi vetëm në një rast të vetëm një dëmshpërblim prej 500 mijë eurosh për Ion Diaconescu, politikan dhe ish-i burgosur politik. (Jinga, 2017, p 33). Në total, në Rumani pati përfitime dhe pensione mujore simbolike për mbi 63 mijë qytetarë ndërsa numri i tyre vijon në bjerë në vite. E vetmja masë e qendrueshme kompensimi e amenduar me ligj është kompensimi mujor që u rrit në 400 Lei, ose 90 euro pas vitit 2015. Çdo familje e përndjekur, aktualisht, merr këtë mbështetje sociale nga shteti. Në tërësi, sipas studiueses Jinga, rasti rumon është disi kaotik pasi ende ka debat në fortë në shoqëri për mënyrën e rehabilitimit të viktimave, ndërsa shumë prej ish të përdjekurve vdiqën pa pasur asnjë lloj përkrahje. (Jinga, 2017, p 33)

Rasti polak

Në shkurt të vitit 1991, Polonia miratoi ligjin e parë që njihje sakrificën e shtetasve polakë në egzistencën dhe pavarësinë e vendit të tyre. Ndyshe nga shumë vend etë tjera, Polonia i njohu viktimat si martirë të shtetit polak duke e konsideruar komunizmin si pushtim sovjetik ndaj vendit të tyre. Studiuesi Radoslav Peterman, thekson se ligji polak njohur të drejtën e kompensimit për çdo dëm të kryer nga regjimi, ndërsa ky i fundit do të varej rast pas rasti, që nga kompensim i plotë deri në forma simbolike përmes pensioni.

Polonia ngriti një institucion të veçantë për mision rehabilitimin e ish viktimave përmes politikës së pensioneve të përmuajshme. Këto pensione u vendosën mbi bazën e pensioni mesatar në Poloni, megjithatë pas shumë peripecish ligjore ku u përfshi edhe Gjykata Kushtetuese, vetëm pas vitit 2015 filloi dhënia e ndihmës pas asnjë kushtëzim. Vlen për tu përmendur se qeveria polake vendosi të ulë pensionet për të gjithë ish punonjësit e ministrisë së Brendshme apo të Mbrojtjes, në mënyrë që pensioni i tyre të barazohej me atë të viktimave. Në këtë çështje u përfshi edhe Gjykata Europiane e të drejtave të Njeriut e cila i dha të drejtë qeverisë polake për këtë vendim. Polonia i kushtoi një rëndësi më të madhe nderimit të viktimave dhe antikomunizmit në shoqëri duke e përcaktuar si një mision kombëtar të saj. (Peterman, 2017, p 31)

Rasti estonez

Estonia ka një ngjashmëri me rastin polak, nisur nga fakti që komunizmi u

cilësua si një pushtim i vendit të tyre nga ish Bashkimi Sovjetik. Por Estonia, ripërcaktoi mjaft më gjerë spektrin e viktimave që nis që nga viti 1939. Në vitin 1995, estonia përfitoi një masë të konsiderueshme dëmshpërblimi nga Gjermania si dëmshpërblim për krimet naziste gjatë viteve 1941-1944.

Ligji për kompensimin e viktimave ishte ndër të parët fill pas Estonia fitoi pavarësinë nga Bashkimi Sovjetik në vitin 1991. U vendos që viktimat të trajtohen me një politikë të veçantë pensioni. Sipas ligjit të vitit 1991, i cili është amenduar dhe përmirësuar gjatë viteve, u vendos që pensionet e viktimave të ish diktaturës të jetë në masën mbi 20 % më të larta krahasuar me pagën minimale. Ndërsa për personat që kanë qenë në burgime, në paraburgime, të depërtuar, të internuar, pensioni iu trefishua dhe përfitohej 5 vite para moshës së daljes në pension. Kjo ishte një masë e mirëpritur pasi viktimat përfituan pothuaj menjëherë. Ndërkohë, shteti estonez njohu çdo dhunim pasuror çka viktimave iu riktheu menjëherë ose masa e barabartë e kundër vleftës së pronës së grabitur apo të shkatërruar. (Hiio, 2017, p 32)

Rasti çek

Çekia përfaqëson një eksperiencë unike të rehabilitimit të viktimave të regjimit, kjo pasi gjatë regjimit komunist në vitet 60 pati tentativa për të lehtësuar viktimat e dënuar nga regjimi. Pas vitit 1989, nisi një kalvar i gjatë ligjor për të ridimensionuar formën e rehabilitimit dhe kompensimit të shtetasve çek nga qeveria e tyre. Ligji i parë u miratua në vitin 1990, i cili u njohur statusin për rehabilitim të paktën 260 mijë personave që morën statusin e viktimës. Ligji përcaktonte se viktimat duhet të plotësonin formularët përkatës, në një proces që ndiqej nga ministria e Mbrojtjes. Por mënyra e kompensimi u kthyen në një betejë ligjore mes qeverive dhe organizatave në mbrojtje të viktimave duke mbyllur këtë betejë në vitin 2009. Me marrjen e statusit të viktimës, qeveria i njohje çdo viktime një shumë fillestare kompensimi prej rreth 100 mijë CZK ose rreth 4 mijë dollarë. Gjithashtu, një viktime do të gëzonte një pension mesatar me arritjen e moshës përkatëse. Në rastin çek, u arrit që regjimi komunist të dënohet e të cilësoj si kriminal në vitin 1993, dhe ky akt zhvlerësonte vendimet e ish institucioneve të regjimit komunist, duke i dhënë hapësirë çdo viktime që ti drejtohej gjykatës për çdo padrejtësisë, që nga dënimet e padrejta e deri tek vjedhja e pasurive të ndryshme. (Bartova, 2017)

Përfundime

Rehabilitimi i viktimave të regjimit komunist nuk ka një praktike të unifikuar në shumë prej vendeve evropiane. mënyra e tranzicionit demokratik, limimet ekonomike dhe mungesa e një qasje të hapur, ka krijuar mjaft probleme me rehabilitimin e këtyre viktimave.

Rasti gjerman i cili përcaktoi një formë pensionimi për viktimat është marrë për bazë në shumë prej vendeve që kaluan diktaturën komuniste. Vendosija e një pensioni sa më dinjitoz për viktimat u pa në shumë prej këtyre vendeve si mënyra më e mirë për të ndihmuar rehabilitimin e viktimave.

Vlen të theksohet se çdo vend ka specifikën e vet dhe ndryshon nga natyra represive e regjimit. Konkretisht, çështja e kompensimit pati një trajtim më të mirë në mjaft vende.

Nisur nga eksperiencat e vendeve të ndryshme, rasti shqiptar është unik nisur nga fakti se ka ndërmarrë hapa ligjore për një kompensim financiar të konsiderueshëm e në të njëjtën kohë të papërbalueshëm për buxhetin e shtetit. Një politikë pensionimi mund të ishte më efikase për viktimat ndërsa çështja e pronësisë vijon të mbetet një problem më thelbësor.

Bibliografia

- Ahmetaj, A. (2018, 12 Shtator). Te perndjekurit dhe Pronaret, Ahmetaj: Fatura arrij 2 miliarde dollare. Gazeta Panorama.
- Bartova, M. (2017). Rehabilitation of victims, Memory of Nations: Democratic Transition Guide - The Czech Experience. Prague: Cevro Institute.
- Hiio, T. (2017). Rehabilitation of victims, Memory of Nations: Democratic Transition Guide - The Estonian Experience. Prague: Cevro Institute.
- Jinga, L. (2017). Rehabilitation of victims and Compensation, Memory of Nations: Democratic Transition Guide - The Romanian Experience. Cevro Institute. Prague.

- Kaminsky, A. (2017). Rehabilitation of victims, Memory of Nations: Democratic Transition Guide - The German Experience. Cevro Institute.
- Peterman, R. (2017). Rehabilitation of victims, Memory of Nations: Democratic Transition Guide - The Polish Experience. Prague: Cevro Institute.
- Siegmund, J. (2002). Opfer ohne Lobby. Berlin.

Interesi publik në Shqipëri: Ballafaqimi me të shkuarën komuniste në kontekstin e integritetit evropian

ABSTRAKT

Procesi i hapjes së dosjeve dhe zbatimi i ligjit të lustracionit krahasohet me përvojën e implementimit të këtij ligji në Gjermaninë Lindore dhe Poloni. Pyetjet kërkimore bazohen kryesisht në aspektin pragmatist dhe realist të hapjes së dosjeve, si dhe në atë të vlerave e moralit, parë edhe nga këndvështrimi i aktorëve ndërkombëtarë e opinionit të shoqërisë civile.

Hyrje

Interesi personal: hulumtimi im mbi këtë temë vjen si rezultat i një reflektimi të shumanshëm si pjesëtare e brezit shqiptar të tranzicionit, si trashëgimtare e kujtimeve të familjes sime të asaj kohe, si pjesë e atij brezi të të rinjve që po ashtu do të arrijnë tëpërjetojë edhe integrimin e vendit në Bashkimin Evropian (BE); si mbrojtëse e respektimit të të drejtave dhe dinjitetit të njeriut, e po ashtu, si pjesë e një shoqërie në formim, me njohuri të copëzuara mbi të kaluarën e prindërve e gjyshërve të vet, që për rrjedhojë, mbart në kurriz shumë pikëpyetje rreth identitetit të tij e vlerave që kërkohet të fitojnë më shumë peshë në rrugëtimin e një sistemi post-diktatorial drejt demokracisë.

Duke u nisur nga përpjekjet inekzistente të sistemit edukativ në Shqipëri për të informuar brezat e rinj mbi krimet e komunizmit dhe braktisjen e kësaj memorie kolektive në mëshirë të trashëgimit gojor vullnetar dhe informal, shtroj pyetjen se çfarë do të ndodhë me të? Për sa kohë do të trashëgohet e kultivohet kjo memorie kolektive, që nxjerr kryet herë pas here, e pakonsoliduar?

Në aspektin profesional, ky punim studimor vjen si vazhdimësi e hulumtimit tim të mëparshëm si temë e mbrojtjes së diplomës së Masterit.

Gjithashtu, përfaqëson interesin tim në rritje në fushën e drejtësisë, të të drejtave të njeriut dhe edukimit të brezave të rinj mbi mësimet e së kaluarës, për të evituar rrezikun e përsëritjes së historisë. Me bindjen se komunizmi vazhdon të formësojë dhe brezat e sotëm të tranzicionit, si produkt i një shoqërie të paorientuar mes të shkuarës diktatoriale dhe të ardhmes evropiane, procesi i arritjes në një gjykim të “shëndetshëm” rreth përqasjeve me të shkuarën paraqet një sfidë që na përket.

Me të drejtë Umberto Eko në një “lectio magistralis” mbajtur pranë Organizatës së Kombeve të Bashkuara më 2013 “Kundër humbjes së kujtesës”, thotë se civilizimet nuk mbijetojnë dot pa kujtesën kolektive. Kur ndonjë akt censure përpiket të zhdukë një pjesë të kujtesës së një shoqërie, kjo shoqëri pëson krizë identiteti. Në një botë në të cilën tentohet të harrohet apo të injorohet shumë, rizbulimi i së shkuarës sonë kolektive duhet të jetë projekti themelor i së ardhmes¹⁾.

1) "Lecture by prof. Umberto Eco at the United Nations headquarters in New York on against the loss of memory (October 21, 2013)." RaDDresentanza Permanente - Onu New York. October 25, 2013. Accessed June 20, 2018. italymi.esteri.it/rappresentanza_onu/en/comunicazione/arclm'io-news/2013/10/2013-10-21-eco-onu.html.

Pyetjet që udhëheqin punimin tim e kanë pikënisjen pikërisht tek togfjalëshi i fundit i citimit të fragmentit të Umberto Ekos - “projekti themelor i së ardhmes”, me synimin që jo vetëm të jemi transparent ndaj së kaluarës, por edhe të ndërtojmë një strategji për kultivimin e memories kolektive në funksion dhe për hir të interesit publik. Për qartësi, në hulumtimin tim, me “interes publik” dua të nënkuptoj të mirën e përbashkët publike, që në këtë kontekst do të sugjeroja integrimin e vendit tonë në Bashkimin Evropian. Si dhe, konsiderimi i një procesi të suksesshëm të ballafaqimit me të shkuarën si një urë lidhëse me “vlerat evropiane”, mbështetet në ato çfarë BE identifikon si vlera bazë të çdo shteti pjesëtar: “respekti për dinjitetin njerëzor dhe të drejtat e njeriut, liria, demokracia, barazia dhe shteti ligjor”. Shprehimisht, BE-ja në përkufizimin e “Vlerave dhe Objektivave” të saj, përjashton nga familja e vet çdo shtet që nuk është i gatshëm të bëjë pjesë të vet këto vlera.

Në përmbyllje, si ide kryesore të këtij kërkimi, synoj të theksoj impaktin etik dhe pozitiv që përballja me të kaluarën e kultivimi i memories kolektive do të ketë në imazhin e Shqipërisë gjatë rrugëtimit drejt demokratizimit dhe integritetit evropian.

Studimi ndalet në këto pika kryesore:

1. A është e mjaftueshme hapja e dosjeve të ish-sigurimit të shtetit shqiptar për të konsideruar të mbyllur procesin e ballafaqimit me të shkuarën dhe për t'i dhënë një imazh të besueshëm vendit në procesin e integritetit evropian?

2. Çfarë e bën Shqipërinë një rast ndryshe nga vende të tjera post-komuniste të Evropës Lindore dhe Qendrore? A është kjo mungesa e vullnetit politik për t'u ballafaquar me të kaluarën dhe për të implementuar një ligj si ai i lustracionit (pastrimit të figurës publike) dhe një vështrim në retrospektivë të përpjekjeve për vënien në fuqi të ligjit të lustracionit në Shqipëri.

Sa i përket çështjes së parë

Më 30 prill 2015, Parlamenti shqiptar miratoi me 84 vota pro dhe 22 kundër, projektligjin «Për të drejtën e informimit për dokumentet e ish-Sigurimit të Shtetit të Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë». Ky

ligj u garanton të gjithëve të drejtën e informimit mbi këto dosje. Një projektligj tjetër u propozua nga shoqëria civile, (nga dy deputetë - një iniciativë joqeveritare), por që u refuzua nga shumica në Parlament. Projektligji tjetër i pamiratur, përfshinte në titull, përveç zbulimit të dosjeve, edhe «procesin e Lustracionit». Pra, qëllimi i tij shkonte përtej ligjit që arriti të miratohej nga Parlamenti. Ky i fundit, i jep akses publikut në të gjitha dosjet që mbahen në arkiva, në zyrat e autoriteteve publike, të mbajtura nga individë apo institucione private. Ai përmban edhe një listë të zyrtarëve që janë të detyruar të rrëfehen mbi të kaluarën e tyre nëse ata janë në pozita të larta të larta, përfaqësuese të shtetit²). Siç u tha më lart, me qëllimin për të dhënë vetëm një përshkrim shumë të shkurtër për atë që rregullon ky ligj, është e dukshme se ai nuk prek asnjë pjesë të procesit të lustracionit, duke lejuar ende ata të mbajnë poste të tilla të larta në institucionet zyrtare, deri në momentin që mund të lindë ndonjë dyshim nga autoritetet e caktuara nga ky ligj. Në Nenin 29 të këtij ligji renditen figurat e Përfaqësuesve të Lartë të Shtetit, informatat personale të të cilëve mund të kërkojnë nga Institucionet Kushtetuese dhe nga autoritetet publike, gjatë fazës kur këta persona janë kandidatë për pozitat e listuara. Sipas ligjit «Për të drejtën e informimit për dokumentet e ish-Sigurimit të Shtetit të Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë», Neni 29 citon³):

«Neni 29: Kërkesa për informim mbi zyrtarë përpara emërimit ose ngritjes në detyrë:

1. Autoriteti për Informimin mbi Dokumentet e ish-Sigurimit të Shtetit ka detyrimin t' i përgjigjet çdo kërkesë të institucioneve kushtetuese dhe autoriteteve publike, lidhur me ekzistencën e informacioneve në dokumente të ish-Sigurimit të Shtetit, kur kjo kërkohet në kuadër të vlerësimit, sipas legjislacionit përkatës, të cilësive etike, morale dhe profesionale të kandidatëve për t' u emëruar ose ngritur në detyra si: a) President i Republikës; b) anëtarë të Këshillit të Ministrave, zëvendësministra, funksionarë politikë, anëtarë të trupës së nivelit të lartë drejtues në administratën shtetërore dhe pozicione të

2) E. Alliaj. "Kuvendi miraton ligjin për hapjen e dosjeve, ja çfarë parashikon."

Balkanweb.com - News24 - Kryesore. April 30, 2015. Accessed June 25, 2018. www.balkanweb.com/site/kuvendi-miraton-ligjin-per-hapjen-e-dosjeve-ja-çfare-parashikon/

3) "Ligj Nr. 45/2015 Datë 30.4.2015 për të drejtën e informimit për dokumentet e ish-Sigurimit të Shtetit të Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë", në: Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë, botim i QB, Viti: 2015, Nr. 88, f. 4671.

barasvlershme me to; c) anëtarë të Këshillit të Lartë të Drejtësisë, gjyqtarë e prokurorë në gjykatat e prokuroritë e të gjitha niveleve; ç) anëtarë të Gjykatës Kushtetuese; d) funksionarë në Forcat e Armatosura të Republikës së Shqipërisë, Shtabin e Përgjithshëm të Ushtrisë, Gardën e Republikës, oficerë me gradën “Gjeneral” dhe “Kolonel”; dh) prefektë; e) drejtues dhe punonjës të Shërbimit Informativ Shtetëror, Agjencisë së Inteligjencës së Mbrojtjes dhe çdo njësie tjetër të inteligjencës; ë) drejtues në Policinë e Shtetit deri në nivel qarku dhe komisarati; f) drejtues të përfaqësive diplomatike; g) guvernatorë dhe zëvendësguvernatorë të Bankës së Shqipërisë; gj) anëtarë të Akademisë së Shkencave, rektorë, zëvendësrektorë, dekanë, zëvendësdekanë në universitetet publike; h) Drejtor i Përgjithshëm dhe zëvendësdrejtorë të Radiotelevizionit Publik Shqiptar; i) Drejtor dhe Zëvendësdrejtor i Agjencisë Telegrafike Shqiptare; j) çdo person tjetër i dekretuar nga Presidenti apo i zgjedhur nga Kuvendi.

1. Autoriteti i përgjigjet institucioneve kushtetuese dhe autoriteteve publike për zyrtarin që emërohet ose ngrihet në detyrë, përkatësisht nëse: a) ka qenë ose jo person në ndjekje për spiunazh apo terrorizëm; b) ka qenë ose jo bashkëpunëtor aktiv i ish-Sigurimit të Shtetit, sipas përcaktimeve të këtij ligji; c) figuron ose jo në dokumentet e ish-Sigurimit të Shtetit.

2. Institucionet kombëtare dhe autoritetet publike, në kuadër të transparencës dhe në funksion të vlerësimit të cilësive etike, morale dhe profesionale të zyrtarëve, përpara emërimit ose ngritjes në detyrë, udhëhiqen nga parimi i mosndëshkimit kolektiv dhe respektimit të të drejtave dhe interesave të individit”.

Është e vërtetë që ky nen ngre çështjen e moralit për ata që mbajnë poste të larta zyrtare përfaqësuese të shtetit, por është gjithashtu e qartë se ai nuk ndalon mbajtjen e posteve të tilla. Ky ligj garanton akses në dosjet e tyre, por nuk i detyron ata që të heqin dorë nga kandidatura e tyre. Për të shtuar edhe faktin tjetër, se ky akses i jepet vetëm institucioneve zyrtare sipas Kushtetutës.

Reflektim: Një nga detyrimet kryesore që Shqipërisë iu vendos kur mori statusin e vendit kandidat më 24 qershor 2014 ishte ndërmarrja e reformave cilësore përse i përket 5 çështjeve kryesore të konsideruara të paarritura, duke përfshirë garantimin e shtetit ligjor dhe të drejtave themelore të njeriut⁴⁾.

4) European Commission. "Albania 2014 Progress Report"

Duke vijuar më tej, unë do ta shikoja këtë çështje jo vetëm si detyrim ndaj BE, por si një çështje që përmban një dozë morali të fortë përballë interesit publik të shqiptarëve. Mosprania e një ligji që ndalon ata që kanë qenë të përfshirë në strukturat e ushtrimit të dhunës në regjimin e kaluar, të jenë pjesë e institucioneve të sotme, e bën situatën krejtësisht të pamoraloshme. Prandaj, ngre pyetjet: a është i mjaftueshëm ky ligj për të përmbushur kushtet për një zhvillim të ardhshëm demokratik? A është ky ligj gjithçka që mund të bëjnë ligjvënësit e këtij vendi për garantimin e drejtësisë, transparencës, vlerave morale dhe ndërtimit të besimit për rrugëtimin drejtë Bashkimit Evropian? Siç është komentuar edhe nga shkrimtarët Robert Austin dhe Jonathan Ellison në librin e tyre kushtuar çështjes së Drejtësinë së Tranzicionit në Evropën Lindore, «nuk ka pasur ndonjë përpjekje serioze apo të qëndrueshme nga liderët e Shqipërisë për t'iu përqasur efektivisht të kaluarës komuniste»⁵⁾.

Sa i përket çështjes së dytë

Sipas një studimi mbi përvojën e lustracionit të Evropës Qendrore dhe Lindore, ai ka ndodhur si rezultat i një kombinimi të thirrjeve vendore dhe ndërkombëtare. Drejtësia hyri në një periudhë tranzicioni me kërkesën e vetë njerëzve, të cilët u nxitën nga ndryshimet e shumta në sistemin qeverisës. Gjithashtu, nevoja për procesin e lustracionit erdhi nga jashtë si një kërkesë nga vendet fqinje për stabilitet. Ndryshe nga përvoja shqiptare me lustracionin, ku partitë politike morën qëndrime të ndryshme ndaj ligjeve dhe iniciativave, në shumicën e vendeve të tjera që kaluan nëpër të njëjtin proces, partitë politike ranë dakord. Ka pasur gjithashtu raste të mosmarrëveshjes, por vetëm shkaktuar nga mbetjet e ish-Partisë Komuniste. Shembujt vijnë nga Hungaria dhe Çekosllovakia (në atë kohë), ku Partia Socialiste në Hungari dhe Komunistët në Çekosllovakia kundërshtuan ligjet e lustracionit. Përndryshe, në Poloni dhe Sllovakia, procesi u mbështet nga shumica e deputetëve⁶⁾.

Rezultatet e njëjta kanë treguar edhe një studim tjetër, duke dëshmuar se

5) R. Austin & J. Ellison, *Albania, In Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union, Reckoning with the Communist Past* (1st ed.). New York: Taylor & Francis e-Library, 2008, p. 176.

6) C. M. Horne, M. Levi, "Does Lustration Promote Trustworthy Governance? An Exploration of the Experience of Central and Eastern Europe", in: *Building a Trustworthy State in Post-Socialist Transition. Political Evolution and Institutional Change*, Kornai J., Rose-Ackerman S. (eds), New York: Palgrave Macmillan, 2004.

procesi i lustracionit në ditët e sotme është pranuar si një metodë e rëndësishme e adresimit dhe korigjimit të shkeljeve të së drejtave të njeriut nga regjimet e ish-komunistëve. Çekosllovakia bëri histori me aprovimin e Ligjit të parë të Lustracionit, me ndikim të madh publik, pasuar nga vende të tjera post-komuniste të Evropës Qendrore dhe Lindore, si Gjermania, Lituania, Polonia etj. Në mënyra dhe mënyra të ndryshme, shumica e vendeve post-komuniste të Evropës Lindore dhe Qendrore përqafuan këtë metodë të largimit nga e kaluara dhe pastrimin e rrugës për të ardhmen⁷⁾.

Shembuj të variacioneve në procesin e lustracionit të vendeve të Evropës Qendrore dhe Lindore⁸⁾:

	Konkurrencë ndërpartiake	Parti të fuqishme sociale	Ndërhyrja e Gjykatës Kushtetuese	Presioni ndërkombëtar për ndryshimin e ligjeve
Zgjerimi i fushë veprimit të ligjit	Republika Çeke Hungaria Poloni Bullgaria		Republika Çeke Letonia Lituania Polonia	
Ngushtimi i fushë veprimit të ligjit		Poloni Lituani Bullgaria	Shqipëria Hungaria Bullgaria	Republika Çeke Shqipëria
Zgjatjen e kohë veprimit të ligjit	Republika Çeke Hungaria Poloni		Letonia Lituania	
Shkurtimin e kohë veprimit të ligjit		Republika Çeke Bullgaria		Republika Çeke

7) E. Bala, Si janë hapur dosjet e Sigurimit, gjithë spiunët e Lindjes Komuniste, Tiranë: 2014.

8) C. M. Horne, M. Levi, "Does Lustration Promote Trustworthy Governance? An Exploration of the Experience of Central and Eastern Europe"

Rasti Shqiptar

Në një intervistë për BBC, ish-udhëheqësi i Partisë së Punës të Shqipërisë, Ramiz Alia, i cili më vonë u bë Presidenti i parë që sundoi vendin në periudhën post-komuniste, megjithëse me fjalë trishtimi dhe keqardhjeje për 6,000 ekzekutime, ai shpreh dëshirën e tij që Shqipëria të «lërë të kaluarën aty ku është». Sipas mendimit të tij, drejtësia duhet të vihet në vend për viktimat dhe familjet e tyre, megjithatë, duke cituar fjalët e tij, «është mirë që Shqipëria të mos merret me të kaluarën, por me të tashmen e saj»⁹⁾. Prandaj, zgjedhja të paraqes këtu një këndvështrim të shkurtër dhe të përgjithshëm mbi problemet e zhvillimit demokratik politik, që, sipas mendimit tim ndikuan në mënyrë drastike në mirë-funksionimin e “drejtësisë së tranzicionit”. Për të filluar me ekzistencën e një klase elitë të së kaluarës, e cila, nisur nga zhvillimet historike të postkomunizmit, vërtetoi se vazhdonte të prodhonte fuqi politike, në shumë raste, edhe direkte. Sidoqoftë, historikisht, shumë përpjekje u bënë nga partitë politike njëra pas tjetrës, për të paraqitur projektligjin mbi lustracionin në Parlament. Po i quaj «përpjekje» për arsyen e thjeshtë se ato u shfuqizuan çdo herë me vendimet e Gjykatës Kushtetuese.

Deklarata për falje nga Parlamenti më 1991 ishte një hap i parë drejt njohjes së krimeve të viteve të komunizmit dhe njohjes së vuajtjeve e padrejtësive të mijëra viktimave të sistemit. Në vitin 1993, Ligji i parë i Lustracionit drejtuar avokatëve erdhi në fuqi, por u konsiderua anti-kushtetuese nga Gjykata Kushtetuese e Shqipërisë, po atë vit. Dy vite pas këtij anulimi, Parlamenti miratoi ligjin “Anti-genocid dhe kundër krimeve të njerëzimit», pjesë e të cilit ishin krimet e kryera gjatë komunizmit. Pas kësaj, «Ligji për verifikimin» erdhi në pushtet duke lejuar «verifikimin» e «së kaluarës së pastër» paraprakisht të personave që do të zgjidheshin për tu caktuar në pozita përfaqësuese të Shtetit. Ky përsëri u shfuqizua nga Gjykata në vitet në vijim. Edhe ligji i mëpasshëm i miratuar nga shumica në Parlament duke mbrojtur parimin e “mos përfshirjes së përfaqësuesve të lartë të shtetit në të kaluarën komuniste”, u anulua me vendim të Gjykatës Kushtetuese pas shumë vitesh.

Siç u tha dhe më lart, pas 7 vitesh, në 2015-tën, Shqipëria arriti të ketë një ligj «Për të drejtën e informimit për dokumentet e ish-Sigurimit të Shtetit të

9) "Albania Struggles to Deal with Communist past", në: BBC News. April 02, 2010. Accessed April 9, 2018. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8599574.stm>.

Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë», që shënon gjithashtu lëvizjen më të fundit drejt transparencës. Ky akt që hedh dritë mbi atë që deri më vonë është mbajtur sekret, është rezultat i një procesi të gjatë e plot vërejtje dhe nga shoqëria civile e institucione të tjera, kombëtare dhe ndërkombëtare¹⁰⁾. Në një kronikë të BBC-së mbi vendet postkomuniste, gazetari Iain MacInnes shprehet: “Që nga rënia e Komunizmit në Evropën Lindore në 1989-tën, shtetet kanë eksploruar mënyra të ndryshme për t’u ballafaquar me të shkuarën e tyre. Shqipëria mori një rrugë krejtësisht të ndryshme nga shumica, çka po sjell efektet e tij ende në ditët e sotme”¹¹⁾. Pa u shkëputur nga ky qëndrim, do arsyetoja se e lidhur ngushtë me të është mungesa e një zëri të fortë nga shoqëria civile, e një pranie të vazhdueshme të saj, që të ketë funksionin e një “grupi presioni” të qëndrueshëm. Në debatin publik thuajse inekzistent përreth temës së ballafaqimit me të kaluarën, mund të vëmë lehtësisht re mungesën e pranisë së këtij grupi presioni.

Gjatë një interviste të para disa viteve drejtuar Zj. Mesila Doda, mbështetëse e draftit të ligjit të lustracionit në 2015-tën, ajo theksoi se arsyeja kryesore për mungesën e një ligji lustracioni në Shqipëri është mungesa e vullnetit politik. Sipas saj, ka pasur dhe të tjera iniciativa për të propozuar një ligj të tillë, të cilat ajo i konsideroi të braktisura. Ajo argumentoi më tej se ky fenomen ndodh në Shqipëri për shkak të faktit se një iniciativë e tillë bie ndesh me interesat personal të shumë prej politikanëve e gjykatësve.

Zj. Doda shprehu bindjen se këto pengesa janë po ato që do të krijojnë një problem të madh në procesin e integritetit të Shqipërisë në BE: “pa një reflektim mbi të kaluarën, është e pamundur të ndërtohet një vizion i qartë për të ardhmen e Shqipërisë”. Ajo vuri në dukje që ekziston një ndryshim i madh mes opinionit publik dhe interesit të politikanëve mbi këtë çështje: 70% e Shqipëtarëve ishin shprehur pro procesit të lustracionit, që do të thotë qartazi se mungesa e tij vjen si pasojë e konfliktit me interesat personal të politikanëve. Sa i përket rolit të shoqërisë civile, Zj. Doda kritikoi qëndrimin e saj politizuar të shfaqur kryesisht gjatë kohës së debatit parlamentar të draft-ligjit të propozuar nga Shoqata për të Drejtat e Njeriut dhe ish-studentave të demonstratës së vitit 1990.

10) “Ligji i Lustracionit, Vendimet e Gjykatës Kushtetuese Shqiptare ndër vite”, në: Shekulli, Nëntor 10, 2010. <http://shekulli.com.al/>

11) “Albania Struggles to Deal with Communist past”, në: BBC News. April 02, 2010. Accessed April 9, 2018. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/euroDe/8599574.stm>.

Sidoqoftë, përtej këtyre përçarjeve në shoqërinë civile, publiku i përgjithshëm ka treguar gatishmëri për tu shkëputur nga e kaluara. Në të njëjtën linjë, duhet thënë se tashmë organizatat ndërkombëtare apo dhe shumë institucione i janë përkushtuar kësaj çështje duke drejtuar vëmendjen e publikut nga ajo dhe duke ngacmuar një debat politiko-civil mbi të.

Përfundime

1. Arritja e një ekuilibri ndërmjet «interesit publik» dhe «të drejtave individuale» duhet të jetë një parim për të udhëhequr procesin e ligjit të lustracionit në Shqipëri.

2. Hapat e Shqipërisë drejt BE duhet të jenë paralele me hapat drejt procesit të lustracionit në administratën e saj, Gjykatat, dhe pozicionet politike.

3. Përvoja evropiane na orienton drejt vlerave të BE për demokraci të qëndrueshme, një luftë serioze kundër korrupsionit dhe një ideologji demokratike në çdo element të aparatit të tij publik.

Në përmbyllje, komunizmi me qëllimin e tij për të ndërtuar “Njeriun e Ri”, arriti të zhdukte që nga gjeneza, çdo përpjekje për kultivimin e mendimit kritik, mendimit të lirë e të pavarur dhe nguliti thellë në mentalitetin e njerëzve konceptin e frikës. Ndaj, konsolidimi me të shkuarën dhe edukimi i brezave të ardhshëm mbi krimet e komunizmit do të përkthehej ndryshe në ripërftimin e këtyre vlerave të humbura njerëzore, etike e të drejta, për t’i hapur rrugën zhvillimit të shëndetshëm e të qëndrueshëm demokratik të vendit.

Muzeu kombëtar i përgjimeve «Shtëpia me Gjethe» në përballje me të kaluarën

(Pasqyrimi i burgjeve dhe i kampeve të
internimit të regjimit komunist në muze)

ABSTRAKT

Hidhet një vështrim në të kaluarën komuniste me dhunë fizike e sidomos psikologjike e në burgjet dhe kampet e internimit dhe si pasqyrohet ajo në Muzeun Kombëtar të Përgjimeve: “Shtëpia me Gjethe” si një nga ish- institucionet kryesore të ushtrimit të kësaj dhune.

Ky punim ka për qëllim të tregojë rolin e Muzeut Kombëtar të Përgjimeve «Shtëpia me Gjethe» në përkujtimin e dhunës në kuadër të drejtësisë tranzicionale si muze, memorial dhe vend kujtese i një trashëgimie të vështirë, dhe mënyrën se si mësohet mbi komunizmin (në këtë punim mbi burgjet dhe kampet e internimit gjatë regjimit komunist) në muze.

Trashëgimia kulturore materiale mbart nocionet e vazhdimësisë së njerëzimit dhe lidh të tashmen me të kaluarën. Mirëpo trashëgimia materiale nuk shihet vetëm si një bartës ose një përfaqësim i identiteteve, por dhe si materializim apo objektizim i identitetit. Trashëgimia fizike është një dëshmi se e kaluara ka ekzistuar dhe ende ekziston sot. Kur identiteti i materializuar i trashëguar është një identitet që njerëzit sot nuk duan ta kenë ky mund të bëhet problematik.¹⁾

Kur një diktaturë lë mbetje fizike, a është e mundur që popullata të ndjejë se kjo trashëgimi u takon atyre, pjesë e identitetit të tyre, diçka për të cilën ata duhet të jenë përgjegjës për ta ruajtur dhe për ta përdorur si pasuri?

Qasja ndaj trashëgimisë së vështirë komuniste

Trashëgimi tradicionalisht është konsideruar pjesa e madhërisme dhe unike e së kaluarës sonë, por koncepti i trashëgimisë është zgjeruar dhe tashmë edhe vendet e dhimbjes dhe traumës mund të përfshihen në trashëgimi.²⁾ Përkufizimi i UNESCO-s për trashëgiminë kulturore në Draft Planin Afatmesëm të viteve 1990-1995: «Trashëgimia kulturore i jep çdo vendi të veçantë karakteristikat e veta të njohura dhe është depoja e përvojës njerëzore»³⁾ e përcakton trashëgiminë si një magazinë të përvojave tona gjë që nuk do të thotë që ajo duhet të jetë diçka pozitive ose diçka që një shumicë dëshiron ta ruajë. Trashëgimia në këtë kuptim mbart kujtimet e shoqërisë dhe ka të bëjë me progresin dhe suksesin, ashtu si dhe me dështime dhe vuajtjet.

Trashëgimia komuniste përfshin ndërtimin dhe përdorimin e ndërtesave dhe monumenteve nga periudha 1945-1990 në Shqipëri. Trashëgimia është «ajo pjesë e së kaluarë! që ne zgjedhim në të tashmen për qëllime bashkëkohore, qofshin

1) Sheron Macdonald, *Difficult heritage: Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond*. London: Routledge, 2009. p. 10.

2) David Lowenthal, *Possessed by the past: the heritage crusade and the spoils of history* New York: Free Press, 1996, p. 14; si dhe *Places of pain and shame: dealing with "difficult heritage"*, edited by W. Logan, & K. Reeves, Abingdon: Routledge, 2008, p. 1.

3) J. Jokilehto, "Definitions of Cultural Heritage References to Documents", in: *History, ICCROM Working Group 'Heritage and Society'*, 2005, p. 5 in: cif.icomos.org/Ddf_docs/Documents%20on%20line/Heritage%20definitions.Ddf, vizituar më 12 dhjetor 2018.

ato ekonomike, kulturore politike apo sociale»⁴⁾, por siç është shkruar më lart, trashëgimia është një depo e përvojave njerëzore, duke përfshirë vuajtjet dhe dështimet që i japin karakterin një vendi. Macdonald e përkufizon trashëgiminë e padëshiruar si «një trashëgimi që shumica e popullsisë nuk do të preferonte ta kishte»⁵⁾ ndërsa Light e etiketon trashëgiminë e periudhës socialiste në Rumani si të padashur nga rumunët.⁶⁾ Megjithatë, mendojmë se trashëgimia nga periudha komuniste në Shqipëri është një trashëgimi e kundërshtuar dhe e vështirë, për shkak të kontrollit të rreptë që praktikonte regjimi komunist dhe për shkak të afërsisë në kohë. Supozimi se kjo është një trashëgimi e vështirë mbështetet edhe nga numri i pakët i ekspozitave apo projekteve ku të theksohet e kaluara komuniste si dhe nga vendimet e argumentet për heqjen e mozaikut të Muzeut Historik Kombëtar,⁷⁾ për prishjen e Piramidës, nga debatet mediatike mbi ndërtimin e Muzeut Kombëtar të Përgjimeve: “Shtëpia me Gjethe”⁸⁾ apo mbi Memorialin e kampit të Tepelenës.⁹⁾

Ruajtja e trashëgimisë së periudhave dhe ngjarjeve të vështira vjen nga dëshira për të ruajtur kujtimet e një periudhe të rëndësishme në histori dhe për të mos lejuar që historia të përsëritet.¹⁰⁾ Macdonald shkruan për «sipërmarrësit e kujtesës», njerëz që përpiqen të nxisir kujtesën publike. Ata veprojnë kështu sepse kanë qenë viktimë ose sepse ndiejnë një detyrim moral për të theksuar kujtimet e së kaluarës të vështirë, duke synuar që historia të mos përsëritet.¹¹⁾

4) Graham, B., Ashworth, G. J. & Tunbridge, J. E. “The uses and abuses of heritage” in: *Heritage, museums and galleries: an introductory reader* edited by Corsane, G. London: Routledge, 2005, p. 15.

5) Sharon Macdonald, *Undesirable Heritage: Fascist Material Culture and Historical Consciousness in Nuremberg* New York: Free Press, 2006, p. 9.

6) D. Light, “An Unwanted past: contemporary tourism and the heritage of communism in Romania” in *International Journal of Heritage Studies* 2000, p. 22.

7) Në vitet e para të demokracisë, flamurit në qendër të mozaikut iu hoq ylli me pesë cepa dhe gerrat PPSH. Për shkak të ideologjisë komuniste të shprehur nga kjo vepër arti, ka pasur mendime kontradiktore mbi ruajtjen e tij: shqiperia.com/Te-hiqetmozaiku-ideologjik-nga-Muzeut-Historik-Kombetar.3269/

8) Debati ndërmjet gazetarit Robert Rakiplari me kryeministrin Edi Rama në emisionin ‘Studio e Hapur’, në: hapur.al/2018/03/22/teatri-kombetar-rakiplari-nukpreket-asgje-nga-arkitektura-sovjetike-shtepia-gjeth-e-behet-shtepi-muze-tk-prishe/

9) www.gsh.al/2018/03/30/debati-mbi-komunizmin-xhufi-tepelena-ska-qeneaushvic-tufa-enverist-vjeter-j-a-deshmite/

10) D. Light, “Gazing on communism: Heritage tourism and post-communist identities in Germany, Hungary and Romania” in: *Tourism Geographies* 2000:2 p. 157. Ashworth vë në dukje se ky argument nuk qëndron pasi dhuna dhe represioni përsëriten, edhe pse njohuritë tona rreth dhunës në të kaluarën janë rritur. Ashworth (2008) fq. 241

11) Sh. Macdonald, *Difficult heritage: negotiating the Nazi Past* p. 5.

Këtij veprimi i kundërvihet qëndrimi i atyre që argumentojnë se ruajtja e një trashëgimie të vështirë mund të kuptohet si një kremtim dhe përkujtim i regjimit të kaluar, pasi vendet ose objektet të cilat janë etiketuar si trashëgimi, tradicionalisht janë parë si pjesë të së kaluarës që meritonin admirim. Për më tepër ekziston rreziku që siti i trashëgimisë të kthehet në një vend pelegrinazhi për njerëzit që nderojnë regjimin e kaluar, i cili ka qenë një argument i fuqishëm në debatin lidhur me paraqitjen e trashëgimisë naziste në Gjermani.¹²⁾

Disa kërkojnë prishjen apo braktisjen dhe argumentojnë se ruajtja e trashëgimisë nga një regjim i mëparshëm mund të jetë pengesë për zhvillimin e vendit dhe për ndërtimin e një identiteti të ri kombëtar, si për shkak të nevojës për të harruar dhe për të ecur përpara, ashtu edhe për shkak se çdo sistem politik duhet të ketë peizazhin e vet që simbolizon vlerat e veta.¹³⁾ Të tjerë, në kundërshtim me këtë, argumentojnë se nuk duhet të përsërisim sjelljen e regjimeve shtypëse dhe të prishim çdo gjurmë të së kaluarës.¹⁴⁾

Trashëgimia komuniste dhe drejtësia tranzicionale

Ballafaqimi me trashëgiminë e së kaluarës është subjekt i drejtësisë tranzicionale, e cila bazohet në supozimin se çdo formë e tranzicionit nga dhuna në bashkëjetesë paqësore kërkon zbulimin e ngjarjeve të kaluara dhe krijimin e një forme të drejtësisë për viktimat në veçanti dhe për shoqërinë në përgjithësi¹⁵⁾. Në mënyrë konvencionale, drejtësia tranzicionale, term i lindur në fund të shek. XX, përfshin një numër mekanizmash si komisionet e së vërtetës, gjykatat, lustracionin, dëmshtëpërblymet dhe kohët e fundit edhe veprat e kujtesës, duke përfshirë muze e memorialë që trajtojnë padrejtësitë e kaluara.

Përkujtimi dhe drejtësia tranzicionale janë të lidhura ngushtë me njëra-tjetrën. Ballafaqimi me padrejtësitë e kaluara gjithmonë kërkon njëfarë «kthimi» drejt tyre, qoftë nëpërmjet nocionit të së vërtetës, mbledhjes së dëshmive, apo vendosjes të dëshmive historike në kontekstin e një salle gjyqi.

12) Po aty, p. 3.

13) D. Light, "Gazing on communism: Heritage tourism ...", p. 159.

14) C. Long, & K. Reeves, "Dig a hole and bury the past in it': reconciliation and the heritage of genocide in Cambodia" in: *Places of pain and shame: dealing with "difficult heritage"* eds. Logan, W. & Reeves, K. Abingdon: Routledge, 2008, p. 78

15) S. Romeike, (2016) *Drejtësia Tranzicionale në Gjermani pas 1945 dhe pas 1990* Tiranë: International Nuremberg Principles Academy, botim special, f. 10. www.ahrg-al.org

Për më tepër, nga një perspektivë normative, po shfaqet një «paradigmë e re përkujtimi, e orientuar drejt së ardhmes që kërkon të përdorë njohjen e së kaluarës, veçanërisht traumën dhe dhunën e saj, për të krijuar një të ardhme më të mirë»¹⁶⁾.

Një pikë e përbashkët e muzeve dhe e drejtësisë tranzicionale lidhet me rëndësinë që u japin ato gjithnjë e më shumë viktimave. Në shumë nisma të drejtësisë tranzicionale ka një kujdes gjithnjë në rritje për nevojat dhe shqetësimet e viktimave, duke i përcaktuar ato si një nga grupet kryesore të synuara të procesit. Kjo gjithashtu shprehet nga një rritje e përkujtimeve përmes muzeve e memorialeve si një mekanizëm i drejtësisë tranzicionale, duke plotësuar komisionet e së vërtetës, gjykimet, proceset e lustracionit dhe të tjera të ngjashme, ku ato janë kryesisht të përfshira në rubrikën e dëmshpërblimeve simbolike për viktimat e padrejtësive¹⁷⁾.

Shqipëria në ballafaqim me të kaluarën e saj komuniste

Më datën 25 janar 2006, Asambleja Parlamentare e Këshillit të Evropës miratoi një rezolutë, me anën e së cilës dënonte krimet e komunizmit duke i cilësuar ato si ekuivalente me krimet e nazizmit¹⁸⁾. Shqipëria, votoi pro kësaj rezolute por ka pasur një fillim të ngadaltë për krijimin e një kuadri më të gjerë në të cilin të angazhohet për t'u përballur me të shkuarën komuniste. Dy rezolutat për dënimin e krimeve të komunizmit¹⁹⁾, Ligji për hapjen e dosjeve të ish Sigurimit të Shtetit më 2015, nismat e ndërmarra prej Autoritetit të Informimit mbi Dosjet e Sigurimit të Shtetit, prej Institutit të Studimeve për Krimet dhe Pasojat e Komunizmit, Institutit për Demokraci Media dhe Kulturë,

16) L. Bickford and A. Sodaro, 'Remembering Yesterday to Protect Tomorrow: How the Current Paradigm of Memorialization Relies on Assumptions about the Relationship between Past and Future', in *Memory and the Future. Transnational Politics, Ethics and Society*, edited by Y. Gutman, A. Brown and A. Sodaro, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010, pp. 67. 66-88.

17) S. Buckley-Zistel dhe S. Schafer, *Memorials in times of transition*, UK: Intersentia Publishing Ltd, 2014, p. 27.

18) Dokumenti i plotë i KE për dënimin e krimeve të komunizmit, "Expres", 26 janar 2006, f.10.

19) Rezoluta 'Për dënimin e Krimeve të kryera nga Regjimi komunist në Shqipëri' u miratua nga Kuvendi dhe hyri në fuqi më 30 tetor 2006, ndërsa ajo "Për dënimin e krimeve të komunizmit ndaj klerit, si dhe mirënjohjen e veçantë për rolin dhe veprimtarinë e klerikëve në mbrojtjen e vlerave demokratike dhe të drejtave dhe lirive themelore të njeriut" në nëntor 2016. Rezoluta e miratuar nga Kuvendi i Shqipërisë më 30 tetor 2006, në gazeta "55", 1 nëntor 2006, f. 16.

si edhe nga organizata dhe shoqata të ndryshme, tregojnë për një angazhim më aktiv me të kaluarën, në fusha të ndryshme, por ajo që ne do të shohim më nga afër në prezantimin tonë: kujtimi përmes institucioneve të trashëgimisë kulturore të cilët përbëjnë, siç e shprehëm më lart, një formë të dëmshpërblimit moral për viktimat dhe një nga mekanizmat e funksionimit të drejtësisë tranzicionale.

Që më 23 maj 2017, Muzeu Kombëtar i Përgjimeve «Shtëpia me Gjethe» i është shtuar hartës së “Rrugëve të Kujtesës”²⁰⁾, si vend kujtese i diktaturës komuniste duke zënë vend krahas institucioneve të tjera kulturore dhe edukative me misionin: *përkujtimi i dhunës psikologjike dhe i kontrollit të qytetarëve gjatë regjimit komunist përmes ish Sigurimit të Shtetit, duke inkurajuar dialogun me dhe midis qytetarëve për të kaluarën, të tashmen dhe të ardhmen shqiptare*²¹⁾.

Projekti për transformimin e “Shtëpisë me Gjethe”, që në dokumentet e Sigurimit të Shtetit kodifikohej me emrin «Gjethi», në Muzeun Kombëtar të Përgjimeve, u iniciua nga Ministria e Kulturës në vitin 2014 dhe u mbështet nga një ekip shumëdisiplinor historianësh, shoqatash të viktimave, institucionesh, inxhinierësh dhe mjeshtërish nga vende të ndryshme. Debatet publike që shoqëruan hapjen e tij²²⁾ dhe që ende vazhdojnë kanë të bëjnë me trashëgiminë e vështirë komuniste.

Muzeu Kombëtar i Përgjimeve «Shtëpia me Gjethe» si vend kujtese Muzeu Kombëtar i Përgjimeve «Shtëpia me Gjethe» është një vend autentik kujtese. Termin vend kujtese e përdorim sipas përkufizimit që i ka dhënë Pierre Nora²³⁾ në *Lieux de Memoire*: “Një objekt bëhet vend kujtese kur ai i shpëton harresës, për shembull me vendosjen e pllakave përkujtimore dhe kur një komunitet e rivlerëson atë me ndjenjat dhe emocionet e veta”.

Deri në vitin 1991, kjo shtëpi modeste në mes të Tiranës, ka shërbyer si selia e drejtorisë së teknikës operative të Sigurimit, që veproi gjatë gjithë diktaturës së gjatë të Enver Hoxhës. Vendndodhja e saj ishte vendimtare në gjeopolitikën e qytetit, sepse kishte pamjen «normale» të një vile, por në fakt ishte vendi nga ku

20) www.pressreader.com/albania/gazeta-shqiptare/20170913/281891593438681

21) Në Rregulloren e Muzeut Kombëtar të Përgjimeve: “Shtëpia me Gjethe”.

22) www.kultura.go.al/fiala-e-ministres-se-kultures-znj-mirela-kumbaro-netakiminwendet-e-kujteses/ dhe time.ikub.al/16-09-01-Gjethi-muzeu-i-pergjimitkomumst-pa-dokumentet-e-ndihmen-e-SHISH/Gjethi-muzeu-i-pergjimit-komunist-padokumentet-e-ndihmen-e-SHISH.asDx

23) *Les Lieux de memoire*, Gallimard (Bibliotheque illustree des histoires), Paris, 3 vëllime: vëll. 1 La Republique (1 vol., 1984), vëll. 2 La Nation (3 vol., 1986), vëll. 3 Les France (3 vol., 1992), fq 8.

kryheshin përgjimet telefonike të ambasadave, hoteleve, zyrave e shtëpive dhe kontrolli i letërkëmbimeve të personave të dyshuar nga regjimi. Vendet autentike janë veçanërisht të dobishme për të dhënë informacion në lidhje me epokën e kaluar. Çdo hapësirë është e hapur për publikun, duke e lejuar shtëpinë të flasë vetë. Asgjë nuk është hequr, as letrat, vizatimet, dhe natyrisht as qindra pajisje teknike. Përveç përshkrimit të pajisjeve, origjinës së tyre, kohës së blerjes dhe të përdorimit, objektet shoqërohen me dokumentet e shkruara të marra nga Arkivat të cilat dëshmojnë për pasojat e përgjimit. Fuqia e vendeve autentike dhe e objekteve autentike ofron një mundësi unike për të kuptuar më mirë të kaluarën. Të njëjtën fuqi kanë dhe dëshmitarët e kohës - njerëz që mund të përshkruajnë funksionimin e diktaturës nga përvoja e tyre.

Muzeu Kombëtar i Përgjimeve «Shtëpia me Gjethe» si muze dhe memorial

Ndërkohë që një muze konsiderohet konvencionalisht si një institucion që i dedikohet ruajtjes së objekteve me vlerë dhe edukimit të publikut²⁴⁾, me qëllim që të ruajë, të regjistrojë dhe të prodhojë trashëgimi kulturore të së kaluarës dhe të së tashmes²⁵⁾, memorialet janë në funksion të nevojave të qytetarëve, kontribuojnë në shërbimin publik duke përkujtuar të kaluarën dhe/ose duke i dhënë vlerë morale të kaluarës²⁶⁾. Muzetë që trajtojnë shtypjen komuniste, terrorin nazist dhe/ose komunist gjatë kryerjes së funksioneve tradicionale muzeore, përpiqen të bëhen memoriale, me funksione të dobishme dhe me qëllime sociale²⁷⁾.

Një tipar i rëndësishëm që tregon se Muzeu Kombëtar i Përgjimeve është dhe memorial është pjesa më e shquar e repertorit arkitekturor të memorialeve në përgjithësi: emërtimi i viktimave (të ekzekutuar dhe të burgosur)²⁸⁾. Më së shumti, në memorial, emrat janë të gdhendur në mure guri. Ndërsa kjo praktikë

24) S. Crane, "Memory, Distortion, and History in the Museum", in: History and Theory, vol. 36, no. 4, Theme Issue 36: Producing the Past: Making Histories Inside and Outside the Academy, December, 1997, p. 44.

25) Po aty. p. 48.

26) Mayo J. M., "War Memorials as Political Memory", in: Geographical review, vol. 78, no. 1, January, 1988, p. 62.

27) Funksionet kryesore janë ruajtja dhe edukimi. Qëllimet sociale kanë të bëjnë me identitetin, shërbimin, nderimin, humanitarizmin.

28) Në dhomën nr. 14 të muzeut. Gjithashtu shih: Udhërrëfyes i Muzeut Kombëtar të Përgjimeve "Shtëpia me Gjethe", Tiranë: 2017, f. 45.

është përdorur tashmë në lidhje me përkujtimin e ushtarëve të vrarë gjatë Luftës së Parë Botërore, me kalimin e kohës u transferua tek viktimat civile. Për shembull, në Sallën e Emrave në Yad Vashem, emrat lexohen me zë të lartë.

Gjithashtu, në Muzeun Kombëtar të Përgjimeve «Shtëpia me Gjethe», fotografitë e viktimave shfaqen në vend të emrave të thjeshtë²⁹⁾. Të dyja mjetet, listat e emrave dhe fotografitë, synojnë të personalizojnë atë që ndryshe do të ishte një numër abstrakt i atyre që vdiqën, u zhdukën apo u dënuan pa të drejtë. Në rastet kur viktimat u shpërfytyruan ose në të cilat nuk mund të gjendet asnjë trup, kjo praktikë përkujtimore kërkon t'i rifitojë të vdekurit si një qenie njerëzore dhe simbolikisht të zhbëjë dehumanizimin e autorëve.

Përveç kësaj, projektet përkujtimore që trajtojnë incidentet e kontestuara ose të mohuara të dhunës, shërbejnë si një mj et për të pohuar vërtetësinë e ngjarjes së përkujtuar. Fig.1 dhe 2

Muzeu në fakt i vë theksin më shumë pasojave të përgjimit sesa kuriozitetit të mënyrës së përgjimit. Përveç pajisjeve të sofistikuara të përgjimit dhe ekspozimit të dosjeve të bashkëpunëtorëve, vihet në pah humbja e jetëve, burgimet, internimet, dëbimet, degradimi shoqëror e profesional. Muzeu përdor statistika, të dhëna, grafikë dhe tekste në mure, në perde dhe në shumë sipërfaqe të tjera, për t'i dhënë një zë shtëpisë por njëkohësisht duke lënë të dëgjohen zërat e njerëzve, historitë e viktimave të cilëve ai u dedikohet³⁰⁾.

Mësimi mbi komunizmin (mbi burgjet dhe kampet e internimit) në muze

Muzetë historikisht janë projektuar për të edukuar. Në mënyrë të qëllimshme apo jo, muzetë japin pikëpamjen e vet rreth asaj që është e vlefshme për t'u nxënë, dhe mënyra sesi paraqiten objektet dhe materialet historike - nga ekspozimi tek arkitektura e deri tek tekstet përmbledhës apo diçiturat - shprehin pikëpamjet e muzeut mbi ngjarjet e kaluara. Muzetë nxisin të nxënit aktiv i cili ndodh kur njerëzit e shtyjnë mendjen e tyre të ndërveprojë me informacionin dhe përvojën që u jepet. Si teatro të të mësuarit aktiv, muzetë dallojnë nga shkollat dhe mjediset

29) Në dhomën nr. 13 të muzeut: "Proceset politike". Gjithashtu shih : dhe Udhërrëfyes i Muzeut Kombëtar të Përgjimeve "Shtëpia me Gjethe", Tiranë: 2017, f. 43.

30) Deklaratë në hyrje të muzeut. Shih: dhe Udhërrëfyes i Muzeut Kombëtar të Përgjimeve "Shtëpia me Gjethe", Tiranë: 2017, f. 5.

e tjera formale arsimore sepse ata i bëjnë ofertat e tyre edukuese në heshtje dhe pa kërkesa. Në muze, vizitorët janë të lirë të lëvizin me ritmin e vet dhe të vendosin rrugëtimin e tyre. Ata janë të lirë të zgjedhin nëse duhet të lexojnë tekstin përmbledhës apo të dëgjojnë gjuhën, të lirë të ndjekin drejtimin e rekomanduar në një ekspozitë ose të zgjedhin rrugën e tyre. Sigurisht, liria e zgjedhjes në muze nuk është e pakufizuar, e as nuk duhet të jetë. Ka shumë rregulla për t'u ndjekur, shumë informacione udhëzuese rreth asaj se çfarë duhet të shikohet. Por, në përgjithësi, muzetë më shumë ftojnë për të nxënë sesa e kërkojnë atë, prandaj shpesh quhen «zgjedhje e lirë» ose mjedise informale të të nxënës. Ky është një tipar i të nxënës më të mirë në përgjithësi. Studimet tregojnë se kur njerëzit kanë njëfarë lirie zgjedhjeje për formën dhe drejtimin e të nxënës - mësimi tenton të jetë më kuptimplotë dhe më i fuqishëm³¹⁾.

Rrëfimi në muze bëhet nga pikëpamje të ndryshme

Nëpërmjet paneleve, diçiturave, statistikave jepet pikëpamja e Muzeut. Që në fillim të vizitës, vizitori njihet me dhunën e torturat çnjerëzore që shoqëronin arrestimin e hetimin³²⁾, në shkelje flagrante të të drejtave të njeriut. Torturat e ndryshme të përdorura në hetuesi deri në vitin 1948, dëshmohen nga një oficer i Sigurimit të Shtetit, Kapiten i Klasit I-rë: Muço Saliu me anë të dokumentit nr 2. Ndërsa dokumenti nr.1 është kopje e Relacion në lidhje me të paraburgosurin Mahmut Raufi nga hetuesi: toger Haki Kota, i cili jep udhëzime për përdorimin e torturës mbi një të arrestuar për ta detyruar të rrëfëhet. Për të pasur një impakt edhe më të madh mbi vizitorin, disa lloje torturash janë të skicuara në mur.

Më pas pasqyrohen foto të personave të dënuar nga regjimi komunist për arsye politike në gjyq dhe jepet informacioni i mëposhtëm: *Në Shqipëri, gjatë periudhës së diktaturës (në një popullsi prej 1 milion banorësh më 1945 dhe prej 3 milionësh afërsisht më 1990), janë burgosur për motive politike rreth 18 000 vetë, nga të cilat gati 8 000 gra; kanë vdekur në burgjetpolitike mbi 1000 vetë (më tepër se 1 në çdo 20 të burgosur); kanë humbur aftësitë mendore nga torturat mbi 400 vetë; janë internuar mbi 20 000 familje dhe kanë vdekur në internime*

31) Sh. Tishman, Learning in Museums, 2005

www.gse.harvard.edu/news/uk/05/09/learning-museums-0

32) Në dhomën nr. 2 të muzeut: "Dhoma e Hetuesisë". Gjithashtu shih: Udhërrëfyes i Muzeut Kombëtar të Përgjimeve "Shtëpia me Gjethe", Tiranë: 2017, f. 19.

mbi 7 000 qytetarë nga të gjitha moshat; janë ekzekutuar me ose pa gjyq për motive politike mbi 6 000 vetë, nga të cilët 450 gra (eshtrat e shumë prej tyre ende nuk janë gjetur)³³⁾.

Në dhomën nr. 14 të muzeut janë listuar emrat e të burgosurve dhe të ekzekutuarve politikë, ndërsa në perden e dritares së dhomës është printuar informacioni i mëposhtëm në lidhje me burgjet dhe kampet në Shqipëri në kohën e komunizmit:

Me një popullsi të vogël prej 1.2 milionë banorësh në vitet e para të pasluftës, pasojat e terrorit komunist në Shqipëri ishin shkatërrimtare dhe u përjetuan në mënyrë dramatike. Në vitin 1947, Shqipëria komuniste kishte tashmë 18 burgje, 8 nga të cilët për të “burgosur politik”, 7 për ordinerë dhe 3 të përzier. Sipas Ministrisë së Punëve të Brendshme, në vitin 1955 kishte 5 burgje kryesore, të emërtuara në mënyrë ushtarake si “reparte”: Reparti nr. 315 (Shkodër), Reparti nr. 319 (Vlorë), Reparti nr. 317 (Korçë), Reparti nr. 313 (Tiranë), Reparti nr. 321 (Burrel).

Kapaciteti i burgjeve komuniste në vitin 1950 ishte rreth 3 000 të burgosur. Ndërsa në një statistikë të vitit 1951, në burgje ndodheshin 7 168 të burgosur, të dënuar për “krime politike dhe ordinere”. Përveç burgjeve, regjimi komunist hapi edhe kampe të punës së detyruar, në të cilat të burgosurit shtrëngoheshin të punonin në kushte shumë të vështira për të ndërtuar hekurudha, rrugë, fabrika, miniera etj. Kampet e punës u hapën në të gjithë vendin dhe sipas statistikave të MPB në vitin 1953, në to punonin më shumë se 6 700 të burgosur. Ky dimension i terrorit të viteve të para vazhdoi gjatë gjithë kohës së regjimit komunist deri në rënien e tij më 1991.

Këndvështrimi i të dënuarve të regjimit komunist jepet përmes dëshmime gojore

Në muze janë përdorur dokumentarë e intervista të shumta të të persekutuarve politikë gjatë regjimit komunist dhe të familjarëve të tyre të cilat janë realizuar nga: Instituti i Studimeve të Krimeve dhe Pasojave të Komunizmit, Albanian Human Right Project, Arkivi Qendror i Shtetit, Arkivi Qendror Shtetëror i Filmit, Radio Televizioni

33) Në dhomën nr.1 3 të muzeut: “Proceset politike”.

Shqiptar etj. Në shumë prej tyre flitet për burgjet dhe kampet e internimit³⁴⁾.

Por, për herë të parë në Shqipëri, një muze, Muzeu Kombëtar i Përgjimeve “Shtëpia me Gjethe” ka realizuar vetë intervista dhe ka marrë dëshmi gojore. Pra, është vetë Muzeu që përdor Historinë e treguar si një metodë, një mënyrë për të mbledhur informacion nga njerëz që kanë pasur kontakt me historinë, me Sigurimin e Shtetit, që kanë jetuar përmes ngjajjeve ose periudhave dhe që kanë dëshirë të reflektojnë jo vetëm mbi atë që ndodhi por dhe mbi atë se si ata e kanë përjetuar atë periudhë.³⁵⁾ Nga ana tjetër, programet edukative që organizon muzeu synojnë rehabilitimin e të dënuarve dhe të mbijetuarve pasi ata ftohen të flasin në mënyrë sistematike në muze jo vetëm për vuajtjet e tyre në burgje e kampe internimi por dhe për qëndresën, u japin mësim të rinjve si të kenë një qëndrim kritik në jetë³⁶⁾.

Dosjet e Sigurimit të Shtetit ekspozohen për herë të parë

Në dosjet dhe dokumentet e tjera arkivore të kohës jepet pikëpamja e Sigurimit të Shtetit mbi bashkëpunëtorët apo viktimat e terrorit komunist. Përmes tyre, në mënyrë të tërthortë mund të kuptohen dhe metodat që përdorte Sigurimi për rekrutimin e bashkëpunëtorëve. Kështu, tregohet se si rekrutohet një i burgosur³⁷⁾ duke na dhënë informacion për presionin dhe dhunën psikologjike që ushtrohej mbi të burgosurit³⁸⁾. Në këtë mënyrë, vizitori mund të kuptojë se si funksiononte procesi i rekrutimit të bashkëpunëtorëve, se si bashkëpunëtori vetëkontrollohej nga oficeri i Sigurimit, si funksiononte regjimi totalitar.

34) Në dhomën nr. 26 “Propaganda e përditshme”, në dhomën nr. 13 “Proceset politike” dhe në intervistat në dhomën nr. 31, “E kaluara e pakryer”.

35) Ndërmjet tyre janë përjetimet e Adrian Katit në internim e që rrëfen ndjesitë e të qenit i përgjuar në dhomën 26.

36) Programi Edukativ: “Kujtojmë për të mos harruar”, në: www.muzeugjethi.gov.al

37) Në dokumentin nr. 6 të dosjes së bashkëpunëtorit “Bufeja e Madhe”, në dhomën nr. 11, Sektori 2: Mikrofonat e Gjallë.

38) Kastriot Dervishi, Sigurimi i Shtetit 1944 - 1991, Tiranë: “55”, 2012, f. 67.

Në muze janë ekspozuar vendime të ndryshme gjyqësore kundër “Grupit të agjentëve të shërbimit sekret grek”³⁹⁾, kundër “Grupit të naftës”⁴⁰⁾, kundër piktorit Edison Gjergo⁴¹⁾ në bazë të të cilëve shumë njerëz u dënuan me vdekje ose me burgim. Në dhomën nr. 10, vizitorët mund të dëgjojnë përgjimin origjinal të kryer ndaj Koço Plakut, kur ndodhej në qeli. Zëri i tij jo vetëm që e bën më mbresëlënëse vizitën duke ndikuar emocionalisht mbi vizitorin, por është dëshmi autentike e shkeljes së të drejtave të njeriut.

Muzeu si aktor në ballafaqimin me të kaluarën

Përzgjedhja e citimeve në sektorin e fundit të ekspozitës në sektorin IX: *E kaluara e pakryer* dhe në dalje të muzeut shpreh qartazi pikëpamjen e Muzeut mbi procesin e ballafaqimit me të kaluarën. Muzeu përcjell idenë se plagët e së kaluarës komuniste në Shqipëri ende nuk janë shëruar dhe se varrosja e së kaluarës komuniste nuk sjell as shërim e as drejtësi për ata që e pësuan: *Vetëm duke treguar atë që ka ndodhur mund të «kapërcehet» me të vërtetë e kaluara*⁴²⁾

*E kaluara nuk vdes kurrë. Ajo madje as ka kaluar*⁴³⁾ sepse ne bartim kujtimin e saj. E kaluara është pjesë e pandarë e jona. Çdo çast i së kaluarës sonë ndërton atë që ne jemi. Kështu që e kaluara jeton brenda nesh. Historia përsëritet, ata që e harrojnë të shkuarën janë të destinuar ta përsërisin. Ndaj asgjë s’duhet të kalojë në heshtje. Asgjë s’duhet të mbetet e pandëshkuar: *Atëherë ndoshta nuk ekuptoja, por më vonë e kam menduar se paskan pasur një kurajë të pacipë këta njerëz që nuk kanë kërkuar falje*⁴⁴⁾...

39) Procesverbali i vendimit të Gjykatës të Rrethit Lushnjë më dt. 17. 03. 1987, nr. 22 i Regjistrat Themeltar Vendimi kundër “Grupit të agjentëve të shërbimit sekret grek”, në bazë të të cilëve Bujar Jazexhiu dhe Mazllëm Kasa do të dënoheshin me vdekje, ndërsa Sefer Tarelli, Behar Myrto, Qani Braho, Sali Tarrelli, Xhevat Tarrelli, do të dënoheshin me 15 deri 25 heqje lirie. Në sektorin VII, dhoma nr. 27, Zëra nga e kaluara.

40) Vendim i Gjykatës së Lartë me nr. 12, Regjistri Themeltar dhe nr. 13 Vendimi kundër “Grupit të naftës” që akuzoheshin se kishin sabotuar prodhimin e naftës dhe dëmtuar ekonominë socialiste. Koço Plaku dhe Milto Gjokopulli u dënuan me vdekje, ndërsa Filip Nashi, Beqir Alija, Protoko Murati, Jani Konomi, Dhimitër Stefa dhe Nuredin Skrapari me burg. Në sektorin 7, dhoma nr. 27, Zëra nga e kaluara.

41) Në sektorin VI të muzeut: Jeta e Përditshme, dhoma nr. 25: Viktima.

42) Citim i Hannah Arendt, në sektorin IX: E kaluara e pakryer, dhoma nr. 31. Shih dhe Udhërrëfyes i Muzeut Kombëtar të Përgjimeve "Shtëpia me Gjethe", Tiranë: 2017, f. 73.

43) Citim i William Faulkner, në sektorin IX: E kaluara e pakryer, dhoma nr. 31. Shih dhe Udhërrëfyes i Muzeut Kombëtar të Përgjimeve "Shtëpia me Gjethe", Tiranë: 2017, f. 73.

44) Citim i Amik Kasoruhos, në dalje të muzeut. Gjithashtu shih: Udhërrëfyes i Muzeut Kombëtar të Përgjimeve "Shtëpia me Gjethe", Tiranë: 2017, f. 74.

Kërkesa për falje, ose njohja e krimeve të kryera dhe marrja e përgjegjësisë, ka potencialin për të qenë një mekanizëm i suksesshëm i drejtësisë tranzicionale. Kjo vlen veçanërisht kur nuk ka asnjë ndjekje penale të autorëve kryesorë. Gjithashtu, falja është një hap i madh drejt kapërcimit të së kaluarës për shkak edhe të rivendosjes së identitetit të viktimave që ajo mund të ofrojë. Regjimi komunist synonte të fshinte identitetet dhe t'i kthente individët në matricat e përsosura të rendit të ri socialist. Ishte në natyrën e tij të mos shpjegonte kurrë, kurrë të mos kërkonte falje. Prandaj, një kërkesë faljeje ose të paktën pranimi i krimeve të kryera me siguri do të bënte ndryshim, duke rivendosur dinjitetin e të burgosurve dhe të internuarve politikë, dhe ndoshta duke i ekspozuar disa që ende përfitojnë nga pozicionet që kanë pasur dikur si dhe duke i bërë ata që «vetëm kanë jetuar» nën atë regjim, të reflektojnë mbi të.

Përfundime

Muzeu Kombëtar i Përgjimeve “Shtëpia me Gjethe” sikurse gjithë muzetë memorialë e vendet e kujtesës e ka potencialin për të përmirësuar proceset e drejtësisë tranzicionale, duke u mbështetur në të gjitha palët që punojnë së bashku drejt një dobie më të madhe: njëfarë drejtësie dhe parandalimi të përsëritjes së dhunës. Muzeu duke shfrytëzuar të gjitha mjetet muzeografike dhe duke paraqitur këndvështrime të ndryshme jep një kontribut të vyer në diskursin aktual mbi të shkuarën, në njohjen e fakteve, në rivendosjen e dinjitetit të viktimave, në nxitjen e debateve të hapura midis padrejtësive të kaluara duke siguruar dhe një vend për reflektim. Duke e përqendruar aktivitetin e tij kryesisht tek brezi i ri, muzeu synon të nxisë një qytetari aktive dhe e angazhuar me vetëdije, liri dhe frymëzim si mënyra më e mirë kundër abuzimit me të drejtat e njeriut, për ta ndaluar abuzimin para se të fillojë. Ky mund të jetë një drejtim shumë i rëndësishëm në një shoqëri në tranzicion.

Bibliografi

- Buckley-Zistel, S. dhe Schafer, S., Memorials in time of transition, UK: Intersentia Publishing Ltd, 2014.
- Crane S., “Memory, Distortion, and History in the Museum”, in: History and Theory, vol. 36, no. 4, Theme Issue 36: Producing the Past: Making Histories Inside and Outside the Academy, December, 1997.
- Dervishi, K. Sigurimi i Shtetit 1944 - 1991, Tiranë: Shtëpia Botuese 55, 2012.
- Graham, B., Ashworth, G. J. & Tunbridge, J. E. (2005) “The uses and abuses of heritage” në: Heritage, museums and galleries: an introductory reader ed. Corsane, G. London: Routledge.
- Jokilehto, J. (2005) Definitions of Cultural Heritage References to Documents in History ICCROM Working L. Bickford and A. Sodaro, ‘Remembering Yesterday to Protect Tomorrow: How the Current Paradigm of Memorialization Relies on Assumptions about the Relationship between Past and Future’, in Y. Gutman, A. Brown and A. Sodaro (eds.), Memory and the Future. Transnational Politics, Ethics and Society, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010, 66-88.
- Light, D. (2000) “Gazing on communism : Heritage tourism and post-communist identities in Germany, Hungary and Romania”, in: Tourism Geographies 2000:2 .
- Light, D. (2000) “An Unwanted past: Contemporary tourism and the heritage of communism in Romania” In: International Journal of Heritage Studies 2000.
- Long, C. & Reeves, K. (2008) ““Dig a hole and bury the past in it’: reconciliation and the heritage of genocide in Cambodia” In: Places of pain and shame: dealing with «difficult heritage» (2008) eds. Logan, W. & Reeves, K. (eds.) (2008) Places of pain and shame: dealing with «difficult heritage» Abingdon: Routledge

- Lowenthal, D., (1996) *Possessed by the past: the heritage crusade and the spoils of history* New York: Free Press.
- Macdonald, S. (2006) *Undesirable Heritage: Fascist Material Culture and Historical Consciousness in Nuremberg*.
- Macdonald, S. *Difficult heritage: Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond* London: Routledge, 2009.
- Mayo J. M., "War Memorials as Political Memory", in: *Geographical review*, vol. 78, no. 1, January, 1988.
- Nora, P., *Les Lieux de mémoire*, Gallimard (Bibliothèque illustrée des histoires), Paris, 3 volumes : vëll. 1 *La République* (1 vol., 1984), vëll. 2 *La Nation* (3 vol., 1986), vëll. 3 *Les France* (3 vol., 1992).
- Romeike, S. *Drejtësia Tranzicionale në Gjermani pas 1945 dhe pas 1990* International Nuremberg Principles Academy, Tiranë : 2016, botim special.
- Udhërrëfyes i Muzeut Kombëtar të Përgjimeve «Shtëpia me Gjethe», Tiranë: 2017.

Burime nga Interneti

- www.gse.harvard.edu/news/uk/05/09/learning-museums-0
- www.muzeugjethi.gov.al <http://www.gsh.al/2018/03/30/debatimbi-komunizmin-xhufi-tepelena-ska-qene-aushvic-tufa-enveristvjeter-ja-deshmite/>
- www.hapur.al/2018/03/22/teatrikombetar-rakiplari-nuk-preket-asgje-nga-arkitektura-sovjetikeshtepia-gjethe-behet-shtepi-muze-tk-prishe/
- www.kultura.gov.al/fjala-e-ministres-se-kultures-znj-mirela-kumbaro-netakimin-vendet-e-kujteses/
- time.ikub.al/16-09-01-Gjethi-muzeu-i-pergiimit-komunistpa-dokumentet-e-ndihmen-e-SHISH/

**MUZEU KOMBËTAR I PËRGJIMEVE «SHTËPIA ME GJETHE» NË PËRBALLJE
ME TË KALUARËN**

- [www.shqiperia.com/Te-hiqetmozaiku-ideologiik-nga-Muzeut-Historik- Kombetar.3269/](http://www.shqiperia.com/Te-hiqetmozaiku-ideologiik-nga-Muzeut-Historik-Kombetar.3269/)
- www.ahrg-al.org
- www.pressreader.com/albania/gazeta-shqiptare/20170913/281891593438681

Persekutorët përballë të persekutuarve pas rrëzimit të komunizmit

ABSTRAKT

Zbulimi i së vërtetës si ballafaqim i shumë burimeve vjen përmes intervistave të personazheve të diktaturës komuniste dhe të personave që u persekutuan prej tyre, me një vështrim krahasues mbi ndjenjat e persekutorëve dhe të të persekutuarve si dhe qëndrimet e tyre ndaj asaj që ka ndodhur në diktaturë.

Pas 28 vjetësh, mund të themi se për ne shqiptarët rrëzimi i komunizmit ka qenë një zjarr i shuar keq. Një nga arsyet më të rëndësishme është mungesa e njohjes së atij sistemi dhe media ka pasur dhe ka rolin e vet në këtë histori. Gazetari amerikan Arthur Hays Sulzberger (The publisher of the New York Times from 1935 to 1961) ka thënë: *“Gjykimi i njeriut nuk mund të jetë më i mirë se informacioni që merr. Jepini atij të vërtetën dhe ai do ecë drejt”*. Mbështetur mbi këtë idiomë, në karrierën time kam qenë shumë i tërhequr nga figurat e sistemit komunist. Natyrisht unë rrezikoj të paragjykoj dhe të gjykoj nga një pjesë e publikut, por unë gjithnjë kam këmbëngulur ta njoh sa më mirë atë sistem nëpërmjet një rruge që është pjesë e profesionit tim: duke i intervistuar personazhet e atij sistemi dhe jo duke u qëndruar larg atyre. Nëse nuk do ta kisha bërë do ta njihja shumë pak atë sistem dhe, natyrisht, jo siç e njoh tani.

Sa më mirë ta njohësh diktaturën, aq më mirë e ndërton demokracinë. I bindur se e vërteta gjendet në përplasjen dhe ballafaqimin e shumë burimeve, deklaratave, prononcimeve dhe dokumentimin e tyre, unë do përpiqem të sjell sot dhe të vendos përballë njëri-tjetrit personazhe të diktaturës komuniste me personazhe të cilët u persekutuan nga regjimi komunist. Është një punim i bazuar mbi punën time si gazetar në 22 vjet e cila më ka dhënë mundësinë të intervistoj dhe bisedoj me personazhe të regjimit komunist, por edhe me viktimat e tyre. Besoj se është shumë interesante dhe e vlefshme të intervistosh Nexhmije Hoxhën, por edhe Ajnëshah Vlorën; Ramiz Alinë, por edhe Leka Zogun; Hekuran Isain, por edhe Ismail Kadarenë dhe kështu me radhë. Besoj se kështu kupton më qartë se çfarë ka ndodhur gjatë sistemit komunist dhe si e percepton shoqëria shqiptare në ditët e sotme atë që ka ndodhur gjatë asaj kohe.

Kemi 28 vjet që ndërtojmë demokracinë si shoqëri dhe që mjekojmë plagët e marra në 46 vjet komunizëm dhe mund të themi se ende si shoqëri nuk na ka dalë narkoza e komunizmit. Rrjedhimisht, jo vetëm për brezin e ri, por edhe për ata që kanë jetuar edhe në regjimin komunist dhe jetojnë edhe sistemin demokratik, janë një aradhë me pyetje, përgjigjet e të cilave tregojnë shumë: A kanë ndryshuar qëndrimet e ish funksionarëve të regjimit pas rrëzimit të diktaturës?

A janë penduar personazhet e diktaturës, por edhe fëmijët e tyre? Cili është qëndrimi i tyre përballë personazheve që janë persekutuar? A shërben vazhdimi

i glorifikimit të rezistencës së Luftës së Dytë Botërore për të përligjur sistemin komunist? Si e kujtojnë jetën gjatë komunizmit ish funksionarët por edhe të persekutuarit? Cilat janë ndjenjat e tyre ndaj ish persekutorëve? Çfarë kërkojnë ata sot?

Duhet thënë se terreni armiqësor mes këtyre dy kategorive vazhdon të ekzistojë. Personazhet vazhdojnë të jenë armiq me njëri-tjetrin. Edhe pse nuk ka asnjë hakmarrje, sulm fizik apo vrasje, ekziston një polarizim në koncept mes atyre që janë persekutuar dhe persekutorëve apo edhe pasardhësve të tyre. Përse personazhet e sistemit komunist vazhdojnë të jenë magnetikë për medien, rrjedhimisht edhe për shoqërinë tonë? Janë disa arsye madhore:

E para lidhet me interesin për të ditur dhe mësuar atë që ka ndodhur në të vërtetë gjatë diktaturës. Për 46 vjet censura, mungesa e informacionit, indoktrinimi ishin ato që shërbyen të përmbysnin realitetin dhe pasi sistemi komunist pushoi së funksionari është detyrë e medies dhe e studiuesve të zbulojnë se çfarë ka ndodhur në realitet. Në këtë kontekst, masa e madhe e njerëzve duan të njihen por edhe të dinë se çfarë mendojnë personazhet që kishin pushtet gjatë regjimit komunist dhe çfarë mendojnë ende për atë kohë.

A kanë ndryshuar mendim dhe nëse po përse është ndryshuar ky mendim?

E dyta lidhet me nostalgjinë ndaj atij sistemi. Ka një rregull të pashkruar në medien print në këto 28 vjet; nëse do të shesësh gazetën, titull të madh vendos një lajm të fortë aktual politik dhe titull të dytë, pra atë të fotografisë, vendos një dossier me histori nga komunizmi dhe personazhe si Enver Hoxhën, Mehmet Shehun, Kadri Hazbiun etj. Sidomos me këtë të dytën, shitjen e ke të garantuar.

Nisur nga ato që ka ndodhur me medien në këto 28 vjet, duhet theksuar se në aspektin e komunikimit dhe mediatizimit të historisë, periudha pas rënies së komunizmit e deri më sot, ka kaluar në 3 faza.

1. Faza e parë lidhet me periudhën nga viti 1990 deri në 1997 me dekomunistizimin shtetëror dhe instalimin e institucioneve të reja demokratike. Kjo solli një tulatje të shoqërisë shqiptare duke dënuar, në dukje sistemin, por jo në thelb. Kjo periudhë lidhet edhe me arrestimet dhe dënimet e shumë anëtarëve të dikurshëm të Byrosë Politike dhe shumë funksionarëve të asaj kohe si Ramiz Alia, Nexhmije Hoxha, Rita Marko, Simon Stefani, Hekuran Isaji etj., me akuzën e rëndë gjenocid, për të cilën dënimi ishte vdekje. Arrestimi i tyre dhe ecuria e

proceseve gjyqësore u bë një lëndë e parë për medien e asaj kohe dhe publikun.

2. Faza e dytë 1997-2007, lidhet me daljen në media gjithnjë e më shumë të kohës së komunizmit. Të gjithë të arrestuarit e akuzuar për gjenocide u liruan dhe pjesa më e madhe morën pafajësinë. Kjo u cilësia si një fitore e gjyqit të kafeve, për shkak të procesit ndaj të vesë së Enver Hoxhës, Nexhmije Hoxhës. Pa asnjë ndjenjë droje, që nga Ramiz Alia e deri te Nexhmije Hoxha dhe deri farë oficerë sigurimi, gati me mburrje, jepnin intervista duke sjellë fakte sipas tyre për t'u krenuar për kohën e komunizmit. Ata u bënë heronjtë e faqeve të para të gazetave dhe rubrika Dossier u shndërrua në Dossiermani në të gjitha gazetat ditore, revistat javore dhe botime periodike. Gazetarë me edukim ose jo, u specializuan posaçërisht për këtë rubrikë duke i dhënë një rëndësi të veçantë dhe duke e parë si faqet më të lexueshme. Rubrika Dossier ishte magneti i menaxherëve të shitjes së gazetave.

3. Faza e tretë është pas vitit 2007 deri në 2017. Ka një selektim të daljes së figurave. Një pjesë e tyre ndërruan jetë dhe në media gjithnjë e më shumë ishin prezent të persekutuarit e sistemit komunist. Personazhe të kësaj klase dhe fëmijë të tyre janë ata që mbizotërojnë medien.

Por në këto 28 vjet janë disa çështje për të cilat persekutorët dhe të persekutuarit janë shprehur ndryshe. Nëse deklaratimet e tyre vihen përballë krijohet një mozaik vërtetë interesant që tregon thelbin dhe mentalitetin e shoqërisë shqiptare në këto 28 vjet.

A kanë ndryshuar qëndrim për diktaturën komuniste personazhet e komunizmit, dhe si e vlerësojnë komunikimin pasardhësit e tyre:

Vetë aktorët e diktaturës komuniste rezulton se nuk kanë ndryshuar qëndrim për 46 vitet e diktaturës. Duke përdorur frazën magjike “ka patur edhe gabime” apo “ashtu ishte sistemi”, ata edhe në 28 vite pas rrëzimit të asaj diktature vazhdojnë të përligjin ato që ndodhnin gjatë diktaturës: Ja çfarë tha për mua Ramiz Alia në një intervistë në vitin 2006:

Ramiz Alia, ish sekretar i Parë i KQ, ish kryetar i Presidiumit të Kuvendit Popullor, 2006, gazeta “Tirana Observer”:

“Duan apo jo simpatizantët ose kundërshtarët e tij, Enver Hoxha për afro 5 dekada ishte në krye të shtetit shqiptar. Ka patur edhe gabime e veprime të padrejta, për të cilat mban përgjegjësi Enveri si dhe gjithë udhëheqja e partisë. Por është fakt që nën udhëheqjen e Hoxhës vendi hodhi hapa të rëndësishëm përpara në zhvillimin ekonomik, arsimor e kulturor. Ruajtja e integritetit territorial, zhdukja e analfabetizmit që në 1945 arriti 80 për qind dhe përpjekja për ngritjen e infrastrukturës së vendit janë meritë e sistemit komunist”.

Në të njëjtën linjë është edhe e veja e diktatorit Enver Hoxha teksa në një intervistë për mua tha:

Nexhmije Hoxha, e veja e Enver Hoxhës, 1 shtator 2014, emisioni “Debati në Channel One”.

“Braktisja e Ahmet Zogut që e kam përjetuar është tradhëti, mbi tradhëti. Nuk i falej një mbreti që të lërë vendin në atë gjëndje, që të sabotojë ushtrinë e tij, pasi ushtria ishte e papërgatitur, e vodhi thesarin. Është tradhëti që se luan topi. Për sa i përket eshtrave të tij, që u sollën në Shqipëri, kjo është fare normale mendoj, që eshtrat e çdo shqiptari që mbetet jashtë, të prehet në tokën anëtare. Por kjo mund të behej nga familja. Janë absurde dhe të pavend, organizimi skandaloz me homazhet në Pallatin e Brigadave, nuk e meriton. Ai ishte mbret, por tradhëtoi. Ai Pallatit të Brigadave nuk i dha asnjë kacidhe, nuk fjeti asnjë natë. Për mendimin tim, ishte skandaloze mënyra si u bë dhe monumenti që ju vendos në Tiranë. Aq meriton. Pse u bënë të dyja? Sepse shqetësimi i Sali Berishës ishte të evitonte, një figurë, siç që ajo e Enver Hoxhës, që kishte meritat e gjysmës së këtij 100 vjetori. Këtë se bënte dhe donte medoemos që pas Ismail Qemalit, të cilin edhe atë e poshtëroi”.

Illir Hoxha, djali i Enver Hoxhës më 7 prill dhe 8 prill 2006, gazeta “Tirana Observer”, vijon të jetë në një linjë. Madje jep edhe argumentin juridik.

“Për ata që kanë bërë burgje, të hapen dosjet përse akuzohen dhe pastaj të akuzojnë. Duhet bërë e qartë se ata nuk i ka dënuar Enver Hoxha por ligjet e asaj kohe të sistemit komunist të vendosur nga deputetët e zgjedhur nga populli”.

Teuta Hoxha, mbesë e Ramiz Alisë dhe nusja e djalit të Enver Hoxhës, më 14 mars 2013 gjatë emisionit “Debati në Channel One” tha:

“Me xhaxhain (Ramiz Alinë) unë kam pasur marrëdhënie shumë të veçanta dhe jam rritur në shtëpinë e tij, sepse edhe dy vëllezërit kanë pasur

një marrëdhënie të ngushtë mes tyre. Unë jam krenare për të dyja familjet, si nga babai ashtu edhe nga im shoq. Pa diskutim që nuk mund të bëj krahasime, pasi Enver Hoxha ishte tjetër. Por gjëja që më ka bërë më shumë përshtypje te xhaxhai im ishte zemra e tij e madhe, ai falte. Ishte një njeri i zgjuar, me ideale dhe që i ruante idealet e tij. Një vlerë e madhe e tij është fakti i ndryshimit të sistemit që u bë pa u derdhur gjak. Ju shikoni që ndodh një demonstratë, një rotacion pushteti nga një parti në tjetrën dhe ka të vrarë për të mos folur më pas për 97. Kurse ajo ishte një ndryshim sistemi dhe kaloi paqësisht”.

Persekutor dhe viktimë, familjes së kryeministrit Mehmet Shehut duket sikur i ka dalë narkoza pasi provoi të njëjtat krime në kurrizin e vet. Skënder Shehu, djali i kryeministrit Mehmet Shehu, 23 janar 2013, emisioni “Debati në Channel One”:

“Babai im ka qenë ministër i Brendshëm dhe kryeministër, numri dy i atij sistemi. Ai ka përgjegjësinë e tij në ngritjen e atij sistemi. Dhe gjatë luftës ka eksese dhe vëllai im Bashkimi ka thënë se në fund babai është penduar. Pas goditjes së Koçi Xoxes, ata kishin vënë Sigurimin mbi partinë, Mehmeti vuri partinë mbi Sigurimin dhe babai ka hartuar platformën, ai ka përgjegjësi për formimin e sistemit. Më kujtohet që kur mbarova gjimnazin dhe do vijoja shkollën e lartë i thashë se doja të bëhesha inxhinier ose jurist. Babai më tha bëhu ç’të duash vetëm mjek dhe jurist mos u bëj. Mendova se ç’të përbashkëta kishin këto? Ai nuk ma tha por besoj se babai e kishte fjalën se nëse bëhesh jurist do isha i detyruar të dënoja të pafajshëm, prandaj them se ai ka qenë shpesh i detyruar të merrte vendime për të cilat ka reflektuar është penduar më vonë. Ka qenë i detyruar të merrte vendimepor ka reflektuar... Gjithë ajo periudhë ishte një gabim”.

1. Të gjithë personazhet e diktaturës tregojnë bëmat e tyre dhe i cilësojnë arritje ato që kanë bërë.

Lidhur me figurën e Enver Hoxhës, pasardhësit e tij nuk ndjejnë asnjë lloj faji e pendese për të. Ja çfarë thotë Ilir Hoxha, djali i Enver Hoxhës më 7 prill dhe 8 prill 2006, gazeta “Tirana Observer”: “Enver Hoxha konsolidoi shtetin shqiptar, ishte arkitekt dhe projektoi politikën e jashtme. Ndërtoi vepra duke zbatuar reformën agrare. Gjatë sistemit komunist u emancipua rinia dhe gruaja

dhe u zhduk gjakmarrja. Historia 50-vjeçare nuk është e Enver Hoxhës por e popullit shqiptar”.

2. Të gjithë të persekutuarit tregojnë vuajtjet me detaje.

Disa kanë vuajtur shpirtërisht dhe disa të përndjekur, të burgosur dhe të vrarë. Ja si i tregojnë vuajtjet e tyre të intervistuarit e mi.

Ismail Kadare, shkrimtar, emisioni “Debati në Channel One”, 28 prill 2014.

“Është e vërtetë që është rast i rrallë, mesa e njoh unë jetën e shkrimtarëve, kolegëve të mi në shtete të ndryshme komuniste. Ka patur kurthe të vazhdueshme, të ngritura por që të ekzistojë një letër e tillë ose e ngjashme, sigurisht që kanë ekzistuar, por një rrëfim i tillë ndaj shefit komunist të një vendi, unë nuk di të ketë ndodhur. Ose të paktën nuk është botuar, nuk është bërë e njohur. Ngjarjen e kam ditur gjithmonë, ka ndodhur gjysmë shekulli më parë, por letrën nuk e kam ditur as që ekzistonte pale të kem ditur përmbajtjen e saj. Ishte sistemi natyrisht. Nuk ka gjë sporadike, nuk ka gjë të pazakonshme, është në logjikën e mbrapshtë të gjërave të një diktature. Zakonisht në një diktaturë shkrimtarët e njohur, filozofët e njohur, artistët e njohur janë në përgjim. Kur ka diktaturë në një vend ka përgjim njerëzish të shquar qofshin këta të sferave politike, artistike, filozofike. Kështu që nuk ka ndonjë gjë të jashtëzakonshme. E jashtëzakonshme është tregimi me pasion i këtij aksioni, sesi është e mundur që njeriu që e ka bërë këtë përpjekje për të futur në kurth një njeri tjetër, një koleg të saj artist, nuk ka kurrfarë pendimi, madje ka një lloj krenarie. Kjo tregon që edhe ai që e merrte denoncimin, edhe ai që e përgatiste, se këtu ka dy anë. Njëra anë që përgatit kurthin i kërkon denoncuesit të ngrejë kurthin, pastaj ai që e merr këtë rezultat për ta shfrytëzuar. Këtu ka ndodhur një gjë pak e çuditshme. Ka një mister, që jo gjithçka kuptohet e qartë. Njeriu që e ka marrë këtë, udhëheqësi i vendit, diktatori, shefi si ta quajmë ka ditur diçka apo s’ka ditur asgjë. Personazhi nuk është gjallë që të japë sqarime. Ndoshta ka dokumenta të tjera të fshehura me shumë kujdes”.

Prifti Ernest Troshani bëri 27 vjet burg sepse kreu një meshë për presidentin e SHBA- së John Kennedy. Ja si vuante ai në burgun e Spaçit.

Ernest Troshani, kardinal në Vatikan, emisioni “Debati në Channel One”, 20 tetor 2016:

“Në mënyrë që të flisja më shtrënguan prangat aq fort, sa të më fryheshin damarët dhe që të kaloja në infarkt. Në një moment e panë që po vdisja, më hodhën një kovë ujë të ftohtë dhe shpëtova, nuk vdiqa. Vetë fjala dënim i koncepton të gjitha këto. Për 3-4 vjet ishim në Rubik, më pas në Laç, më pas në Elbasan dhe pastaj në minierën e Spaçit. Atje punonim në galeritë e nëntokës dhe prodhonim bakër. Paga ishte 10-12 mijë lekë në muaj me rrogat e asaj kohe por ne na jepnin vetëm 1-2 mijë lekë të vjetra. Paratë e mbetura nga rroga ime shkonin në Ministrinë e Brendshme. Në maj 1973 u bë një farë gjoja revolte. Mua më akuzuan se prifti i ka ngritur peshë të burgosurit. Feçorr Shehu që ishte ministër i Brendshëm, i kishte kontrolluar të gjitha, na mblodhi të gjithëve dhe ka thënë “të djegim gjallë Dom Ernestin”. Për të dytën herë më ka shpëtuar i madhi Zot nga pushkatimi, nga dora e Feçorrit”.

Eugjen Merlika, nipi i kryeministrit Mustafa Merlika, emisioni “Debati në Channel One”, 11 prill 2016:

“Më vonë provuam se Mustafa Kruja ishte në shënjestër të komunizmit. Babai u arrestua, edhe xhaxhai, filloi kalvari i burgjeve i nënës sime. Unë isha 2 vjeç. Më 1947 ne jetonim me shtëpi me qira në Tiranën e Re, që kishte marrë babai kur u martua. Një ditë na vjen lajmërimi se duhet të linim Tiranën, nuk ishte internim, por format e urbanizimit. Ku ishim ne ishte një jugosllave, nuk e di çfarë funksioni kishte saktësisht, dhe kjo krijoi një farë miqësie me nënën time, flisnin frëngjisht, të dyja njihnin mirë operën. Ajo pyeti nënën time se çfarë kishte dhe i ofroi ndihmë. Por nuk arriti të na ndihmonte, pasi kërkoi ndihmë nga Koçi Xoxe, që të anulonte vendimin, ai i kishte thënë se ndërhynte për këdo përveçse për familjen tonë. Në shkuam te 4 rrugët e Shijakut në një kasolle me baltë përtokë. Aty ndenjëm 1 vit, pastaj na çuan në Krujë. Përpara se të na hiqnin nga Tirana nëna kërkonte punë dhe shkoi te profesor Aleksandër Xhuvani me të cilin kishte punuar për Fjalorin e madh të Gjuhës Shqipe, që është vepra e Mustafa Krujës, por fatkeqësisht e zhdukën. Ajo kërkoi ndihmë të punonte në bibliotekë, pasi edhe bibliotekën tonë na e zhdukën. Ai iu përgjigj sikur në gjithë Ballkanin të kërkonte dikë për këtë punë s’do e gjente më të mirë se nëna ime, por nuk mundi ta ndihmonte. Pastaj shkuam në Krujë dhe erdhi vendimi i internimit. Në Krujë kam filluar shkollën. Nga Kruja shkuam në Tepelenë”.

Ajnishah Vlora, vajza e Eqrem Bej Vlorës, emisioni “Debati në Channel One”, 31 gusht 2015:

“Më 1944 babai u largua nga shtëpia dhe që nga ajo ditë filluan vuajtjet tona. Na nxorën nga shtëpia e hallës sime, duke lënë plaçkën të gjithë. E dolëm në rrugë vetëm me rrobat e trupit. Vajtëm në Babrru, ishte një mikeshë e nënës. Po atje na diktuan, e na çuan në Durrës. E aty na ndoqën. Shkuam në Rrogozhinë, në fshatrat e Kavajës. Çdo bënte një grua me dy fëmijë jetim? Megjithatë nëna ime u bë e fortë dhe gjeti një shtëpi me qira. Atëherë disa shoqe të motrës sime Lela, i thanë babait për këtë vuajtje. Ai nisi të na dërgonte rrobë e lekë. Motra vrau veten. Mbarova gjimnazin në Kavajë, por nuk vazhdova shkollën e lartë. Regjimi na godiste, madje na linin pa ngrënë. Pas shkollës punova në fermë. Punoja tokën me shatë. Për mua ishte punë shumë e rëndë dhe nuk e përballoja dot. U sëmura rëndë. Ne kur shkonim në Tiranë ose në Durrës, kishim të shkruar shkronjën “D” që do të thonte e dënuar. Kontrolloheshim për gjithçka. I kam rritur fëmijët me një vështirësi të madhe, me fukarallëk të madh e një dëshpërim të thellë. Janë rritur para kohe, unë isha e sëmure tërë kohës”.

Harallamb Kotta, pasardhës i Kostaq Kottës, dy herë kryeministër, i vrarë në burgun e Burrelit, 30 maj 2016, emisioni “Debati në Channel One”:

“Sepse jo për 30 vjet por për asnjë ditë nuk kishte prova. Pas dënimit me 30 vjet burg Koçon e dërguan në burgun e Burrelit, një burg që ai e firmosi për ta ndërtuar vetë kur ishte kryeministër. Po a e dini ju që kryeministri Kotta ka ndërtuar bulevardin e madh të Tiranës, ndërtesat e ministrive dhe shumë e shumë vepra të tjera, rrugë, shkolla e ura. Dhe natyrisht do ndërtonte edhe burg. Por pikërisht aty gjeti vdekjen. Nga të gjitha dëshmitë e bashkëvuajtësve, nga dokumentet arkivore dhe nga rrëfimet e të afërmeve ishte e parapërgatitur që Koçoja duhet të vdiste. Torturat ishin çnjerëzore. Në fillim ai u fut në qelinë numër 7 të burgut. Të burgosurit bënë humor me Koçon. Një prej tyre ka treguar se i ka thënë: “Koço, mirë ta bënë që të futën këtu, sepse nuk e ke bërë të mirë këtë burg”. Më pas u fut në qelinë pa numër. Aty gjithçka ishte në kufijtë e të paimagjinueshmes. E lanë pa bukë e ujë, i jepnin kripë, e godisnin me ç’të mundnin deri me bajonetë dhe thirrjet e tij ishin dëshpëruese. Të burgosurit kanë treguar se dëgjonin për orë të tërë fjalën bukë, bukë, bukë, deri sa kjo erdhi duke u zbehur dhe më pas nuk dëgjohej asnjë zë. Mishi në trup nisi të plasaritej nga kjo situatë dhe më pas zëri i tij nuk po dëgjohej fare. Gardianët e pamëshirshëm në vend ta ndihmonin dhe mjekonin e çanin me bajonetë në mish në ato vende ku ishte plasaritur. Deri sa erdhi edhe vdekja e tij përfundimtare.

U varros në oborrin e burgut në atë që quhet e famshmja qershi. Kryeministri Koço Kotta u torturua deri në vdekje,. U varros dhe më pas ia zhdukën edhe eshtrat. Sot ai është një nga kryeministrat e vrarë të shtetit shqiptar, pra edhe një nga kryeministrat që nuk ka varr. Ai u eliminua sepse ishte kundërshtar i nacionalistëve fqinj antishqiptarë që synonin marrjen e trojeve dhe viseve shqiptare.”

Daut Gumeni, mësues, i dënuar politik, emisioni “Debati në Channel One”, 9 tetor 2017:

“Unë nuk isha në dijeni të kësaj dosjeje. Është një letër që Sekretari I Partisë së Tepelenës ia ka dërguar Hysni Kapos dhe Kapo ia ka dërguar mëkëmbësve të tij dhe ata ia dërguan gjykatës. E kisha dhuratë nga Komiteti i Partisë. E ka firmosur një lummadh atje. Unë nuk e njoh fare atë. Quhej Sherif Toraj. Ai kishte qenë minator dhe kaloi në komitetin e Partisë. Nuk ishte njeri i keq. Ishte i leshtë por jo i lig. Nuk hakmerrem. Unë hakmarrjen e quaj dobësi. Forcën e gjej atje ku kam lindur unë, ka më shumë gurë se sa baltë. Ajo nuk është poetike, por nuk jam unë i vetmi që kam vuajtur. Të tjerët epësuan atë kërkesë. Pra vdiqën dhe u pushkatuan. Ndërsa unë u dënova vetëm më burg. Për mua nuk e zbatuan. Po unë isha. Unë jam edhe tani armik. Isha edhe atëherë”.

Dukej sikur shpëtuan, por ata kundërshtarë që jetuan jashtë Shqipërisë ishte edhe më e rëndë, sepse për ta vuajti familja.

Hëna Këlcyra, vajza e Ali Këlcyrës, 20 mars 2012, emisioni Arena televizioni “Planet”: *“Unë kam qenë gjithnjë e përgatitur që im atë do vdiste, jo nga Zoti por nga rreziku për ta vrarë. Në Paris dhe Vjenë e gjurmonte Sigurimi i Shtetit”.*

Sejfi Protopapa, kryetar i Rinisë Balliste qarku Berat, 2010, televizioni “Ora News”:

“Në vitin 1987 më sjellin në shtëpi në Wayland të Massachusetts një kasetë me filmin shqiptar “I teti në bronx ”. Nuk e kuptova mirëpërse duhet ta shihja. Por kur e pashë e kuptova. Isha bërë personazh i keq dhe isha bërë Sali Protopapa. Mirë unë por të gjithë ata që kisha lënë në Shqipëri me mbiemrin tim kishin vuajtur në një mënyrë që disa kishin arritur të ndërronin mbiemrin. Në vitin 1991 erdha në Shqipëri dhe takova vetë autorin Dritëro Agolli. I shkova në shtëpi dhe iu prezantova. Por ai më tha me Sali Protopapën kam mbaruar punë.

Por në fakt unë isha gjallë. Veçse më mbajti për darkë dhe pimë raki dhe unë u deha vërtetë si në film”.

Vuajtja arriti deri në art. Agim Krajka, kompozitor, emisioni “Debati në Channel One”, 14 dhjetor 2015, tregoi gjatë intervistës:

“Tre muajpasi u hoq dhe u ndalua të transmetohej kënga ime “Lemza”, mbaj mend që kam qenë në radhën e qumështit dhe kishte shumë zhurmë. Në një moment dëgjova dikë që tha mos bëni zhurmë sepse po dëgjohet lemza. Edhe djaloshi dhe shiu doli nga transmetimi. Kur morëm pjesë në festival me këngën “Kafe Flora burra plot” më lajmëruan se më kërkonin në Degën e Brendshme. Kryetari i degës ishte Mëhill Doçi. Sa më pa tha: “Ku je se po na shkatërron rininë”. I thashë se ajo ishte një këngë pogonishte. Pas pak më nxori prangat dhe tha do t’i kisha vendosur në vend, por përpara se ti vë ty, duhet t’ia vendos fëmijëve tanë që e dëgjojnë gjithë ditën këtë këngë. Pas festivalit të 11-të u izolova totalisht nga ansambli 10 vjet. Kudo që shkonin jashtë, provat i bëja unë, deri ditën e fundit, dhe më pas gjenin dikë tjetër, mua më izoluan totalisht. Sigurimsat mua më kanë ndenjur 6 javë përpara shtëpisë sepse më kishte ardhur djali i tezes nga Dibra e Madhe. Edhe kur iknim jashtë na shoqëronin punonjës të sigurimit”.

1. Të gjithë personazhet e diktaturës që kanë dhënë intervista mbështeten te Lufta e Dytë Botërore, flamuri i tyre i krenarisë ishte lufta.

Ramiz Alia, pasardhës i Enver Hoxhës, ish sekretar i KQ, gazeta “Tirana Observer”, 2006:

“Busti i Enver Hoxhës duhet të vendoset në Gjirokastrë, për kontributin që ai ka dhënë gjatë Luftës Nacionalçlirimtare”.

Nexhmije Hoxha, e veja e diktatorit Enver Hoxha, emisioni “Debati në Channel One”, 1 shtator 2014:

“Gjatë Luftës Nacionalçlirimtare që u zhvillua në vendin tonë, gjatë Luftës së Dytë Botërore, është lufta më e madhe, më e organizuar, më e lavdishme në historinë e popullit shqiptar për çlirimin e vendit. Është lufta që arriti unitetin në shkallën më të lartë popullore, pa dallim feje, krahine dhe ideje dhe kjo u realizua për herë të parë, sipas ëndrrës së rilindasve tonë të mëdhenj, të cilët me

fjalën poetike kërkonin këtë unitet të popullit shqiptar. Sipas mendimit tim, është lufta, që hodhi themelet e para të shtetit të ri në vendin tonë, shtetit modern, demokratik, popullor. Është lufta që i hapi rrugën dijes dhe përparimit, për emancipimin e shoqërisë shqiptare dhe veçanërisht të gruas shqiptare. Këto dhe të tjera vlera të kësaj lufte, kanë ndikuar në gjithë zhvillimet e mëvonshme në vendin tonë e deri në ditët e sotme. Bindja time e patundur në këtë drejtim, është që Lufta Nacional-Çlirimtare ka qenë një luftë e pastër dhe nuk mund të mendohet ndryshe. Ky është realiteti që ka ekzistuar, realiteti që kam njohur personalisht. Nuk ka qenë as luftë civile, as me elementë civile. Kjo është e përcaktuar edhe në protokollet juridike ndërkombëtare, që në një vend që ka pushtues të huaj, nuk ka luftë civile, por luftë kundra pushtuesit. Për sa i përket atyre që thonë se Lufta Nacional-Çlirimtare është luftë civile, ato e përmbysin komplet, kjo bëhet sipas interesave të tyre sepse duan të mbulojnë faktin që ata nuk morën pjesë në luftë dhe që e paraqitën këtë si një luftë të huaj, sikur nuk ishte luftë e shqiptarëve. Për mendimin tim, nuk kishte as elementë të luftës civile. Është fakt, siç e përmenda më lart që janë në protokollet juridike ndërkombëtare, që këtu u bë lufta kundra okupatorit. Në qoftë se elementë të ndryshëm shqiptarë, u bënë parzmore e këtyre reparteve pushtuese, i çonin pushtuesit në çerdhet partizane dhe morën pjesë në arrestime e pushkatime të këshilltarëve, kjo është fakt. Në qoftë se kërkojnë elementë të luftës civile, mund ta kërkojnë tek këta njerëz që qenë mbështetës të okupatorëve dhe çonin vëllezërit e tyre. Megjithatë as kjo nuk qëndron. Për mendim tim, që luftë e pastër nacional-çlirimtare”.

Ilir Hoxha, djali i Enver Hoxhës, gazeta “Tirana Observer”, 7 prill dhe 8 prill 2006: “Fitorja e LANÇ është gjëja më pozitive që ka bërë babai im”

Ndërsa ndryshe e tregojnë luftën ata që vetë morën pjesë në luftë, por ishin kundërshtarë të asaj lufte; Sejfi Protopapa, ish komandant i Rinisë Balliste, qarku Berat, televizioni “Ora News”, 2010:

“Takova Abas Ermenjin dhe më tregoi një urdhër të Partisë Komuniste që të vriteshin të gjithë ballistët. U tmerrova. Kishte filluar lufta civile”

2. Personazhet që ishin me pushtet gjatë diktaturës nuk kanë kërkuar falje.

Askush prej atyre që kishin pushtet nuk kërkuan falje. Nuk kanë pendesë,

ndjehen madje të mbështetur. Gjatë intervistave që unë kam marrë, vetëm dy personazhe e kanë bërë këtë. Madje, nuk ua ka kërkuar kush dhe më e rëndësishmja nuk kishin gjë në dorë dhe nuk mbanin poste drejtuese. Liri Belishova, ish anëtare e Byrosë Politike, gazeta "Tirana Observer", 2005: *"Ju kërkoj falje të gjithë shqiptarëve që mbështetëm dhe ndërtuam komunizmin dhe atë regjim. Ishim idealistë por nuk duhet ta kishin bërë atë gjë. E dëmtuam shumë këtë popull"*.

Fatos Kongoli, emisioni "Periskop", televizioni "Ora News", dhjetor 2010: *"Unë i kërkoj falje publike Hysenil Dumes, sepse kam dëshmuar në gjyq kundër tij. Ai nuk u dënua falë asaj që bëra unë, por unë dëshmovava dhe ndjehem në faj. Nuk duhet të kisha dëshmuar"*.

3. Të gjithë të persekutuarit i kanë falur, me përjashtime, si Bedri Blloshmi.

Bedri Blloshmi, emisioni "Debati në Channel One", 9 prill 2018:

"Më dërguan në hotel turizmin e Librazhdit. Ishte vatër e Sigurimit atje. Atje bëheshin të gjitha. Nuk më zuri gjumi tërë natën. Në mëngjes erdhën dhe më morën. Përsëri nuk pranova të bashkëpunoja. Pra mua që më kishin arrestuar dhe dënuar pothuajse të gjithë paraardhësit të bëhesha bashkëpunëtor i tyre?! Ishte e papranueshme. Më futën në burg me akuzën agjitacion e propagandë dhe përpjekje për rrëzimin e pushtetit popullor. Më pas arrestuan dhe vëllanë Vilsonin. Sipas atyre që kam zbuluar im vëlla Vilsoni ndiqej nga 11 bashkëpunëtorë, ndërsa unë nga 3. Në jetë të jetëve nuk do t'i fal kurrë ata që më dënuan. Nuk jam hakmarrë por nuk do t'i lë kurrë. I kam kërkuar instancave që ata të dënohen por nuk e kanë bërë. Më kanë marrë jetën. Nuk i fal".

Mënyra se si fal dom Ernest Troshani, kardinal në Vatikan, emisioni "Debati në Channel One", 20 tetor 2016, është unikale. Ajo që më ka thënë gjatë intervistës më la pa fjalë.

"I ka falur Zoti të gjithë për fenomenet që ndodhin. Kisha pastë mëshirë për të gjithë. Krishti ka thënë të duam edhe armiq të, ti falim e të lutemi edhe për ta. Jam lutur edhe për armiq të. Jam lutur edhe për Enver Hoxhën".

Por ndërsa dom Ernestin e mbanin parimet e Krishtit, vajzën e Eqrem Bej Vlorës teksa fali publikisht Enver Hoxhën e mbajtën parimet e familjes së vet.

Ajnishah Vlora, vajza e Eqrem Bej Vlorës, emisioni “Debati në Channel One”, 31 gusht 2015:

“Të gjithë këtë vuajtje në jetë e kisha dhe e kishim nga Enver Hoxha dhe regjimi komunist. Nëse do ta takoja një ditë Enver Hoxhën do ta nderonim e s’do ti thoshim asgjë. Asnjë hakmarrje nuk do të kemi. Se gjaku i babait tim, nuk bënte të liga por vetëm të mira. Ai nuk i bënte keq njeriu edhe nëse e kishte hasëm”.

Gati kalorsiak është mendimi i një të vuajtori tjetër kur e pyeta për hakmarrjen. Daut Gumeni, mësues, i dënuar politik, emisioni “Debati në Channel One”, 7 tetor 2017: *“Unë nuk jam hakmarrë sepse nuk bëhet garë me të keqen. Garë bëhet me të mirën. Duhet të kesh fuqi. Mua më ka mbetur aq fuqi të mos heq dorë nga gara me të mirën”.*

4. Ish-hetuesit rrëfejnë

Riza Icka, ish hetues i Ismail Kadarese, gazeta “Tirana Observer”, dhjetor 2005:

A mund të na e thoni fjalë për fjalë se çfarë ka shkruar Kadareja?

“Me sa më kujtohet, ka qenë një faqe formati A4 dhe ai e ka shkruar me stilolapsin e tij, dhe po të gjendet kjo ka vlera edhe pse është shkrimi i tij aty, shkrimi i një shkrimtari të madh (qesh). Ai i kërkonte hetuesisë që ky djalë të mos arrestohej dhe të mos dënohej për atë që kishte bërë në lidhje me marrëdhëniet me familjen Kadare. Këtë ia kërkonte institucionit. Ai erdhi në zyrë dhe unë i thashë për respekt të figurës së tij, se përse s’më thirri në shtëpi. Ai më tha se kishte ardhur zyrtarisht dhe se donte ta bënte këtë gjë personalisht. Unë kisha porosi të veçantë nga Koço Josifi, që të kisha kujdes në sjelljet me të se ai ishte figurë. E kam takuar Kadarenë edhe më vonë. Unë e pushova çështjen, s’e çova në gjykatë. Nuk e mbaj mend, por atë çunin e lirova që atë ditë”.

5. Historia ndryshe

Debatet për historinë kanë qenë lënda e parë për medien. Unë këtu nuk po shtjelloj përplasjet për historinë e Shqipërisë, por përplasjet për historitë e familjes. Vajza e Ali Këlcyrës nuk quan ditë të zezë kur ka lexuar për akuzat ndaj të atit në aspektin politik, por atë të aspektit familjar. Hëna Këlcyra, vajza

e Ali Këlcyrës, 20 mars 2012, emisioni “Arena”, televizioni “Planet”:

“Jam ndjerë një herë shumë keq. Pasi në maj 2007 më ra në dorë një gazetë që shkruhej: Ali Këlcyra tradhtar i madh i kombit. Deri këtu nuk më bëripërshtypje se isha mësuar por kur shkruhej se babai im nuk ishte shqiptar dhe familja e tij gjithashtu. Në gazetë shkruhej se gjyshi kishte harxhuar shumë para për të arsimuar babanë tim në Itali prandaj ishte filoitalian. Apo për Dalmazzo Këlcyra. Vetë gjeneral Dalmazzo ka shkruar një libër ku thoshte se nuk ka qenë marrëveshje por një propozim më 1943 pas kapitullimit udhët e Shqipërisë mos të përdoreshin më”.

6. Hapja e dosjeve, çudia - persekutorët dhe persekutuesit kërkojnë hapjen e dosjeve

Lidhur me hapjen ose jo të dosjeve, edhe pse publikisht personazhet e pranojnë që duhet të hapen, artikulimi është i formave aspak besuese. Kjo është arsyeja që, ajo që thotë Ismail Kadare i tremb ose i shqetëson ata që dikur kanë bashkëpunuar me Sigurimin e Shtetit. Ismail Kadare, shkrimtar, emisioni “Debati në Channel One”, 28 prill 2014:

“Pra mendimi im ka qenë i prerë që duhen hapur dosjet, duhen hapur arkivat e fshehta. Duhet që çdo vend kur kapërcen, kalon nga një diktaturë, gjëja e parë që bën shqyrton pjesën e keqe të ndërgjegjes së vet. Pa këtë nuk ka asnjë emancipim. Ose duket sikur ka ecje përpara, por në fakt ka ngecje në vend. Është kriminale të mos hapësh dosjet”.

Përfundime

Nga e gjithë kjo përballje mund të nxjerrim si konkluzion:

- Përplasja nëpërmjet komunikimit me medien të persekutorëve me të persekutuarit, ka sjellë më shumë të mirë se sa kthim në të shkuarën komuniste. Duke i dhënë vend në gazeta, televizione dhe portale opinionit publik i ka njohur më mirë persekutorët dhe të persekutuarit.

- Edhe pse kanë kaluar 28 vjet komunizëm shoqëria shqiptare nuk e ka bërë në mendësi dekomunistizimin e vet.

- Në këto 28 vjet nuk ka pendesë për atë që ka ndodhur gjatë regjimit komunist nga përgjegjësit dhe autorët e të gjithë krimeve dhe kjo mungesë mund

të vijojë edhe për dekada të tjera nga pasardhësit e tyre.

- Pas 28 vjetësh rezulton vetëm 2 persona që kanë kërkuar falje. Vetëm një ish funksionar i lartë ka kërkuar falje për atë që ka ndodhur në 28 vjet dhe një shkrimtar për të cilin sipas tij një koleg u dënua.

- Si kompensim klasa e personave që drejtuan shtetin shqiptar gjatë diktaturës dhe pasardhësit e tyre e përdorën rezistencën gjatë Luftës së Dytë Botërore si kundërpeshë më të madhe dhe justifikim të asaj që ndodhi më pas nga viti 1944 deri më 1990.

- Dekomunistizimi nuk është një proces vetëm shtetëror nëpërmjet mekanizmave të ndryshëm si hapja e dosjeve, por është një ndryshim mentaliteti në ndërgjegjen e të gjithë shoqërisë shqiptare.

Dekomunistizimi vjen vetëm nëpërmjet transparencës dhe komunikimit. Sa më shumë publikime të persekutorëve dhe të persekutuarve të kemi aq më shumë dhe aq më mirë do jetë shoqëria në gjendje të kuptojë se çfarë ka ndodhur në 46 vjet diktaturë komuniste.

Roli i prezencës së OSBE-së në Shqipëri në mbështetjen e dialogut kombëtar për të kaluarën komuniste në Shqipëri

ABSTRAKT

Studimi flet për anketimin mbi perceptimin e së kaluarës komuniste në Shqipëri dhe mbi rëndësinë e ligjit për hapjen e dosjeve; koordinimin e një debati mbarëkombëtar për periudhën komuniste në Shqipëri; bashkërendimin dhe bashkëpunimin e institucioneve dhe organizatave; riintegrimin dhe rehabilitimin e viktimave të komunizmit; kontributin e OSBE-së për shtresën e viktimave të regjimit komunist.

ROLI I PREZENCËS SË OSBE-SË NË SHQIPËRI NË MBËSHTETJEN E DIALOGUT KOMBËTAR PËR TË KALUARËN KOMUNISTE NË SHQIPËRI

Hyrje

Kjo ese ka për qëllim të paraqesë një trajtim të punës së Prezencës së OSBE-së në Shqipëri (më tej: Prezenca) në lidhje me mbështetjen e dialogut kombëtar për të kaluarën komuniste në Shqipëri.

Përveç trajtimit të punës së Prezencës, në të synohen të jepen disa argumente se përse ka qenë i rëndësishëm ky dialog për Shqipërinë, si dhe në fund të jepen disa rekomandime se si duhet vazhduar të mbështetet ky dialog nga aktorë të fushës, nga rinia dhe nga vetë shoqëria shqiptare.

Të drejtat e njeriut në fokus të Prezencës

Prezenca e OSBE-së në Shqipëri u krijua në vitin 1997, për të ndihmuar në stabilizimin e vendit dhe për të koordinuar ndihmën ndërkombëtare. Që nga viti 2003, Prezenca ka mandat të përkrahë demokratizimin, shtetin e së drejtës dhe të drejtat e njeriut, si dhe të konsolidojë institucionet demokratike në përputhje me parimet, standardet dhe angazhimet e OSBE-së.

Në botimin e vitit 2012, “Key Issues and Recommendations of the Workshop on “Towards a Strategy for Reconciliation in the OSCE Area” (Çështjet kryesore dhe rekomandimet e seminarit “Drejt strategjisë për pajtim në vendet e OSBE-së), Sekretari i Përgjithshëm i OSBE-së, Lamberto Zannier shprehej se: “[duhet të njihet] roli instrumental i padrejtësive të rrënjosura thellë, i perceptimeve të gabuara dhe mosbesimit, si dhe fuqia që trashëgimia historike dhe kujtimet përçarëse kanë në nxitjen dhe mbajtjen e tensioneve dhe “armiqësinë e zgjatur”, madje edhe për brezat. “[Kështu, pajtimi] ... mban perspektivën e thyerjes së ciklit të armiqësisë duke krijuar ose ‘ri-krijuar’ marrëdhëniet konstruktive politike dhe shoqërore dhe duke bërë të mundur lëvizjen përpara¹⁾”

Prezenca mori parasysh, nevojën e vazhdueshme për të kuptuar se pajtimi luan një rol parësor në stabilizimin e një vendi. Gjithashtu, mori në konsideratë pakënaqësitë e shprehura publikisht ndër vite të viktimave të regjimit komunist në Shqipëri. Prandaj, duke parë se momenti për ndryshimin e narrativës së shoqërisë shqiptare në lidhje me të kaluarën komuniste po merrte një hov të ri në trajtimin e shkeljeve të të drejtave të njeriut gjatë atij regjimi duke pasur në fokus dialogun

1) ‘Towards a Strategy for Reconciliation in the OSCE Area, OSCE, 2012, fq.1.

dhe historitë e vetë viktimave, vendosi të kishte një rol iniciator në këtë dialog.

Që prej vitit 2011 u zhvilluan takime informuese me shoqatat e viktimave të komunizmit, me Institutin për integrimin dhe rehabilitimin e ish-të përndjekurve, me Institutin e sapoformuar të studimit të krimeve të komunizmit dhe me Organizata të shoqërisë civile (OSHC) që punon në këtë drejtim. Qëllimi i këtyre takimeve ishte që të kuptohej situata dhe shqetësimet e viktimave të regjimit.

“Në fund të shtatorit dhe në tetor 2012, një grup prej rreth njëzet ish-të përndjekurish politikë nisën një grevë urie, në një rrugë në qendër të Tiranës, duke kërkuar një pagesë me të shpejtë të kompensimit për viktimat e regjimit të kaluar komunist. [...] Bashkë me aktorë kombëtarë dhe ndërkombëtarë, Prezenca bëri thirrje për dialog mes qeverisë dhe grevistëve, për të ulur tensionin dhe për të gjetur një zgjidhje të pranueshme bashkërisht.²⁾”

Në po të njëjtin raport prezantohet përqasja e parë që pati Prezenca me një projekt të posaçëm në këtë drejtim. “Po në këtë vit, duke parë se riintegrimi i plotë në shoqëri i ish-të përndjekurve politikë mbetet shqetësim. Në kuadër të qëllimit të përgjithshëm të edukimit për të drejtat e njeriut, Prezenca organizoi takime mes studentëve dhe ish-të përndjekurve politikë, në katër universitete. Takimet u përqendruan në rritjen e ndërgjegjësimit të studentëve lidhur me shkeljen e të drejtave të njeriut gjatë regjimit komunist në Shqipëri.³⁾”

Po në mbështetje të dialogut dhe në ndihmë të viktimave, vlen të përmendet se Prezenca monitoroi proceset gjyqësore të ish-të përndjekurve, si dhe me kërkesë të Kuvendit të Shqipërisë përgatiti komente teknike mbi të dy projektligjet për hapjen e dosjeve që u diskutuan në këtë institucion në dhjetor 2014-qershor 2015.

Respektimi i të drejtave të njeriut dhe reagimi mbi problemet e rehabilitimit dhe integritetit të viktimave të regjimit komunist

Në ngjashmëri me vendet e tjera me të kaluar komuniste, Shqipëria ende përballlet me çështje të pazgjidhura të të drejtave të njeriut sidomos të lidhura me atë periudhë. Për ta ilustruar këtë kemi nxjerrë këtë paragraf nga “Raporti i

2) Pjesë e situatës së përgjithshme nga Raporti i mbajtur nga Ambasador Eugen Wollfarth në takimin e Këshillit të Përhershëm të OSBE-së, 2013, fq. 3

3) Po aty, fq. 13

ROLI I PREZENCËS SË OSBE-SË NË SHQIPËRI NË MBËSHTETJEN E DIALOGUT KOMBËTAR PËR TË KALUARËN KOMUNISTE NË SHQIPËRI

Auditimit të Performancës-Rehabilitimi i ish-të Përndjekurve”, Kontrolli i lartë i Shtetit: “Nga krahasimi dhe analiza e realizimit në kohë të masave të përcaktuar në kuadrin ligjor dhe rregullator, nga neglizhenca në hartimin dhe mosnxjerrja në kohë e akteve nënligjore nga organet shtetërore, për zbatimin e detyrimeve të përcaktuara në ligjet e mësipërme, ish-të dënuarit dhe të përndjekurit politikë nuk përfituan plotësisht dhe në kohë nga zbatueshmëria e plotë e kuadrit ligjor, për rrjedhojë kanë krijuar pasoja serioze dhe në rehabilitimin e tyre⁴⁾”.

Prezenca e mirëpriti momentum-in i ri, që u krijua në vitin 2015, kur autoritetet shqiptare morën iniciativën që të hapnin për viktimat, kërkuesit dhe publikun dosjet e ish-sigurimit të shtetit të periudhës 1944-1991, një proces ky që do drejtohej dhe zbatohej më vonë nga Autoriteti mbi informimin për dosjet e ish-Sigurimit të shtetit (AIDSSH). Gjatë aktiviteteve të zhvilluara me studentët e katëruniversiteteve publike në vitin 2013, u vu re një interes i të rinjve dhe një mungesë informimi formal mbi të kaluarën komuniste në Shqipëri. Nga diskutimet me studentët u evidentua, gjithashtu, se institucionet e edukimit edhe media kishin një rol sipërfaqësor në formësimin e të rinjve mbi të kaluarën, por edhe në trajtimin e saj.

Ndërkohë, duke pranuar shtysën e krijuar, Prezenca u bë iniciatore kryesore e dialogut kombëtar mbi të kaluarën komuniste në Shqipëri duke filluar nga viti 2015, projektin 4-vjeçar “Mbështetja e një platforme për dialog kombëtar për shkeljet e të drejtave të njeriut të ish- regjimit komunist të Shqipërisë”. Në këtë projekt, Prezenca mbështeti shqiptarët për të zhvilluar një dialog të depolitizuar, dhe konstruktiv kombëtar për regjimin e mëparshëm komunist dhe për të rritur dhe promovuar me sukses bashkëpunimin ndërmjet autoriteteve qendrore dhe lokale, organizatave të shoqërisë civile (OSHC) dhe qytetarëve dhe vetë viktimave të regjimit komunist.

Projekti u krijua me një objektiv të dyfishtë. Së pari, të ndihmonte procesin e informimit dhe përgatitjes më të mirë të shoqërisë shqiptare për të trajtuar historinë ende të panjohur të vendit; dhe së dyti, të mbështeste punën e Autoritetit të sapokrijuar. Projekti ka arritur objektivin e tij përmes një shumëllojshmërie aktivitësh, nga kryerja e anketave, aktiviteteve të kontaktimit dhe trajnimit, përfshirjes së publikut më të gjerë në ngjarje të fokusuara në diskutim dhe

4) Raporti i Auditimit të Performancës - Rehabilitimi i ish-të Përndjekurve, Kontrolli i Lartë i Shtetit 2016, fq. 66

përfshirjes së të rinjve në hulumtime tematike, për të mbështetur drejtpërdrejt institucionet publike përgjegjëse me ekspertizë teknike.

Anketa për perceptimin e së kaluarës komuniste në Shqipëri dhe mbi rëndësinë e ligjit për hapjen e dosjeve

Për të mbështetur dialogun e papolitizuar për një të kaluar jo shumë të largët, u pa e nevojshme të zhvillohej një anketë, ku të diskutohej perceptimi që kishin qytetarët shqiptarë mbi të kaluarën komuniste të Shqipërisë. Kjo anketë, e zhvilluar në bashkëpunim me IDRA-n, u konceptua në katër pjesë: rezultatet në lidhje me perceptimet për trashëgiminë e komunizmit si problem aktual; gjetjet rreth pritshmërisë dhe shqetësimeve në lidhje me mënyrat e ndryshme të mundshme për të trajtuar të shkuarën komuniste; njohuritë rreth regjimit të mëparshëm; të dhëna rreth perceptimeve për regjimin komunist të Shqipërisë dhe jetesës gjatë asaj periudhe. Rezultatet e kësaj ankete treguan se: “[...] ka dallime të dukshme njohurish, perceptimesh dhe pritshmëri ndërmjet personave që i përkasin gjinive, moshave, niveleve arsimore dhe vendbanimeve të ndryshme si dhe ndërmjet atyre që kanë vuajtur persekutimin dhe atyre që nuk e kanë vuajtur atë. Një gjë e tillë e thekson më tej nevojën për një qasje të shumëngjyreshme dhe gjithëpërfshirëse gjatë përpjekjeve për të trajtuar të shkuarën komuniste në Shqipëri⁵⁾.” Anketa u debatua shumë në media dhe në qarqet akademike dhe u pa si e vlefshme edhe si një bazë solide për politikëbërësit, gazetarët, akademikët dhe shoqërinë civile për ta përdorur për studime e kërkime të tjera.

Fokusi te të rinjtë

Pra, anketa tregoi se ka një dimension më të rëndësishëm për t’u ballafaquar me të kaluarën komuniste dhe ky është dialogu. Prandaj Prezenca vazhdoi iniciativën e vet për të trajtuar të kaluarën komuniste të fokusuar në dialog dhe nisi platformën “#Fillojmë të flasim”

Fokusi te informimi i të rinjve mbi të kaluarën dhe ndërgjegjësimi i tyre mbi të përbënte një nga elementët kyç të projektit dhe të punës së Prezencës, në

5) Rezultatet e anketës “Njohuritë dhe perceptimet e publikut për të shkuarën komuniste në Shqipëri dhe pritshmëritë e tyre për të ardhmen”, OSBE: IDRA, 2016.

ROLI I PREZENCËS SË OSBE-SË NË SHQIPËRI NË MBËSHTETJEN E DIALOGUT KOMBËTAR PËR TË KALUARËN KOMUNISTE NË SHQIPËRI

përgjithësi. Prezenca, në bashkëpunim me organizata të ndryshme të shoqërisë civile që e trajtonin këtë temë organizoi shumë sesione informative dhe dialogu me të rinjtë, në të gjithë Shqipërinë. Në vijim të projektit, Prezenca bashkëpunoi për këto sesione edhe me Muzeun “Gjethi”. Përreth 1500 të rinj morën pjesë në këto aktivitete në të gjithë Shqipërinë. Format i aktiviteteve përmbante shfaqjen e një filmi me tematikë nga e kaluara ose të ekspozitave apo muzeve në internet, si dhe rrëfimin e vetë viktimave të komunizmit, parë, prej tyre, në një këndvështrim krejtësisht individual. Për të rritur kapacitetet e ish-të përndjekurve, Prezenca organizoi edhe një seminar trajnimi për ta, në mënyrë që të fiton shprehje të prezantimit dhe të pasqyrimit të jetës së tyre. Ky format me filma, foto, rrëfime u zgjodh për të tërhequr të rinjtë në këto diskutime, por edhe për të dhënë një pasqyrim sa më të plotë të asaj që ka kaluar vendi ynë.

Puna me të rinjtë, në kuadër të këtij projekti, u shtri edhe në organizimin e shkollave verore universitare, gjatë dy viteve të njëpasnjëshme, ku më shumë se 80 studentë dëgjuan lektorë vendas e ndërkombëtar, dëshmitë personave të persekutuar dhe vizituan vendet e kujtesës të periudhës komuniste, të tilla si ish-burgu dhe kampi i punës i Spaçit.

Një tjetër aspekt i punës me të rinjtë është edhe mbështetja që Prezenca u dha kërkueve të rinj, të cilët donin të hulumtonin dosjet e ish-Sigurimit të shtetit. Ky aktivitet u zhvillua në bashkëpunim me AIDSSH-në.

Sesione të diskutimit me publikun e gjerë

Prezenca zgjodhi të komunikonte me publikun nëpërmjet shfaqjes së dramës “Ata hyjnë pa trokitur” të Armand Borës. Kjo dramë trajtonte persekutimin dhe përndjekjen e qytetarëve shqiptarë në të kaluarën komuniste, por synonte të kishte edhe një këndvështrim më universal mbi persekutimin e mënyrën se si ndikojnë në jetë e njeriut dhe të shoqërisë regjimet totalitare. Shfaqja e saj në disa rrethe të Shqipërisë u shoqërua me diskutime me publikun dhe u prit me mjaft interes, sidomos nga ishte përndjekurit. Drama, gjithashtu, në vetvete, pati një sukses ndërkombëtar duke u shfaqur në një tur evropian në vitin 2016 dhe u shfaq edhe në Kroaci në vitin 2017 dhe në Australi në vitin 2018.

Një tjetër përjasje në debatin me publikun ishte Leximi i dosjeve të viktimave të përndjekjes. Prezenca, në bashkëpunim me

Instituti për Demokraci, Media dhe Kulturë (IDMC) dhe AIDSSH-në organizoi në Ditët e kujtesës leximet e dosjeve të Musine Kokalarit dhe Gëzim Peshkëpisë. Leximet e dosjeve u ndoqën me interes nga publiku i gjerë. Këto aktivitete synuan të nxirrnin në pah shtypjen dhe persekutimin nga regjimi komunist ndaj viktimave, si dhe të hidhnin dritë mbi represionin komunist, teknikat operative të Sigurimit të shtetit dhe vuajtjen e viktimave, në një përpjekje për të inkurajuar diskutimet mbi riparimin e shoqërisë dhe rehabilitimin e viktimave.

Media

Me qëllim që të arrihej një audiencë më e gjerë në diskutimin për të kaluarën e vendit, Prezenca bashkëpunoi me Radio Televizionin Shqiptar (RTSH) dhe mbështeti një seri diskutimesh mujore mbi tema të tilla si kampet e internimit dhe përpjekjet e hershme për hapjen e kulturës nga shtypja.

Gjithashtu, Prezenca mbështeti RTSH-në për të prodhuar 13 dokumentarë lidhur me aspekte të ndryshme të jetës nën regjimin komunist në Shqipëri, duke pasur si risi dëshmitë e viktimave dhe persekutuesve të tyre.

Për më tepër, në vitin 2015, Prezenca zhvilloi një seminar informues për gazetarët, për mënyrën se si mund të lexonin ligjin për hapjen e dosjeve, trajtimin e këtij ligji krahas ligjit për të drejtën e informimit dhe ligjit për mbrojtjen e të dhënave personale.

Ndërkohë, Prezenca po përgatit një Manual për median dhe kërkuesit e rinj për mënyrën se si të aksesojnë arkivin e AIDSSH-së, si ta trajtojnë informacionin dhe si të kenë parasysh çështjet e mbrojtjes së të dhënave personale dhe të etikës.

Mbështetje për AIDSSH-në

Në fjalën e mbajtur në hapjen e Konferencës Shkencore, në 29 tetor 2018, Kryetari i Prezencës së OSBE-së, Ambasador Bernd Borchardt, shprehet se: *“Ofrimi i informacioneve specifike për viktimat në lidhje me dosjet e tyre të Sigurimit është një pjesë e rëndësishme në këtë proces të shërimit social: njerëzit mund ta kuptojnë më mirë krimin e kryer kundër tyre, ata mund të përballen me një traumë, ndërkohë që institucionet shtetërore më në fund mund të trajtojnë krimin, autorët (kur është e mundur) dhe të ofrojnë ndihmë për viktimat.”*

ROLI I PREZENCËS SË OSBE-SË NË SHQIPËRI NË MBËSHTETJEN E DIALOGUT KOMBËTAR PËR TË KALUARËN KOMUNISTE NË SHQIPËRI

Duke konsideruar rolin e rëndësishëm të AIDSSH-së në kontekstin e një narrative të re për trajtimin e së kaluarës në Shqipëri, Prezenca e ka mbështetur vazhdimisht këtë institucion. Prezenca ka promovuar hapur nevojën për krijimin e AIDSSH-së dhe pas krijimit të këtij institucioni ka promovuar punën e vazhdueshme të tij në të mirë të viktimave të komunizmit, qytetarëve, medias, studiuesve dhe vetë shoqërisë.

Mbështetja e Prezencës për AIDSSH-në ka qenë përmes ekspertizës teknike nga ekspertë vendas dhe ndërkombëtare për përpilimin dhe shqyrtimin e Rregullores së Autoritetit, si dhe për procedurën për ngritjen dhe funksionimin e arkivit të institucionit. Gjithashtu, janë zhvilluar edhe disa vizita studimore dhe aktivitete të tjera për rritjen e kapaciteteve të stafit.

Koordinimi i aktorëve të fushës

Një nga elementët më të rëndësishëm të mbështetjes së dialogut kombëtar për të kaluarën komuniste të Shqipërisë ishte koordinimi nga ana e OSBE-së i grupit të aktorëve që punojnë në këtë fushë. Në 4 vjet, Prezenca organizoi periodikisht takime me këta aktorë që ishin: ish-të përndjekur, institucione publike qendrore dhe vendore, organizata të shoqërisë civile dhe të ftuar nga institucione ndërkombëtare që punojnë në këtë fushë. Roli që pati OSBE-ja në koordinimin e një debati mbarëkombëtar për periudhën komuniste në Shqipëri është i vlefshëm për faktin se të gjithë aktorët u ulën bashkë, shpërndanë informacion, prezantuan dhe diskutuan projektet e tyre, gjetën hapësirë për bashkëpunim dhe bashkërendim për një qëllim të përbashkët - që ishte përballja me të kaluarën komuniste në Shqipëri.

Gjithashtu, vlera që gjeti OSBE-ja në këtë koordinim ishte fokusi i veçantë te shoqëria civile dhe institucionet e pavarura publike. Bashkëpunimet që patën në zhvillimin e aktiviteteve ndihmoi në rritjen e kapaciteteve të këtyre organizmave, në mënyrë që gjithë njohuria e shprehur dhe vazhdimësia e aktiviteteve të projektit të kalonte te partneret lokalë.

Prezenca, gjatë takimeve koordineuese me aktorët e interesuar e kësaj fusheka promovuar rolin e OSHC-ve dhe institucioneve të pavarura në zhvillimin e dialogut.

Ri-integrimi dhe rehabilitimi i viktimave të komunizmit

Gjithë ky aktivitet ka pasur spunto nga nevoja që Prezenca shihte për të përkrahur respektimin e të drejtave të njeriut, rehabilitimin dhe ri-integrimin e ish-të përndjekurve ose më saktë, viktimave të regjimit komunist në Shqipëri. Për këtë, Prezenca ka përkrahur gjithmonë kërkesat e tyre, duke pasur parasysh, në veçanti, shkeljen e të drejtave të njeriut gjatë periudhës komuniste në Shqipëri.

Ish-të përndjekurit kanë qenë pjesëmarrës aktivë në çdo aktivitet të zhvilluar në kuadrin e projektit. Ata janë ftuar që të ndajnë me të rinjtë dhe me publikun historitë e tyre. Gjithashtu, e përmendëm edhe më lart se në kuadër të aktiviteteve të zhvilluar me të rinjtë në bashkëpunim me Muzeun “Gjethi” rreth 15 ish-të përndjekur janë trajnuar në lidhje me mënyrën se si ta tregonin historinë e tyre nxënësve dhe studentëve. Për më tepër, në kuadër të rehabilitimit dhe ri-integrimit, në një prej takimeve koordinuese në vitin 2017 Prezenca ftoi një përfaqësuese nga Ministria e drejtësisë e Republikës Federale Gjermane për të sjellë shembuj nga praktika gjermane në këtë fushë.

E përsërisim se leximet publike të dosjeve të tyre, duke hapur një dritë mbi persekutimin e vazhdueshëm dhe sistematik synojnë nxjerrjen në pah të shkeljeve të të drejtave të njeriut, por edhe dhënien e një mundësie për ish-të përndjekurit për të folur me publikun dhe shoqërinë në përpjekje për të kaluar traumën e tyre.

Përfundime

Ndonëse nuk është kurrë e lehtë për të folur për një të kaluar të dhimshme, shoqëria shqiptare ka nevojë të dëgjojë të kuptojë historitë e të mbijetuarve dhe viktimave të komunizmit, në mënyrë që të kuptojë shkallën e shkeljeve të kryera nga regjimi i kaluar. Dialogu mbi të kaluarën është mënyra më efikase për t'i siguruar Shqipërisë një të ardhme demokratike. Procesi i hapjes së dosjeve nisi në vitin 2015 me miratimin e ligjit për krijimin e një organi shtetëror përgjegjës për kryerjen e këtij procesi. Prezenca e OSBE-së e mirëpriti dhe e promovoi këtë narrativë të re të historisë së Shqipërisë.

Qasja gjithëpërfshirëse e Prezencës në dialogun për të kaluarën e Shqipërisë ka qenë çelësi i suksesit të projektit. Mbështetja ndaj OSHC-ve dhe kalimi i njohurive dhe vazhdimësisë së aktiviteteve ka qenë veçanërisht i rëndësishëm në këtë projekt, gjë që ka ndihmuar në përcaktimin e disa prej qëllimeve dhe pritjeve

ROLI I PREZENCËS SË OSBE-SË NË SHQIPËRI NË MBËSHTETJEN E DIALOGUT KOMBËTAR PËR TË KALUARËN KOMUNISTE NË SHQIPËRI

kryesore të aktiviteteve të propozuara nga qeveria. Ndërsa gjithnjë e më shumë informacion në lidhje me periudhën komuniste në Shqipëri po i jepet publikut të gjerë, kërkesa për të dhëna sa më të sakta dhe të qarta po rritet. Projekti i Dialogut Kombëtar të Prezencës mbaron këtë dhjetor pasi qëllimet e tij janë arritur në masë të madhe.

Prezenca do të punojë për të mbështetur një dialog kombëtar më të avancuar duke shkuar drejt drejtësisë tranzicionale në tërësi, me fokus të veçantë në shkeljet e të drejtave të njeriut nën regjimin komunist shqiptar. Prezenca tani synon që rezultatet e projektit të jenë sa më të qëndrueshme dhe do të vazhdojë përpjekjet e saj për të ofruar mbështetje për respektimin e të drejtave të njeriut në Shqipëri.

Por, për të arritur këtë qëndrueshmëri dhe vazhdimësi të dialogut nga aktorët që kontribuojnë në këtë fushë, do rekomandoja të merreshin parasysh pikat e mëposhtme:

- Bashkëpunimi i ish-të përndjekurve, institucioneve publike, institucioneve të pavarura, universiteteve, organizatave të shoqërisë civile etj. duhet të jetë i vazhdueshëm dhe frytdhënës, në shërbim të kauzës së përbashkët. Vlen të përmendet se bashkërendimi i aktiviteteve luan një rol të rëndësishëm;

- Fokusi te të rinjtë është një nga elementët kyç të një dialogu të vazhdueshëm. Informimi i tyre mbi të kaluarën nëpërmjet librave shkollorë, vizitave në muze, takimeve me të mbijetuarit e regjimit dhe përfshirja aktive në aktivitete krijuese janë të domosdoshme. Përdorimi i historisë gojore (oral history), në mbledhjen e dëshmive të viktimave të komunizmit për të treguar persekutimin, por edhe për të dhënë një qasje personale dhe kolektive të asaj kohe, vlen për të rinjtë, por edhe për të pasuruar kurrikulën e shkollave;

- Një aspekt më domethënës në zhvillimin e kërkimit akademik në fushën e dhunimeve të të drejtave të njeriut bën të mundur që e gjithë shoqëria të mësojë, të reflektojë dhe të kuptojë se çfarë ka ndodhur gjatë regjimit komunist, si dhe të kontribuojë në një dialog racional për një të kaluar të vështirë dhe të dhimbshme. Prandaj, mbështetja e studiuesve dhe drejtimi rreth kësaj teme përbën një nevojë për vazhdimësinë e dialogut.

- Rehabilitimi dhe ri-integrimi ish-të përndjekurve duhet të jetë në vizion të çdo aktiviteti që zhvillohet në këtë fushë. Problematikat e tyre janë të shumta dhe duhen konsideruar dhe trajtuar gjerësisht dhe qartësisht.
- Roli i medias mbetet shumë i rëndësishëm dhe po aq të rëndësishme janë rritjet e kapaciteteve të saj në këtë drejtim. Mesazhet e medias janë shumë të fuqishme në dhënien e informacionit, por edhe në trajtimin e këtij informacioni. Ajo është faktor kyç në proceset e drejtësisë tranzicionale, por edhe të demokratizimit të shoqërisë në tërësi. Rritja e kapaciteteve të saj në drejtim të etikës dhe trajtimit të respektimit të të drejtave të njeriut mbetet me rëndësi dhe duhet konsideruar nga aktorët që punojnë në këtë fushë.
- Vlen të përmendet se debati publik, qoftë bashkangjitur një ngjarjeje artistike, leximit të një dosjeje të ish-të përndjekurve apo i zhvilluar në media janë pjesë të dialogut që mbeten të rëndësishme dhe duhen prekur vazhdimisht.
- Nevoja për një anketim tjetër, që të masë se si kanë dryshuar perceptimet e shoqërisë dhe publikut shqiptar mbas këtyre viteve të ndryshimit të narrativës duhet konsideruar nga institucionet dhe OSHC-të.

Roli i OSHC-ve në këtë dialog është i padiskutueshëm dhe i vlen një mendimi të pavarur, civil mbi temën duke ushqyer trajtimin e informacionit, shpërndarjen e njohurive, mbledhjen e dëshmive, riintegrimin dhe rehabilitimin të të mbijetuarve dhe gjithë sa thamë më lart.

Referenca

- Mandat i Prezencës së OSBE-së në Shqipëri, 2003:
www.osce.org/presence-in-albania/mandate
- Përmbledhje e veprimtarisë së Prezencës së OSBE-së në Shqipëri, 2017: www.osce.org/resources/factsheets/presence-in-albania
- Workshop on “Towards a Strategy for Reconciliation in the OSCE Area” Key Issues and Recommendations, 2012:
www.osce.org/sg/98698?download=true
- Njohuritë dhe perceptimet e publikut për të shkuarën komuniste në Shqipëri dhe pritshmëritë e tyre për të ardhmen, OSCE, IDRA, 2016:
www.osce.org/albania/286821

ROLI I PREZENCËS SË OSBE-SË NË SHQIPËRI NË MBËSHTETJEN E DIALOGUT KOMBËTAR PËR TË KALUARËN KOMUNISTE NË SHQIPËRI

- Raporti i Prezencës në Këshillin e Përhershëm të OSBE-së, 31 tetor 2013:
www.osce.org/albania/107715?download=true
- Raporti i Auditimit të Performancës - Rehabilitimi i ish-të përndjekurve në periudhën e tranzicionit”, Kontrolli i lartë i Shtetit, 2016
- www.klsh.org.al/previewdoc.php?file id=2592)
- Fjala e mbajtur nga Kryetari i Prezencës së OSBE-së, Ambasador Bernd Borchardt, në hapjen e Konferencës Shkencore, 29 tetor 2018

Blerina Këllezi Aurora Guxholli Clifford Stevenson

Nottingham Trent University, Mbretëria e Bashkuar

Diktatura nga këndvëstrimi i të prekurve: Roli i familjes

ABSTRAKT

Punimi sjell një këndvështri psikologjik të pasojave të dhunës diktatoriale. Mungesa apo shkelja e të drejtave të njeriut gjatë dhe pas diktaturës apo konflikteve etnike ndikon negativisht në shëndetin mendor të të prekurve. Studimet mbi traumën shqyrtojnë rolin e ndryshimeve pas diktaturës apo konflikteve.

Studimi vë në dukje ndikimin negativ që ushtron te të mbijetuarit mungesa e mjedisit shoqëror ku të shprehen për atë çfarë kanë përjetuar.

Hyrje

Regjimi komunist në Shqipëri zgjati më shumë se 45 vite dhe pati viktime në më shumë se një gjeneratë. Krimet e regjimit komunist përfshinë ndër të tjera vrasje pa gjyq, burgime, internime, mungesë mbrojtjeje ligjore në gjyqe dhe shumë shkelje të së drejtave të tjera të karakterit politik, civil, por dhe ekonomik, social dhe kulturor. Shembuj të këtyre shkeljeve të të drejtave përfshijnë të drejtën e punës, të arsimimit, të mbrojtjes shëndetësore, të drejtën e strehimit, lëvizjes së lirë, lirisë së fjalës, lirisë së besimit e shumë të tjera. Shumë nga këto shkelje janë dokumentuar qartë në literaturën shqiptare dhe atë botërore (p.sh. Llashanaku & Tufa, 2014, 2015, 2016, 2017). Ndërkohë, ka pak studime psikologjike mbi pasojat e këtyre krimeve.

Në aspektin psikologjik, këto lloj krimesh shoqërohen me vështirësi shumë të mëdha dhe jo rrallë mund të lenë pasojat e viktimat e tyre. Pavarësisht nivelit të dhunës, jo çdokush vuan nga pasojat psikologjike të përhershme, të tilla që pengojnë rikthimin në jetën e mëparshme. Kjo ndodh sepse aftësia për t'i mbijetuar traumës varet nga shumë faktorë. Studimet psikologjike tregojnë se pasojat e traumës varen nga kuptimi që individët i japin asaj (p.sh. çështje ideologjike), prania e mbështetjes së familjes dhe miqve (në të tashmen dhe të ardhmen), reagimi i të tjerëve pas ngjarjes (p.sh. heshtja ndaj dhunës seksuale) si dhe nga çfarë ndodh pas ngjarjes (p.sh. ndryshimet ligjore, shoqërore etj.). Asnjë nga këto procese nuk ndodh në nivel individual. Ato varen nga prania e të tjerëve dhe mënyra sesi individit ndërvepron me të tjerët. Ky punim i qaset traumës si fenomen shoqëror, bazuar në teorinë e identitetit social. Teoria e identitetit social (Social Identity Theory/Self Categorisation Theory) e përcakton identitetin e individit në bazë të grupeve/identiteteve ku ata/ato bëjnë pjesë dhe që i konsiderojnë të rëndësishme (Tajfel, 1981; Turner, 1985; Tajfel & Turner, 1979). Në këtë punim dy grupet/identitetet sociale kryesore janë ish-të përndjekurit politikë dhe ish- komunistët. Kur niveli i dedikimit është i lartë, mendimet, ndjenjat dhe veprimet e individit përcaktohen dhe ndikohen nga tiparet, vlerat dhe përvojat e grupit (Ellemers, Spears & Doosje, 2002). Pjesë e rëndësishme e teorisë është përcaktimi i të tjerëve si 'pjesëtarë të grupit (tonë)' apo 'pjesëtarë të një grupi tjetër'. Këtu e kanë burimin dhe shumë fenomene të psikologjisë sociale si dehumanizimi, paragjykimi, nënvlerësimi dhe konflikti ndërgrupor. Në një studim bazuar në teorinë e Lazarus dhe Folkman (1984) mbi

stresin dhe përballjen me të, Këllezi dhe Reicher (2012) tregojnë sesi përkatësia grupore ndikon në më shumë se një aspekt të traumës. Së pari, individët bëhen pre e krimeve në bazë të grupimeve dhe të identiteteve ku ata bëjnë pjesë (p.sh. Konflikti në diktaturë, Kosovë, Irlandën e Veriut, Këllezi & Reicher 2012; Stevenson 2018). Në shembujt e mësipërm individët kanë rënë pre e krimeve sepse, duke qenë pjesë në njërin kah të konfliktit, janë vënë në shënjestër nga krahu tjetër. Së dyti, të kuptuarit dhe rëndësia që i jepet traumës (p.sh. ‘trim’/‘dhunuar’ Këllezi & Reicher, 2012; 2014) ndikohet nga vlerat dhe normat e grupeve të caktuara. Për shembull, Këllezi dhe Reicher (2014) shqyrtojnë në studimin e tyre dhunën seksuale pas luftës në Kosovë. Kuptimi negativ i dhunës aty rezulton i dyfishtë: jo vetëm akti i dhunës në vetvete por edhe reagimi më pas i familjes dhe i komunitetit, ku viktimat shpesh u izoluan dhe u bënë të ndihen fajtores për dhunën e ushtruar ndaj tyre. Kjo e bëri krimin fillestar edhe më të vështirë për viktimat. Së treti, një pikë që lidhet ngushtë me argumentin e mëparshëm, është prania ose jo e mbështetjes për të përballuar traumën (Këllezi & Reicher 2012; Muldoon, 2012). Sa më shumë mbështetje të ketë viktimat nga miqtë dhe familjarët, aq më i lehtë bëhet përballimi i traumës. Së fundmi, në situatë konflikti, përjetimi i traumës së shkuar ndikohet edhe nga frika se ndaj tyre mund të ushtrohen përsëri krime në të ardhmen.

Jo shumë vëmendje i është kushtuar ndikimit të familjes si identitet më vete, qoftë në literaturën psikologjike, por dhe në atë mjekësore dhe sociologjike. Nga këndvështrimi i identitetit social, ka disa studime që sugjerojnë se familja ka ndikim pozitiv në situata të vështira si stresi apo trauma. Për shembull, Sani et al, (2012) në studimin e tyre zbuluan vlerën që ka identifikimi me familjen (ku anëtarët ndihen se janë pjesë e rëndësishme dhe kanë shumë të përbashkëta me anëtarët e tjerë të familjes) në mbrojtjen nga stresi dhe depresioni. Po ashtu, Këllezi, Reicher dhe Cassidy (2009) zbuluan se të mbijetuarit e luftës në Kosovë e patën më të lehtë të përballonin traumën në rastin kur patën mbështetje nga familja. Nga ana tjetër, refuzimi dhe mungesa e mbështetjes së familjes, si në rastet e dhunës seksuale në luftë ndikoi në nivele më të larta stresi për viktimat (Këllezi & Reicher, 2014). Po ashtu, pamundësia e mbajtjes së kontaktit me familjen në momente të vështira shkakton stres (Sani et al., 2012; Këllezi et al., 2018). Këto studime tregojnë se identiteti familjar është i rëndësishëm për të kuptuar dhe për të përballuar traumën në këto situata por nuk është e qartë nëse këto procese vlejnë edhe për viktimat e diktaturës në Shqipëri.

Një tjetër problem lidhur me studimin e traumës është përqendrimi në tiparet e individit para traumës si dhe çfarë ndodh gjatë traumës. Për shembull, ka shumë studime që tregojnë qartë rolin që familja mund të luajë në shtimin e rrezikut të ndikimit negativ të traumës. Ky rol lidhet me faktorë të ndryshëm, si për shembull depresioni tek prindërit, abuzimi me substancat nga prindërit, dhuna në familje apo abuzimi dhe moskujdesja ndaj fëmijëve (Bronfenbrenner & Ceci, 1994; Tol et al., 2013; Maercker & Hecker, 2016). Ka dhe studime që tregojnë sesi lloji i traumës ka shumë rëndësi në pasojat që le. Për shembull, Santiago et al (2013), në një studim përmbledhës të literaturës zbuluan se llojet e traumës që përfshinin dëmtim të qëllimshëm (si për shembull dhuna fizike) në krahasim me dëmtime jo të qëllimshme (si për shembull fatkeqësi natyrore) shoqërohet me nivele më të lartë të stresit posttraumatik, të depresionit dhe ankthit. Ndërkohë, shumë pak vëmendje i është kushtuar asaj çka ndodh pas traumës, sidomos kur shumë viktimë kanë rënë pre e krimit të organizuar nga grupe apo shtete të caktuara. Deri më sot, mungon një analizë psikologjike sistematike e ndikimit të ndryshimeve në nivel shoqëror të shëndeti mendor i viktimave.

Një fushë që jep kontribut në kuptimin e këtyre ndryshimeve, një fushë relativisht e re ku bashkohen politika, historia, jurisprudenca dhe sociologjia, është ajo e ‘drejtësisë në tranzicion’ (transitional justice). Pas diktaturave apo konflikteve që kanë çuar në shkelje masive të të drejtave të njeriut, shoqëritë mundohen të bëjnë ndryshimet e nevojshme që dikton drejtësia në tranzicion për vendosjen e paqes, dënimin në masë të fajtorëve dhe vendosjen e rendit publik apo sistemin demokratik (Teitel, 2000).

Disa studiues kanë parashtruar nevojën për t’i shqyrtuar këto ndryshime në psikologji (Këllezi & Reicher, 2012; 2014; Muldoon & Lowe, 2012). Sipas këtyre studiuesve, kur dikush bëhet pre e dhunës së qëllimshme nga njerëz të tjerë, viktimat me të drejtë kërkojnë rivendosjen e të drejtave të tyre, dhe indinjohen nga mungesa e ndryshimeve që i përkasin drejtësisë në tranzicion. Këto përfshijnë ndryshime politiko-ligjore (amnisti, lustracion), ndryshime shoqërore (kujtesa, mbështetja e të prekurve), trajtimi i krimeve në media, vepra të historisë, artit, shkencës si dhe edukimi i brezit të ri. Për shkak të nivelit të lartë të krimeve, praktikisht këto ndryshime nuk mund të ndodhin në nivel individual por në atë grupor dhe, për rrjedhojë, duhen analizuar në këtë prizëm.

Për shkak se është e mundur që këto ndryshime të ndikojnë në terapitë dhe praktikat psikologjike, edhe studimet e paraqitura në këtë punim i përkasin një qasjeje ndërdisiplinore ku ndërthuret psikologjia me të drejtat e njeriut.

Qëllimi i këtij punimi dhe i studimeve të prezantuara

Ky punim prezanton dy studime krahasimore të cilat po zhvillohen në Shqipëri, Kosovë, Kroaci dhe Irlandën e Veriut. Në këtë punim, analiza do të përqendrohet vetëm te të dhënat e mbledhura në Shqipëri dhe në rolin e familjes në këto tre procese:

- Cili është roli i familjes në përjetimin, interpretimin dhe përballimin e traumës?
- Si i përjetojnë të prekurit proceset politiko-ligjore në tranzicion dhe cili është roli i familjes në këto përjetime?
- Sa e rëndësishme është familja për shtresën e ish të përndjekurve politikë?

Studimi i parë

Qëllimi i këtij studimi sasior është të përcaktojë rolin e familjes në përjetimin e krimeve gjatë diktaturës komuniste dhe në ditët e sotme të shtresa e ish të përndjekurve politikë.

Metoda

Të dhënat u mbledhën me anë të 100 pyetësorëve të shpërndarë në 100 pjesëtarë të shtresës së ish të përndjekurve politikë. Përkatësia gjinore e kampionit ishte 42% femra dhe 58% meshkuj, kurse mosha varionte nga 28 deri në 90 vjeç, ku shumica dërrmuese kishin lindur para vitit 1970 (92%).

Rezultatet

Rezultatet në vijim paraqesin një përshkrim të përqindjeve në secilën kategori. Këto rezultate tregojnë rolin e familjes në përjetimin e krimeve dhe mohimin e të drejtave gjatë diktaturës komuniste si dhe rëndësinë e familjes në ditët e sotme. Tabela e parë paraqet përvojën personale dhe familjare të ish të përndjekurve politikë që morën pjesë në studim, ku pasojat më të shpeshta

DIKTATURA NGA KËNDVËSHTRIMI I TË PREKURVE: ROLI I FAMILJES

përfshijnë humbjen e statusit shoqëror, mohimin e të drejtës së besimit, kritikën publike, humbjen e punës, marrjen e pronës, vuajtjen nga uria, izolimin nga komuniteti si dhe humbjen e shtëpisë. Tabela e dytë paraqet përmbledhtazi arsyet për të cilat pjesëmarrësit mendojnë se u përndoqën gjatë regjimit komunist. Përqindja dërmuese është për pasojë të pushkatimit apo të dënimit të një pjesëtari të familjes (mbi 75%). Kjo shifër mund të jetë më e lartë duke qenë se një pjesë e pjesëmarrësve nuk e deklaruan arsyen.

Tabela 1: Llojet e krimeve të përjetuara si individ dhe si familje (numrat i përkasin përqindjes së pjesëmarrësve që raportuan këtë shkelje të së drejtës)

U burgosët	Po, personalisht	19%	Po, familja ime	40%
U internuat	Po, personalisht	33%	Po, familja ime	48%
Humbët shtëpinë	Po, personalisht	48%	Po, familja ime	60%
Humbët punën	Po, personalisht	51%	Po, familja ime	78%
Ju mohua e drejta e shkollimit	Po, personalisht	64%	Po, familja ime	58%
Ju morën pronat	Po, personalisht	64%	Po, familja ime	70%
Familja u nda	Po, personalisht	31%	Po, familja ime	31%
U izoluar nga komuniteti	Po, personalisht	62%	Po, familja ime	64%
Keni vuajtur nga uria	Po, personalisht	68%	Po, familja ime	66%
Ju mohua shërbim mjekësor që të tjerët e kishin	Po, personalisht	38%	Po, familja ime	37%
U vutë në shënjestër të mbledhjeve apo të kritikave publike	Po, personalisht	68%	Po, familja ime	74%

Ju kanë vrarë një familjarë të afërt			Po, familja ime	54%
Ju mohua e drejta e fesë/besimit	Po, personalisht	76%	Po, familja ime	74%
Humbët statusin shoqëror	Po, personalisht	68%	Po, familja ime	81%
Pësuat dëmtim fizik	Po, personalisht	19%	Po, familja ime	2%
Përjetuat ngacmim seksual	Po, personalisht	7%	Po, familja ime	11%

Tabela 2: Arsyet e përndjekjes

Ekzekutimi i një pjestari të familjes	25%
Agjitacion dhe propagandë, krime kundër shtetit, armik i popullit	6%
Arratisje vetë ose pjestar i familjes	11%
Familja	40%
Arsye tjetër	18%

DIKTATURA NGA KËNDVËSHTRIMI I TË PREKURVE: ROLI I FAMILJES

Në *Tabelën 3* shohim rëndësinë që ka familja për ish të përndjekurit politikë. Të gjithë pjesëmarrësit pa përjashtim e mendojnë veten si pjesëtarë të familjes (100% bien dakord), janë krenarë për familjen e tyre (100% bien dakord) dhe kanë lidhje të forta me familjarët e tyre (100% bien dakord). Këto janë rezultate shumë të larta përkatësie familjare. Kjo reflektohet dhe deri diku shpjegohet në bazë të niveleve të larta të mbështetjes që pjesëmarrësit marrin nga familjarët e tyre, siç tregon tabela 4. Shumica dërmuese e pjesëmarrësve raporton se marrin mbështetje emocionale, ndihmë dhe këshillat e nevojshme nga pjesëtarët e familjes.

E shoh veten si pjesëtar të familjes sime	Nuk pajtohem aspak	Nuk pajtohem	As pajtohem, as refuzoj	Pajtohem	Pajtohem plotësisht
	0	0	0	27%	73%
Jam krenar që jam pjesëtar i familjes sime	Nuk pajtohem aspak	Nuk pajtohem	As pajtohem, as refuzoj	Pajtohem	Pajtohem plotësisht
	0	0	0	23%	77%
Ndiej që kam lidhje të forta me familjarët e mi	Nuk pajtohem aspak	Nuk pajtohem	As pajtohem, as refuzoj	Pajtohem	Pajtohem plotësisht
	0	0	0	25%	75%

Tabela 4: Mbështetja nga pjesëtarët e familjes

Unë marr mbështetjen e nevojshme emocionale nga pjesëtarët e familjes sime	Nuk pajtohem aspak	Nuk pajtohem	As pajtohem, as refuzoj	Pajtohem	Pajtohem plotësisht
	0	0	0	31%	68%
Unë marr ndihmën që më duhet nga pjesëtarët e familjes sime	Nuk pajtohem aspak	Nuk pajtohem	As pajtohem, as refuzoj	Pajtohem	Pajtohem plotësisht
	0	0	0	33%	65%
Unë marr këshillat e nevojshme nga pjesëtarët e familjes sime	Nuk pajtohem aspak	Nuk pajtohem	As pajtohem, as refuzoj	Pajtohem	Pajtohem plotësisht
	0	0	0	36%	64%

Tabela 5 tregon se një rezultat tjetër i rëndësishëm është besimi se, si familje, ata janë në gjendje që t'i përballojnë vështirësitë me të cilat ndeshen në jetë. Ndërkohë që vetëm një numër i vogël pjesëmarrësish nuk kanë besim se familja mund të përballojë vështirësi të ndryshme në jetë, shumica shprehet besimplotë ndaj forcës së familjes. Ky rezultat mund të reflektojë situatën e përgjithshme të familjeve të ish të përndjekurve politikë, ku shumica ka besim tek aftësia për të përballuar vështirësitë si familje.

Tabela 5: Aftësia për të përballuar vështirësitë si familje

Familja ime ruan gjakftohtësinë kur përballlet me momente të vështira, pasi ne jemi të aftë t'i përballojmë ato	Nuk pajtohem aspak	Nuk pajtohem	As pajtohem, as refuzoj	Pajtohem	Pajtohem plotësisht
	0	2%	5%	80%	13%
Familja ime gjithnjë arrin t'i zgjidhë problemet e vështira nëse përpiqemi fort	Nuk pajtohem aspak	Nuk pajtohem	As pajtohem, as refuzoj	Pajtohem	Pajtohem plotësisht
	0	5%	5%	69%	21%
Kur përballemi me një problem, ne si familje gjejmë shpesh më shumë se një zgjidhja	Nuk pajtohem aspak	Nuk pajtohem	As pajtohem, as refuzoj	Pajtohem	Pajtohem plotësisht
	0	5%	12%	67%	16%
Familja ime mund të përballojë gjithçka që hasim në jetë	Nuk pajtohem aspak	Nuk pajtohem	As pajtohem, as refuzoj	Pajtohem	Pajtohem plotësisht
	3%	7%	17%	58%	15%

Së fundmi, tabela e gjashtë tregon se shumica e pjesëmarrësve (81%) janë në kontakt të përditshëm me familjen, një tjetër tregues i rëndësisë së familjes, pavarësisht ndryshimeve që kohët moderne kanë prurë në organizimin/dinamikën e marrëdhënieve familjare dhe lëvizjeve të mëdha demografike të popullatës brenda dhe jashtë Shqipërisë.

Tabela 6: Shpeshtësia e kontaktit me familjen

Familjen	Çdo ditë	Çdo javë	Çdo muaj	Një herë në vit	Asnjëherë
	81%	7%	6%	2%	1%
Kushërinjtë	Çdo ditë	Çdo javë	Çdo muaj	Një herë në vit	Asnjëherë
	12%	16%	44%	16%	8%

Metoda

Metoda e studimit të dytë përbëhet nga intervista gjysmë të strukturuar me mbi 27 të prekur nga krimet e diktaturës komuniste në Shqipëri. Llojet e krimeve të përjetuara përfshijnë burgosje dhe internim. Intervistat u kryen nga gushti i 2016-ës deri në qershor 2017 dhe zgjatën nga 60 minuta deri në 5 orë. Pyetjet e intervistës përfshinin çështje si historiku familjar gjatë dhe pas diktaturës, këndvështrimi i tyre mbi drejtësinë dhe fajtorët e krimeve, ndryshimet ligjore/politike pas diktaturës, roli i medias, i shkencës dhe i artit si dhe politika e sotme në lidhje me të shkuarën. Intervistat u analizuan duke përdorur analizë tematike teorike (Braun & Clacke, Terry, 2014) ku për analizën e të dhënave studiuesit udhëhiqen nga një teori e caktuar (në këtë rast Teoria e Identitetit Social). Analiza u përqendrua në gjetjen e temave më të diskutuara ndër pjesëmarrësit e ndryshëm. U identifikuan disa tema kryesore të cilat do të parashtrohen në vijim. Në mbështetje të analizës, për secilën temë do të paraqiten shembuj ilustrues nga intervistat. Pikat në kllapa (...) tregojnë reduktimin e fjalëve për shkak të hapësirës së kufizuar të këtij punimi.

Familja si burim përndjekjeje dhe krenarie

Siç duket qartë nga analiza e studimit të parë, shumica e pjesëmarrësve në studimin e dytë u përndoqën nga diktatura komuniste për shkak të lidhjeve të tyre familjare.

Citim I: *'Babain tim e quanin sabotator (... Arrestuan vëllain e mamasë, babain e mamasë si bashkëpunëtorë të sabotatorit(...)) Kështu lufta e klasave bëhej në disa mënyra. Ajo psikologjike kundër familjes; politike, duke diskredituar të gjithë familjen para opinion publik, armiqtë e partisë (...))Ne e dinim se çfarë na priste. Prindërit na përgatitën: "Më vjen keq, fëmijë, por kjo punë duhet bërë. Kur të rriteni do të keni fatin tim, burgun, por nuk duhet të dorëzoheni para dhimbjes".'*

Dëshmia e mësipërme flet për pasojat ndër pjesëtarët e tjerë të familjes pasi një anëtar akuzohej për krime kundër regjimit. Dënimi shtrihej dhe në lidhjen e martesave dhe kjo bëhej qëllimisht që të krijonte presion psikologjik te popullata e gjerë. I intervistuari tregon mënyrat e ndryshme sesi ndodhte ky presion psikologjik, ku pjesë e dënimit ishte diskreditimi i familjes para opinionit publik, i cili ishte një faktor i rëndësishëm në një shoqëri si Shqipëria e diktaturës komuniste. Për më shumë, prindërit e dinin se fëmijët e tyre do të vuanin nga pasojat e diktaturës duke qenë thjesht pjesëtarë të asaj familjeje, ndaj dhe një pjesë filluan t'i përgatisin fëmijët për jetën e gjatë e të vështirë në të ardhmen. Pavarësisht nga vuajtjet e përjetuara për shkak të përkatësisë familjare, shumë nga pjesëmarrësit nuk flasin me zemëratë apo duke e fajësuar familjarin/en apo të afërmin/en që u bë shkak për përndjekjen e tyre. Përkundrazi, ata flasin me krenari për parimet dhe vlerat e familjes së tyre, siç duket qartë nga pjesa e intervistës në vijim:

Citim II. *'Deri në vitet 60' burgu ishte mbushur me njerëz si ne, familjet, le të themi familjet e mira. (...) Ne ishim familje, ne ishim nacionalistë, ne e donim vendin tonë. (...) Gjyshi dhe babai im e donin këtë vend. Kur u deklarua pavarësia e Kosovës, unë kam qarë, sepse thashë babai dhe gjyshi im kanë vuajtur për këtë dhe nuk e panë rezultatin.'*

I intervistuari i mësipërm (citimi II) flet për krenarinë që ndjen si pasojë e të qenit nga një familje me histori të pasur dhe kontribut të veçantë për shtetin shqiptar. Ky këndvështrim sakrifice dhe atdhetarie shihet qartë në reagimin ndaj

pavarësisë së Kosovës ku i intervistuari ndihet i trishtuar për shkak se gjyshi dhe i ati nuk mundën t'i gëzoheshin kësaj ngjarjeje për të cilën ata kishin kontribuar. Pasojat që familjarët kanë përjetuar janë shumë të rëndësishme dhe shumë nga pjesëmarrësit mendojnë se duhen analizuar në thellësi. I intervistuari në vijim tregon sesa gjerë shtrihej ndikimi negativ i krimeve të regjimit komunist dhe sesi jo vetëm të përndjekurit (qoftë të akuzuarit drejtpërdrejt apo të burgosurit e të torturuarit) por edhe familjet e tyre duhen trajtuar dhe studiuar, pasi dhe atyre u janë mohuar të drejtat thelbësore.

Citim III: *'Nuk asht ba asgja (...) në kuptimin psiko-analizë të vujtjeve të këtyre familjeve duke trajtuar si të burgosurit politik, si familjen që ishte pushkatuar një pjesëtar i tyre dhe që nga pushkatimi i pjesëtarit të familjes dhe deri në vitet '90 atij i mohoheshin të gjithë të drejtat e liritë e njeriut, i mohohej prona, i konfiskohej prona (...) Për shembull, unë jam djali i një të burgosuri politik, (...) pinjolli një fisi me ndjenja kombëtare që në kohën (...) që ka bërë thirrje kombi, pjesëtarët e familjes sime kanë marrë pjesë, kanë dhënë kontribute të cilat gjatë periudhës së diktaturës komuniste janë mohuar. Më është mohuar arsimi (...) Du të trajtoj problem këtu të (...) çfarë ndodhte me të burgosurit është më mirë që të intervistosh të burgosurit që kanë qenë në burg. Po çfarë ndodhte me ne jashtë burgut? Jashtë burgut, me familjet e të burgosurve.'*

Familja si mjet kontrolli dhe shkatërrimi i së ardhmes

Shumë nga të intervistuarit tregojnë qartë sesi familjet (përfshi dhe fëmijët) u përdorën si mjet kontrolli dhe ndëshkimi. Shpesh regjimi komunist vinte në shënjestër meshkujt si dhe femrat, nënat, gratë, motrat dhe vajzat e të akuzuarve. Shumë nga të intervistuarit shpjegojnë sesi me dënimin e meshkujve, puna e grave për t'u kujdesur për veten dhe fëmijët teksa mundoheshin të përballonin vështirësitë ekonomike bëhej e pamundur.

Citim IV: *'Pastaj filloi gjithë aventura tjetër, djemtë në burg, s'kish kush punonte, nuk jepnin triskë ushqimi, po vdisnin urie. Ishin gra. (...) Ashtu si të gjitha gratë e tjera një grup grash me të njëjtat probleme persekutimi që i kishin djemtë dhe burrat në burg, punonin në një fshat që ishte 5 orë larg, mblidhnin ullinj, që arritën të siguronin të paktën një triskë ushqimi. Nejse, kjo histori vazhdoi, dolën nga burgu (...)'*

Internimi dhe rrënimi financiar që pasonte ishte njëra mënyrë kontrolli. Mënyra tjetër ishte izolimi dhe përjashtimi nga marrëdhëniet me pjesën tjetër të popullatës. Për shembull, i intervistuari në citimin e mëposhtëm flet për mënyrat sesi fëmijët e një të dënuari përjashtoheshin nga mundësia për martesë, pengoheshin të kishin arritje në shkollë e në punë si dhe nuk u shfaqej kurrë mirënjohje për kontributin e tyre.

Citim V: *'Pas arrestimit të babait, motrat e mia nuk mund të martoheshin jashtë klasës së përndjekur, ishte e ndaluar (.) Në shkollë, dhe të isha më i miri, nuk më jepte notën maksimale. "Ti je djali i armikut." (...) Po si e ndërtuan këtë shtet? Me punën e 50.000 familjeve në kampet e punës. Në kampet e përqendrimit.'*

Pjesa e intervistës në vijim tregon sesi një mënyrë tjetër dënimi ishte shkatërrimi i lidhjeve familjare dhe i atyre me komunitetin. Në kulturën dhe vlerat shqiptare, gëzimet dhe hidhërimet ndahen me komunitetin, ndërkohë diktatura komuniste diktonte përjashtimin e individëve dhe të familjeve të përndjekura nga komuniteti. Ky përjashtim arrihej, përveçse në shumë nga format e përmendura më sipër, edhe, siç tregohet në Citimin VI, me anë të përjashtimit nga ndarja e hidhërimeve dhe e gëzimeve.

Citim VI: *'Të persekutuar. Po jo te familje të tjera. As familje të tjera nuk vinin. Për shembull, në qoftë se do të vdiste babai im, pjesëtarët e (...) fshatit nuk do merrnin pjesë në varrim se ishte familje kriminel. Kishte vdek një kriminel. Babain unë e kam varros vetëm me vëllanë dhe me dy motrat dhe dy dhëndurët.'*

Shpesh shpërndarja e madhe gjeografike e familjes çonte në humbje kontakti pa dëshirë, sidomos kur kishte kontroll të plotë të lëvizjes nga zonat e përcaktuara për vuajtjen e dënimit.

Drejtësia në tranzicion (Transitional Justice)

Dy temat e para paraqitën një hyrje të përgjithshme mbi pasojat e vuajtjeve të familjeve të ish të përndjekurve politikë gjatë periudhës së diktaturës. Studimi i parë tregon se shumë nga shtresa e të përndjekurve politikë janë krenarë për prejardhjen e familjeve të tyre, dhe që familja është thelbësore edhe në ditët e sotme për këtë shtresë. Si pasojë, dhe kuptimi i drejtësisë në tranzicion ndikohet nga këndvështrimi familjar. Kjo ndodh në disa mënyra, një prej të cilave do të

diskutohet në vijim. Shumë nga të intervistuarit më të rinj në moshë flasin për rëndësinë që krimet e komunizmit kishin në kujtesën e tyre familjare si dhe në kuptimin e të shkuarës. Për ta familjarët ishin shpesh burimi më i rëndësishëm i informacionit për të interpretuar të shkuarën. Pjesa e intervistës në Citimin VII flet për rolin e informacionit të marrë nga brezi më i vjetër në interpretimin e filmave të prodhuar gjatë diktaturës. Informacionet nga gjyshja vunë në dyshim vërtetësinë e ngjarjeve të paraqitura në filma dhe kjo ndikoi në rishikimin e së shkuarës në mënyrë më kritike.

Citim VII: ‘Për shembull, nëse ne, unë shihja për shembull filmin, këtë komedinë “Prefekti ” i Tiranës me Qazim Mulletin, gjithmonë kishte një background ku gjyshja ime nga mami ose gjyshja nga babi, gjithmonë tregonin histori që nuk është kështu siç thonë këta. (...) Tani kjo të bënte të ngrije një pyetje, se tani gjyshja ime, pra gjyshja nuk qenka budallaqe, nuk është budallaqe, thotë një histori e cila nuk përputhet fare me këtë filmin që ne shohim dhe qeshim. Atëherë, çfarë ka në këtë mes? ‘

Citimi VII flet për këtë ndërlidhje të së shkuarës me të tashmen si dhe mënyrën sesi brezi i ri i ish të përndjekurve politikë e shohin të shkuarën. Kjo është problematike në shumë drejtime dhe përbën burim shqetësimi jo vetëm për brezat që jetuan gjatë diktaturës por dhe për brezat e rinj. Kjo shkakton pakënaqësi psikologjike në të tashmen dhe shqetësim për të ardhmen pasi brezat e rinj mundohen të kuptojnë dhe përballen me të shkuarën.

Përfundime

Dy studimet e paraqitura në këtë punim përbëjnë një hap eksplorues mbi rolin e familjes në interpretimin e të shkuarës, të tashmes dhe të ardhmes. Rezultatet e analizave sugjerojnë se familjet e ish të përndjekurve politikë, edhe pse burim vuajtjeje në të shkuarën, sot janë burim njohurish dhe force. Po ashtu, familja përcakton njohuritë dhe interpretimin e të shkuarës në mungesë të burimeve më objektive. Është e nevojshme të bëhet një studim i detajuar i pasojave mbi familjet si dhe të gjithë të përndjekurit politikë, ku të shqyrtohet edhe ndikimi i zhvillimeve tranzicionale që kanë për qëllim shpagimin dhe rivendosjen e drejtësisë në lidhje me krimet e kryera gjatë diktaturës komuniste në Shqipëri.

Referenca

- Atwoli, Lukoye, Dan J. Stein, Karestan C. Koenen, and Katie A. McLaughlin. «Epidemiology of posttraumatic stress disorder: prevalence, correlates and consequences.» *Current opinion in psychiatry* 28, no. 4 (2015): 307.
- Braun, Virginia, Victoria Clarke, and Gareth Terry. «Thematic analysis.» *QualRes Clin Health Psychol* 24 (2014): 95-114.
- Bronfenbrenner, Urie, and Stephen J. Ceci. «Nature-nuturereconceptualized in developmental perspective: A bioecological model.» *Psychological review* 101, no. 4 (1994): 568.
- Bronfenbrenner, Urie. *Making human beings human: Bioecological perspectives on human development*. Sage, 2005.
- Doosje, Bertjan, Russell Spears, and Naomi Ellemers. «Social identity as both cause and effect: The development of group identification in response to anticipated and actual changes in the intergroup status hierarchy.» *British Journal of Social Psychology* 41, no. 1 (2002): 57-76.
- Ellemers, Naomi, Russell Spears, and Bertjan Doosje. «Self and social identity.» *Annual review of psychology* 53, no. 1 (2002): 161-186.
- Kellezi, Blerina, and Stephen Reicher. «The double insult: Explaining gender differences in the psychological consequences of war.» *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology* 20, no. 4 (2014): 491.
- Kellezi, Blerina, Stephen Reicher, and Clare Cassidy. «Surviving the Kosovo Conflict: A Study of Social Identity, Appraisal of Extreme Events, and Mental Well-Being.» *Applied Psychology* 58, no. 1 (2009): 59-83.
- Kellezi, B., and S. Reicher. «Social cure or social curse? The psychological impact of extreme events during the Kosovo conflict.» (2012): 217-233.
- Kellezi, Blerina., Bowe, Mhairi, Wakefield, Juliet, McNamara, Niamh, and Bosworth, Mary. «Coping with immigration detention: social identities as cures and curses.» *European Journal of Social Psychology* (2018).
- Kohrt, Brandon. «Social ecology interventions for post-traumatic stress disorder: what can we learn from child soldiers?» *The British Journal of Psychiatry* 203, no. 3 (2013): 165-167.

- Llashanaku, Luljeta & Tufa, Agron. (2014, 2015, 2016, 2017).
Zerat e kujteses. Vellimi I, II, III, IV. West Print, Tirane.
- Lazarus, Richard. S., & Folkman, Susan. (1984). Stress, appraisal and coping.
New York: Springer Publishing Company
- Maercker, Andreas, and Tobias Hecker. «Broadening perspectives on trauma and recovery: A socio-interpersonal view of PTSD.» *European journal of psychotraumatology* 7, no. 1 (2016): 29303.
- Muldoon, Orla T., and Robert D. Lowe. «Social identity, groups, and post-traumatic stress disorder.» *Political Psychology* 33, no. 2 (2012): 259-273.
- Santiago, Patcho N., Robert J. Ursano, Christine L. Gray, Robert S. Pynoos, David Spiegel, Roberto Lewis-Fernandez, Matthew J. Friedman, and Carol S. Fullerton. «A systematic review of PTSD prevalence and trajectories in DSM-5 defined trauma exposed populations: intentional and non-intentional traumatic events.» *PloS one* 8, no. 4 (2013): e59236.
- Tajfel, Henry. (1981). *Human groups and social categories*.
Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, Henry., & Turner, John. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-47). Monterey, CA: Brooks/Cole
- Teitel, Ruti G. *Transitional justice*. Oxford University Press on Demand, 2000.
- Tol, Weiste A., Mark JD Jordans, Brandon A. Kohrt, Theresa S. Betancourt, and Ivan
• Komproe. «Promoting mental health and psychosocial wellbeing in children affected by political violence: Part I-Current evidence for an ecological resilience approach.» In *Handbook of resilience in children of war*, pp. 11-27.
Springer, New York, NY, 2013.
- Turner, John. C. (1985). Social categorization and the selfconcept: A social cognitive theory of group behaviour. In E.J. Lawler (Ed.), *Advances in group processes* (Vol. 2, pp.77-122). Greenwich, CT: JAI Press.

Rrjeti Evropian i Kujtesës dhe Solidaritetit
ENRS, Poloni

Dëbimet e komunizmit dhe puna e detyruar: Përvoja polake, historia dhe kujtesa

ABSTRAKT

Punimi sjell të dhëna për shtypjen e ushtruar nga regjimi sovjetik ndaj polakëve, të cilësuar “kulakë”. Dëbimet masive dhe kampet e punës fillojnë në 1918, me 2.5 milionë të burgosur dhe 1.6 milionë të vdekur sipas të dhënave zyrtare; Gjatë Luftës II Botërore – masakra e Katinit; Vijimi i dhunshëm i politikanëve me dëbimin pas luftës, 1944-1945, kur 40.000 polakë u dërguan në gulag ose u internuan, 50.000 u dërguan në kampet e punës në Bashkimin Sovjetik; në 1947 u krye operacioni Vistula, etj. Vihet theksi te nevoja e njohjes së historisë, kujtesa e saj dhe edukimi me të vërtetën.

Dëbimet masive dhe puna e detyruar kanë qenë pjesë e komunizmit që prej fillimit të tij. Aktet e para që e përcaktonin punën e detyruar si masë penale u miratuan në fillim të vitit 1918. Në të njëjtën kohë u krijuan kampet e para sovjetike të përqendrimit dhe kampet e punës së detyruar. Gjatë luftës civile, kozakët dhe fshatarët u dëbuan masivisht nga zonat ku u realizuan kryengritjet.

Sistemi i kampit u zgjerua në periudhën e kolektivizimit intensiv të bujqësisë dhe zgjerimit industrial në fillim të viteve 1930. Ai u shërbeu dy objektivave: ndëshkimit dhe shfarosjes së armiqve aktualë dhe imagjinar të popullit, nga njëra anë, dhe shfrytëzimit të krahut të punës pa pagesë, nga ana tjetër. Ai gjithashtu bëri të mundur realizimin e «projekteve të mëdha ndërtimore komuniste», siç është kanali i Detit të Bardhë, i hapur nga të burgosurit në vitet 1931-1932¹⁾.

Në vitin 1931, u themelua Administrata Kryesore e Kampeve të Punës Korrektuese dhe Vendeve të Burgimit, akronimi rus i të cilës “Gulag” u bë i njohur në mbarë botën si emblema e terrorit të kampeve komuniste. Në kulmin e tij, sistemi përfshinte 53 zona të menaxhimit të kampeve, 425 koloni penale dhe një total prej rreth 30,000 vendesh izolimi me madhësi të ndryshme. Numri i të intenuarve kishte luhatje, ndërsa numri maksimal i shënjuar i të internuarve ka qenë mbi 2.5 milion njerëz, në varësi të periudhës, me 20-60% të të burgosurve për arsye politike. Të internuarit merreshin kryesisht me industri, miniera, shpesh edhe në kantieret e ndërtimit dhe ndonjëherë dhe me prerje pyjesh. Sipas statistikave zyrtare, në Gulag²⁾ kanë humbur jetën 1.6 milionë njerëz.

Nga mesi i viteve 1930, dëbimet aplikoheshin masivisht. Ato ishte formë ndëshkimi për të gjitha grupet shoqërore, ose kombet, ndërkohë që kishin edhe një dimension ekonomik. Statusi i të dëbuarve ndryshonte, kategoritë bazë ishin *specpereselentsy* (dëbimet e posaçme), *ssylnoposelentsy* (dëbimet për internim) dhe “të dëbuarit e lirë”. Dy kategoritë e para të të dëbuarve i nënshtroheshin punës së detyruar dhe pavarësisht dallimeve formale në shumicën e rasteve, e njëjta gjë vlente edhe për kategorinë e tretë. Të dëbuarit punonin në bujqësi, prerjet e drurëve në pyje dhe, ndonjëherë, edhe në industri. Deri në fillim të

1) Ann Applebaum, *Gulag. A history*, New York etc 2003; S. Ciesielski, *Gulag. Radzieckie obozy koncentracyjne 1918-1953*, Warszawa: 2010.

2) *rynAr (rmaBHoe ynpaB.rcHne narepen). 1918-1960, MockBa: 2000, f. 410-442.*

viteve '50, numëroheshin në total rreth 6 milion njerëz³⁾.

Viktimat e kësaj politike përfshinin edhe polakët nga territoret e mëparshme polake të përfshira në Bashkimin Sovjetik. Në vitin 1936, rreth 40,000-50,000 polakë të konsideruar si kulakë, u dëbuan nga Ukraina Sovjetike në Kazakistan. Në periudhën 1937-1938, NKVD-ja realizoi një “operacioni polak”. Polakët (ndonjëherë njerëz që kishin vetëm mbiemra polakë) dëboheshin masivisht. 111.091 polakë u ekzekutuan, ndërsa 28.744 vetë u dënuan me qëndrime të gjata në kampet e Gulagut, ku iu nënshtruan një pune shkatërruese⁴⁾.

Kjo përvojë së shpejti do të përjetohej nga shumë polakë të tjerë. Më 23 gusht 1939, Gjermania naziste dhe Bashkimi Sovjetik arritën një marrëveshje që hyri në histori si Pakti i Molotov-Ribbentropit. Një shtojcë konfidenciale bashkëlidhur marrëveshjes ndante Poloninë dhe një pjesë të Evropës Lindore-Qendrore midis dy pushteteve totalitare. Kjo hapi rrugën për Luftën e Dytë Botërore. Lufta e Dytë Botërore filloi kur gjermanët sulmuan Poloninë më 1 shtator 1939, me sovjetikët që shtuan sulmin e tyre më 17 shtator. Së shpejti, gjithë Polonia u nda midis agresorëve. Në politikat e tyre, të dyja palët i përdornin deportimet dhe punën e detyruar, por, duke marrë parasysh temën e kontributit tim, unë do të përqëndrohem ekskluzivisht te pushtimi sovjetik, i cili deri në qershor të vitit 1941 mbuloi gjysmën e vendit.

Territoret polake u përfshinë në Bashkimin Sovjetik. Kjo do të thoshte sovjetizim të shpejtë, duke përshtatur jetën politike, sociale dhe ekonomike me realitetet e vendit të këshillave sovjetike. Të gjitha këto ndryshime u hasën me rezistencë, të thyer me represione brutale. Vlerësohet se gjatë pushtimit të parë sovjetik janë arrestuar rreth 110,000 shtetas polakë. Shumica u dënuan dhe u dërguan në kampet e punës së detyruar të sistemit Gulag në veriun e largët në bazenin e Kolimas, ku të dëbuarit nxirrnin burime natyrore në kushte shumë të këqija. Fati i atyre që u burgosën në territoret e mëparshme polake nuk ishte më i mirë: rreth 20,000 vetë u vranë pas shpërthimit të luftës gjermano-sovjetike në qershor të vitit 1941⁵⁾.

3) L. Viola, *The Unknown Gulag. The Lost World of Stalin's Special Settlements*, Oxford - New York 2007.

4) M. Iwanow, *Zginçli, bobyli Polakami. Koszmar «operacji polskiej» NKWD 1937-1938*, Poznan: 2017.

5) T. Szarota, W. Materski (ed.), *Polska 1939-1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, Warszawa: 2009.

Komunistët sovjetikë kërkonin gjithashtu ndryshime në strukturën shoqërore dhe kombëtare të zonave të pushtuara. Mjetet për këtë qëllim ishin dëbimet. Dëbimi i parë u realizua më 10 shkurt 1940. Për shkak të kushteve të dimrit, ai ishte shumë dramatik dhe çoi në numrin më të madh të viktimave. Dëbimi përfshinte familje polake (të cilat u vendosën atje në tokat shtetërore në vitet 1920 dhe 1930) si dhe familjet e rojeve të pyjeve, gjithsej rreth 140,000 vetë. Operacioni gjigant kërkoi jo vetëm më shumë se 20,000 funksionarë dhe ushtarë të NKVD-së, por edhe disa dhjetra mijë zyrtarë të armatosur dhe përfaqësues të “aktivistëve ruralë”. Në aspektin formal, të dëbuarve u jepeshin dy orë kohë për të paketuar dhe kapaciteti i kufirit të valizheve për familje ishte 500 kilogramë.

Në realitet zyrtarët u jepnin më pak kohë të dëbuarve dhe njerëzit, të tmerruar, nuk ishin në gjendje të zgjedhin dhe të marrin gjërat më të nevojshme. E gjithë pasuria e tyre e patundshme, mjetet bujqësore, kafshët, paratë në monedha të huaja, gjërat e çmuara dhe “literatura kundër revolucionare” konfiskohej. Megjithëse dëbimet përfshinin në mënyrë tipike vetëm individët emrat e të cilëve ishin në listat e paracaktuara, njihen edhe raste kur dëboheshin njerëz të zakonshëm për shkak të faktit që duhej të plotësoheshin numrat.

Pas largimit (në shumicën e rasteve përgjithmonë) nga shtëpitë e tyre, familjet shoqëroheshin në stacionin më të afërt hekurudhor. Udhëtimi drejt lindjes zgjaste tre-katër javë, me një “ngarkesë” të vetme transporti që përfshinte 1500 persona të mbyllur në vagonët e mallrave. Vetëm rojet e NKVD-së rrinin në vagonat e pasagjerëve. Të dëbuarit vuanin nga të ftohtët, mungesa e ushqimit dhe ndonjëherë edhe e ujit. Kushtet sanitare në vagonat e trenit ishin shumë të këqija. Destinacioni ishin pjesët veriore dhe perëndimore të Siberisë. Të dëbuarit u vendosën në ndërtesa të veçanta rezidenciale nën mbikqyrjen e NKVD-së. Largimi nga vendbanimi për më shumë se 24 orë kërkonte leje zyrtare. Shumica e të dëbuarve përdoreshin për prerjen e drurëve edhe pse disa punonin me detyrim në sektorin e minierave dhe çelikut. Në muajt e parë, problemi kryesor ishte mungesa e banesave për ta. Të dëbuarit u vendosën në kasolle, me 1-2 metra katrorë për frymë në dispozicion.

Dëbimi i radhës u bë në prill të vitit 1940. Ai përfshinte familjet e të dëbuarve, përfshirë edhe viktimat e masakrës së Katinit, rreth asaj kohe. Atje, në Katin dhe gjetkë, u qëlluan për vdekje rreth 22.000 oficerë policie dhe ushtarakë

polakë, si dhe rojet e burgjeve dhe kufirit. Rreth 61,000 anëtarë të atyre dhe viktima të tjera të represionit sovjetik u dëbuan në Kazakistanin verior. Zyrtarisht, statusi i tyre ishte më i mirë se ai i të dëbuarve të tjerë por, në praktikë, puna e vetme që ata mund të bënin në sovkhos-in shtetëror dhe në fermat kolkhoz ishte puna në bujqësi. Vetë mekanizmi i dëbimit pasqyronte praktikën e mëparshme dhe më të vona. Atë kohë, vështirë se ndërmjet të dëbuarve kishte ndonjë njeri të aftë për punë. Gratë duhej të siguronin veten, fëmijët dhe shpesh edhe të moshuarit.

Thuaje dy muaj më vonë, u dëbuan 80.000 vetë të tjerë, refugjatë nga territoret e okupuara gjermane, të cilët kishin refuzuar shtetësinë sovjetike. Ata ishin kryesisht hebrenj polakë. Ata u zhvendosën në Siberi dhe në Rusi. Ashtu si në rastin e dëbimit të parë, ata merreshin me punë të detyruar kryesisht në prerjen e drurëve, ndërkohë që një përqindje e vogël ka punuar në miniera dhe në përpunimin e çelikut.

Dëbimi i fundit (faza e tretë) u realizua në maj dhe në qershor të vitit 1941. Ai u ndërpre nga shpërthimi i luftës gjermano-sovjete, para së cilës u zhvendosën rreth 40,000 njerëz (ose «elementët e huaj në shoqëri» si armiq ideologjikë) nga territoret polake. Ky ishte një operacion i gjerë që përfshinte të gjitha fushat e përfshiranë Bashkimin Sovjetik në periudhën 1940-1941: Poloninë, por edhe Lituaninë, Letoninë dhe Estoninë, si dhe Besarabinë rumune dhe Bukovinën e Veriut. Shumë tragjik ishte fati i pruijeve të fundit, pasi pas përfundimit të luftës, disa trena u bombarduan nga gjermanët. Të dëbuarit e asaj vale ishin dënuan zyrtarisht me 20 vjet rivendosje të detyruar, kryesisht në Siberi dhe pjesërisht në Kazakistanin e Veriut⁶.

Kur Polonia dhe Bashkimi Sovjetik i rilidhën marrëdhëniet diplomatike, u dha një amnisti për qytetarët polakë të dëbuar dhe të dërguar në kampe të punës me detyrim. Amnistia u aplikua mbi rreth 390,000 vetë, 120,000 prej të cilëve ia dolën të lënë Bashkimin Sovjetik me ushtrinë polake të udhëhequr nga Gjeneral Wladyslaw Anders. Të tjerët morën shpejt nënshtetësinë sovjetike me detyrim dhe patën mundësi të ktheheshin në Poloni (tashmë brenda kufijve të saj të ri) vetëm pasi mbaroi lufta. Numri i viktimave nuk dihet, por vlerësohet jo më pak se 10%, pra afërsisht në 40,000 vetë.

6) S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim, Torun: 2004, p. 206-246.

Dëbimet sovjetike janë një shembull i mirë i tensionit midis pikëpamjes së publikut lidhur me të shkuarën dhe njohurive bashkëkohore të historianëve. Për shumë vite nuk njihej asnjë dokument që do të ndihmonte për përcaktimin e numrit të të dëbuarve. Ende gjatë luftës, qeveria polake në mërgim vlerësonte që bëhej fjalë për rreth një million vetë. Ndër vite, kjo shifër interpretohej zakonisht si shifra aktuale, veçanërisht nga viktimat, duke u bërë simbol i rrëfimeve të martirizimit të polakëve në Lindje. Kjo shifër iu dha gjithashtu emigrantëve polakë dhe historianëve perëndimorë. Pas vitit 1989, ajo u shfaq edhe në veprat e shkruara nga historianët në Poloni, ndërsa kishte edhe nga ata që e rritën këtë shifër duke shtuar qindra mijëra të tjerë. Megjithatë, pas disa vitesh, në bazë të dokumenteve sovjetike të vëna në dispozicion, historianët llogarisnin se në total katër valët e dëbimit kanë përfshirë rreth 320,000 shtetas polakë⁷⁾. Botimi i shifrës çoi në shumë debate dhe diskutime të nxehta, të cilat, megjithëse jo me aq intensitet, vazhdojnë edhe sot e kësaj dite. Pjesa më e madhe e komunitetit të ish të dëbuarve nuk i pranon këto raporte. Puna e historianëve perceptohet se nuk kërkon të vërtetën, por thjesht si përpjekje për të minuar vuajtjen e kombit. Gjithashtu, vihet në pikëpyetje edhe besueshmëria e dokumenteve sovjetike.

Megjithatë, le t'i kthehemi historisë. Territoret në Poloninë lindore u zaptuan sërish nga BRSS-ja në vitin 1944, kësaj here për gjithmonë, gjë të cilën aleatët e Perëndimit e konfirmuan gjatë konferencës së Jaltës. Kjo nënkuptoi një vale tjetër represioni: rreth 40,000 vetë u ndaluan dhe u dënuan me dëbim për punë të detyruar, ose në kampe internimi⁸⁾. Disa prej tyre u liruan në periudhën 1946-1947 dhe duhej të prisnin deri sa të vdiste Stalini. Për vite me radhë, baza polake ishte gjithnjë e më pak aktive, kjo edhe për shkak të rikthimit të më shumë se 1 milion njerëzish në Poloninë me kufij të rinj. Dënimet që përfshinin dëbimet në kampet e punës me detyrim vazhduan të jepeshin edhe për shumë vite të tjera.

Ndërkohë, falë trupave të Ushtrisë së Kuqe dhe të NKVD-së, pushtetin në Poloni e morën komunistët. Po ashtu, rreth 50,000 persona u internuan nga Polonia për punë në BRSS, kryesisht në zonën e minierave në Donbas, në vitin 1945. Në fillim të viteve 1950⁹⁾ ata ishin ende duke u kthyer në vend.

7) D. Bockowski, Masowe deportacje polskiej ludności cywilnej w głąb ZSRR w latach 1940-1941-proba weryfikacji danych, "Mazowieckie STudia Humanistyczne" 1996, nr. 1, p. 41-51.

8) M. Golon, Represje Armii Czerwonej i NKWD wobec polskiej konspiracji niepodległościowej 1944-1956, cz. I, "Czasy Nowożytnie" 1996, t. I, p. 75-102.

9) A. Dziurok, M. Niedurny (ed.), Deportacje Górnolazaków do ZSRR w 1945 roku, Katowice: 2004.

Operacioni më i madh i dëbimit pas luftës kishte si epiqendër ukrainasit. Objektivi i tij ishte çaktivizimi i veprimtarisë së trupave guerile të Ushtrisë Kryengritëse të Ukrainës, e cila luftonte jo vetëm kundër autoriteteve komuniste, por kishte sulmuar edhe civilë polakë. Gjatë këtij operacioni të vitit 1947, të quajtur «Vistula», 140,000 vetë u zhvendosën në territoret perëndimore dhe veriore, të cilat ishin një lloj «kompensimi» për Poloninë për ata që humbën në lindje. Shumica e të dëbuarve nuk kishin asnjë lidhje me organizatat e fshehta¹⁰⁾.

Ndryshe nga vendet e tjera të bllokut sovjetik, dëbimet nuk u aplikuan në një masë më të madhe gjatë kolektivizimit rural. Udhëheqja e partisë komuniste kishte menduar për një mundësi të tillë, por kurrë nuk e kishte përdorur atë si metodë në praktikë, ndoshta sepse rezistenca e fshatarëve polakë ishte jashtëzakonisht e fortë dhe kishte frikë se mund të përshkallëzohej. Po kështu, nuk u zbatuan as planet për dëbimin e “elementëve reaksionarë” nga qytezat dhe qytetet. Shembulli i vetëm i një operacioni të tillë ishte rivendosja e një duzine familjesh nga Gdansku pas grevës së punëtorëve në gusht të vitit 1946¹¹⁾.

Që nga fillimi i sundimit komunist në Poloni, filloi krijimi i rrjetit të kampeve të punës së detyruar. Shpesh kampet vendoseshin aty ku kampet gjermane nuk kishin qëndruar për shumë gjatë më parë. Fillimisht, ato pranonin kryesisht gjermanë, Volksdeutsche (polakë, të cilët gjatë okupimit nazist kishin deklaruar kombësi gjermane) dhe të burgosur lufte, por numri i të burgosurve polakë u rrit me kalimin e kohës. E drejta për të vendosur njerëz në kampet e punës së detyruar deri në dy vjet në bazë të një vendimi administrativ (pa vendim gjykatë) i ishte dhënë Komisionit të Posaçëm për Luftën kundër Abuzimit Ekonomik dhe Sabotazhit, i ngritur në fund të vitit 1945. Dy periudhat kur aktiviteti i tij ishte më shumë shtypës ishin: “beteja për tregti” e vitit 1947 dhe kolektivizimi i zonave rurale që filloi një vit më pas. Megjithatë, arsyeja e funksionimit të Komisionit nuk ishte vetëm goditja e grupeve «armiqësore» të shoqërisë, të tilla si pronarët e dyqaneve, artizanëve, apo fshatarëve më të pasur. Dikush mund të përfundonte në një kamp pune edhe pse kishte treguar një shaka politike, pse kishte qenë vonë për punë në disa raste, kishte dëgjuar Radion *Free Europe* (Evropa e Lirë), kishte kritikuar komunizmin, ishte marrë me

10) E. Misilo, Akcja "Wisla". Dokumenty, Warszawa: 1993.

11) Strajk dokerow w 1946 r. Materiały z konferencji w Gdansku Nowym Porcie 6 wrzesnia 2013, Gdansk 2013.

thashetheme, kishte treguar të vërtetën për masakrën e Katinit, apo edhe për shkak të pamjes së gabuar të tij/saj kur ajo konsiderohej si imitim i modës perëndimore. Në total, Komisioni dërgoi më shumë se 84,000 persona në kampe pune, megjithatë numri i të dëbuarve ishte më i lartë pasi kampet ishin të mbushura edhe me individët e dënuar nga gjykatat. Jo të gjithë të dëbuarit ishin dërguar atje për arsye politike. Disa ishin kriminelë ose raste në kufi midis dy kategorive, si të ashtuquajturit huliganë¹²⁾. Numri maksimal i të dëbuarve u regjistrua në vitin 1947, kur numëroheshin 58,000 njerëz të dëbuar. Në vitin 1954, ky numër ishte rreth 30,000 vetë. Lista e plotë e kampeve nuk dihet, por deri në vitin 1950 kanë funksionuar 206 kampe. Ato zakonisht ishin të vendosura afër minierave, guroreve ose fabrikave industriale për të përdorur punën e të dëbuarve. Ndryshe nga Çekosllovakia dhe BRSS-ja, të dëbuarit në Poloni nuk u përdorën për nxjerrjen e uraniumit. Në vitin 1950, u hoq termi negativ «kamp pune» duke u zëvendësuar me «Qendrat e Punës të Burgosurve». Sistemi i kampit u braktis si rezultat i transformimit të vitit 1956. Kampi i fundit u mbyll në vitin 1958. Vlerësohet se numri i përgjithshëm i të ndaluarve ishte madje deri në 350,000 vetë. Në periudhën nga viti 1944 deri në vitin 1956, mbi 21,000 persona vdiqën në burgje dhe kampe pune të detyruara (përgjashtuar të ekzekutuarit)¹³⁾.

Në vitin 1949 u krijua një sistem i ri që lejonte përdorimin e punës së detyruar: minerat ushtarake dhe njësitë e ndërtimit. Ato ishin të mbushur me rekrutë që konsideroreshin “elementë të klasës armiqësore”, domethënë persona që vinin nga familje të fshatarëve më të pasur, tregtarë, pronarë të ndërmarrjeve industriale, prindërit ose motrat dhe vëllezërit e të cilëve u dënuan për krime politike ose për pasjen e të afërmeve me “qëndrim armiqësor ndaj Polonisë Popullore” që jetonin jashtë dhe të rinj për të cilët aparati i sigurimit kishte prova që sugjeronin qëndrimin e tyre kritik ndaj komunizmit. Ata u vendosën në njësi speciale që operonin në miniera ose në njësitë e ndërtimit të strukturave ushtarake, të tilla si aeroportet. Paga që u jepej për punë të vështirë

12) A. Zacinski, *Przestępstwa polityczne w orzecznictwie Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1950-1954*, "Pamięć i Sprawiedliwość" 2012, nr 1, p. 321-341.

13) B. Kopka, *Obozy pracy w Polsce 1944-1950*. Przewodnik encyklopedyczny, Warszawa 2002; T. Wolsza, *Od Sillamae do Goli Otok. Obozy pracy przymusowej i NKWD w krajach nadbałtyckich, Europie Środkowo- Wschodniej i na Balkanach po drugiej wojnie światowej*. Skala zjawiska i codzienność, "Dzieje Najnowsze" 2016, nr 2, p. 94-100.

ishite minimale dhe koha e shërbimit shpesh shtrihej nga 24 deri në 33 muaj, ose edhe në 39 muaj. Këta ushtarë-minatorë ishin viktima të shumë aksidenteve në miniera, të shkaktuar nga mosrespektimi i standardeve bazë, si dhe nga kërkimi i vëllimeve maksimale të nxjerrjes, qoftë edhe me koston e jetës së njeriut.

Piku arriti përkatësisht në vitin 1952 dhe 1954, ku mbi 58,000 të rinj shërbenin në njësitë e minierave ushtarake dhe i njëjti numër shërbente në njësitë e ndëtimimit. Batalioni i fundit i minierave u shpërbë në vitin 1959 dhe numri i përgjithshëm i personave të detyruar për t'iu nënshtruar punës së detyruar si pjesë e shërbimit ushtarak ishte rreth 200,000¹⁴⁾.

Në vitin 1954, më shumë se një mijë murgesha u zhvendosën me forcë nga manastiret dhe u detyruan të kryejnë punë të detyruar në gjashtë kampe në një operacioni të koduar me emrin "X-2". Mbase ky ishte prelud i një operacioni më të gjerë të mbylljeve të manastireve, modeluar bazuar në modelin e vitit 1950 të kryer në Çekosllovakia. Megjithatë, nuk u vijua me represione të tjera për shkak të transformimit politik. Motrat e ndaluara u lanë të lira në dhjetor të vitit 1956.

Në vitet në vazhdim, autoritetet e Polonisë komuniste nuk përdornin më punë të detyruar. Pas miratimit të ligjit ushtarak në dhjetor të vitit 1981, u krijua një rrjet kampesh internimi, të mbushura me afro 10,000 vetë, të cilët, pavarësisht internimit, nuk u detyruan të punonin.

Tani do të kaloj në një prezantim të shkurtër të ndërlidhjes midis nocioneve të kujtesës dhe drejtësisë.

Gjatë dekadave të para pas luftës, kujtimi i represionit sovjetik, dëbimeve dhe kampeve të punës së detyruar mund të ruhej vetëm nga ëmigrës. Falë faktit që kishte rreth 120,000 ish të burgosur dhe të internuar të larguar nga BRSS-ja në vitin 1942 në ushtinë e Gjeneral Anders- it, ishte e mundur të mblidheshin disa dëshmi¹⁵⁾. Këto dëshmi ishin baza e studimeve historike dhe e shumë botimeve. Represionet e pasluftës u përkujtuan shumë më pak.

Në Poloninë komuniste, nuk ishte e mundur të flitej hapur për dëbime ose punë të detyruar dhe kampe të tjera, pasi kjo mbartte rrezikun e represioneve që varionin nga humbja e vendit të punës deri në burgim. Megjithatë, kjo kujtesë

14) P. Piotrowski, Bataliony budowlane i gornicze w Wojsku Polskim, [in:] L. Kaminski (ed.), Studia i materialy z dziejow opozycji i oporu spolecznego, Wroclaw 1998, p. 123-142.

15) J.T. Gross, I. Grudzinska-Gross, W czterdziestym nas matko na Sibir zeslali... Polska a Rosja 1939-1942, Krakow 2007.

mbijetoi përmes transmetimit në familje dhe, më e rëndësishmja, përmes emisioneve të Radio Free Europe (Evropa e Lirë). Në shkurt të vitit 1956, Nikita Hrushovi mbajti një fjalim sekret që e kritikonte Stalinin në kongresin e njëzetë të Partisë Komuniste të Bashkimit Sovjetik. Në Poloni, fjalimi u lexua në mbledhjet e hapura të partisë, gjatë të cilave ishin të shumtë ata që pyetën publikisht për polakët e dëbuar në lindje.

Interesimi për këtë temë u rrit pas shfaqjes së organizatave të reja të opozitës në gjysmën e dytë të viteve 1970, veçanërisht pas krijimit të Sindikatës së Pavarur Vetëqeverisëse “Solidarnosc” në verën e vitit 1980. Në revistat e pavarura dhe librat e botuar në atë kohë, shumë hapësirë iu kushtua dëbimeve dhe punës së detyruar. Në fshehtësi u ribotuan edhe botimet e emigrantëve, si edhe studime dhe tregime të reja të dëshmitarëve. Përveç represionit sovjetik, në botime të tilla diskutohej po ashtu edhe për dëbime pas luftës dhe për kampet e punës.

Ekzistenca ligjore e «Solidaritetit» në periudhën 1980-1981 çoi gjithashtu në diçka të jashtëzakonshme në një shtet komunist: në ngritjen e disa monumenteve në Poloni për të përkujtuar viktimat e komunizmit. Sidoqoftë, kishte një kufi të qartë, pasi ato nuk duhej t’i referoheshin krimeve sovjetike. Dëbimet dhe kampet e punës së detyruar mund të përkujtoheshin vetëm në kishat ku ishin vënë pllaka të posaçme përkujtimore. Në vitin 1984, u ngrit një faltore për “Të rënët dhe të vrarët në Lindje” në një nga kishat e Varshavës, ku u vendosën pllaka të vogla përkujtimore për rreth një mijë viktima të krimeve sovjetike, dëbimeve dhe kampeve të punës së detyruar.

Kjo temë u fut plotësisht në kujtesën polake vetëm pas rënies së sistemit komunist në vitin 1989. Në muajt e fundit të ekzistencës së sistemit, në dhjetor të vitit 1988, u regjistrua Shoqata e të Dëbuarve në Siberi, e cila mblidhte së bashku viktimat e dëbimeve sovjetike dhe të kampeve. Gjatë viteve të mëpasshme, u krijuan organizata të reja që sillnin së bashku komunitete të veçanta, të tilla si: Shoqata e të Dënuarve në Kampet e Punës Sovjetike, Ushtarët e Ushtrisë në Shtëpi, Shoqata e Ushtarëve-Minatorë të Shtypur Politikisht dhe Shoqata e të Burgosurve të Ndërgjegjes të Epokës Staliniste. Organizata të tilla ishin aktive në luftën për të drejtat e viktimave, mobilizimin e ndihmës për anëtarët e tyre, dhe përhapjen e njohurive për shtypjet komuniste.

Për më tepër, shoqatat e viktimave shpesh morën iniciativë për ngritje monumentesh ose pllakash për të përkujtuar fatin e të shtypurve. Në të gjithë vendin, aktualisht ekzistojnë disa qindra vende të tilla përkujtimore. Një rol të veçantë luan Monumenti për të Vrarët dhe të Rënët në Lindje. I ngritur në Varshavë në vitin 1995, ai përfaqëson një platformë hekurudhore me të cilën kryqëzohen katolikë dhe ortodoksë, si dhe gurët e varreve hebraike dhe myslimane.

Përpara monumentit zhvillohen festimet shtetërore dhe ngjarjet e organizuara nga organizatat qytetare. Ngjarja kryesore përkujtimore mbahet çdo vit më 17 shtator, në përvjetorin e pushtimit Sovjetik të 1939-ës. Në vitin 1991, Shoqata e të Dëbuarve në Siberi shpalli atë datë Ditën e Dëbuarve në Siberi, ndërsa Parlamenti e shpalli të njëjtën datë si ditë zyrtare përkujtimore në vitin 2013. Përveç festimeve shtetërore, çdo vit, në këtë ditë organizohen ngjarje edukative dhe kulturore. Më e rëndësishmja prej tyre është Marshi Ndërkombëtar i Përkujtimit të të Dëbuarve në Siberi, i mbajtur në Bialystok që nga viti 1991. Pjesëmarrës në këtë aktivitet janë vetë të internuarit, përfaqësues të autoriteteve shtetërore dhe vendore, si dhe, më e rëndësishmja, mijëra të rinj.

Në vitin 1991 u miratuan tri akte ligjore të rëndësishme. Akti i parë jepte përfitime të veçanta (të tilla si një pagesë mujore, aktualisht rreth 100 euro, ndihmë sociale, trajtim mjekësor përparësor, si edhe zbritje dhe përfitime të ndryshme) për personat e dëbuar dhe të burgosur në kampet e punës së detyruar dhe personat e burgosur pas luftës.

Në vitin 1994, të tilla të drejta iu dhanë edhe ish-ushtarëve të batalioneve të minierave dhe të ndërtimit. Akti i dytë bëri të mundur marrjen e vendimeve të paligjshme gjyqësore dhe vendimeve të organeve jogjyqësore të nxjerra në vitet 1944-1956. Ky lloj anulimi kërkonte procedurë gjyqësore dhe pasi të jepej, individit mund të merrte kompensim për burgimin e tij/saj, edhe për dëbimin në një kamp pune të detyruar. Akti i tretë i vitit 1991 futi në rendin juridik polak termin «krimi stalinist», duke lehtësuar përndjekjen e krimeve të kryera në periudhën 1939-1956. Akti ka shërbyer si bazë për hetimet në lidhje me, për shembull, dëbimet sovjetike të polakëve dhe krimet e kryera në kampe të caktuara të punës së detyruar.

Në vitin 2003, Parlamenti themeloi Kryqin e Mërgimtarëve Siberianë, të cilin Presidenti ua jep të gjithë të internuarve të dërguar në Bashkimin Sovjetik.

Në vitet 1990, aktivitetet edukative në lidhje me përvojën e dëbimit dhe punën e detyruar kryheshin kryesisht nga organizata joqeveritare. Veçanërisht e dalluar në këtë drejtim ishte Osrodek 'Karta' (Qendra e Kartave), e ngritur në vitin 1987 dhe ende funksionale edhe sot e kësaj dite. Karta nxorri botime, përgatiti ekspozita dhe organizoi projekte edukative të cilat u ofruan të rinjve mundësi për sa i përket të mësuarit për fatin e të shtypurve. Sot, aktivitete të ngjashme kryhen nga disa dhjetra OJQ të tjera. Arritjet kryesore të Kartës janë dy projekte të dokumentacionit: Arkivi Lindor dhe Indeksi i të Shtypurve. E para përfshiu regjistrimin e mbi 1.500 llogarive të njerëzve të shtypur në BRSS, duke mbledhur mijëra ditarë, fotografi dhe dokumente të tjera. Në projektin e dytë, dokumentet sovjetike dhe burime të tjera përbënin bazën për hartimin e një liste emrash të të shtypurve, e cila aktualisht mund të gjendet edhe në internet.

Në vitet 1990, ishte paradoks që historianët polakë u lejuan të kishin akses te shumë dokumente sovjetike në lidhje me dëbimet dhe shtypje të tjera, ndërsa në Poloni ato ishin pothuajse ose plotësisht të paaksesueshme. Kjo ndryshoi kur u krijua në vitin 2000 Instituti i Përkujtimit Kombëtar - Komisioni për Përndjekjen e Krimeve kundër Kombit Polak (shkurtesa polake: IPN). Institucioni mori përsipër të gjitha dokumentet që lidhen me shtypjet e periudhës 1939-1989, përfshirë këtu edhe skedarët e mëparshëm të paaksesueshëm të aparatit të sigurimit. Për momentin, koleksioni përfshin më shumë se 90,000 metra dhe dokumentet u vihen në dispozicion viktimave, studiuesve dhe gazetarëve (ato që lidhen me persona publikë, ndërsa dosjet e zyrtarëve komunistë janë në dispozicion për të gjithë).

Një detyrë tjetër e Institutit është të kryejë hetime në lidhje me krimet e gjenocidit, krimet kundër njerëzimit, si dhe krimet e luftës dhe komunizmit. Midis mijëra hetimesh, shumë kanë të bëjnë me krimet në lidhje me dëbimet dhe punën e detyruar.

Ajo çfarë është me rëndësi është që hetimet kryhen edhe kur autorët nuk janë më gjallë. Kjo lejon klasifikimin ligjor të një krimi të caktuar, rikrijimin e rrethanave të tij dhe konstatimin e identitetit të viktimave. Kjo ka një rëndësi të madhe për rikthimin e një sensi drejtësie.

IPN-ja është gjithashtu e angazhuar në aktivitete kërkimore dhe edukative në shkallë të gjerë. Deri tani, ajo ka botuar më shumë se 2,000 libra dhe botime periodike, ka organizuar qindra konferenca dhe mijëra projekte edukative (vetëm ekzpozita mbi 500). Të thuash të vërtetën për të shkuarën ka rëndësi pasi kjo është një formë e drejtësisë simbolike. Është gjithashtu edhe një paralajmërim kundër kthimit në çdo formë të totalitarizmit ose diktaturës dhe u tregon të rinjve kuptimin e termave të tillë si liria, ose të drejtat e njeriut.

Në vitin 2007, Institutit të Përkujtimit Kombëtar iu dha detyra të kryente vlerësimin, i njohur ndryshe me termin lustracion, proces i cili ishte bërë nga një institucion tjetër më parë. Që nga viti 2011, ka funksionuar një program gjithëpërfshirës në funksion të kërkimit të vendeve të varrosjes së viktimave të terrorizmit komunist. Mbetjet e gjetura janë identifikuar me teste gjenetike. Deri tani janë gjetur eshtrat e më shumë se 1000 vetëve dhe janë identifikuar rreth 10% e tyre. Në vitin 2016, kompetencat e Institutit janë shtrirë për t'u kujdesur për varrezat e luftës, si dhe për të dhënë mendime për propozimet që lidhen me ngritjen e monumenteve të reja.

Instituti i Përkujtimit Kombëtar është institucioni më i madh, por jo i vetmi, që merret me rivendosjen e kujtesës për fatin e të internuarve dhe të burgosurve në kamp. Që nga viti 2015, ka funksionuar në Radzionkow¹⁶⁾ Qendra për Dokumentacionin e Dëbimeve të Silesianëve të Epërm në BRSS-së në vitin 1945. Në Bialystok, po ndërtohet Muzeu Memorial i Sybirit, i cili planifikohet të hapet në vitin 2020. Muzeu kryen veprimtari shkencore dhe arsimore edhe tani¹⁷⁾. Historia e disa kampeve të punës së detyruar tregohet në muzetë lokale, ku një shembull është Muzeu Komunal në Jaworzno me një ekspozitë të përhershme me titullin: “Kampi i dy regjimeve totalitare. Jaworzno 1943-1956”. Shumë projekte arsimore kushtuar fatit të të shtypurve realizohen edhe në shkolla.

I detyrohemi drejtësi, të vërtetën dhe kujtesë viktimave të krimeve të komunizmit. Drejtësia na detyron të bëjmë përpjekje për të ndëshkuar autorët. Përvoja polake tregon se edhe pse është e vështirë, kjo është akoma e mundur. Drejtësia përfshin gjithashtu edhe rehabilitimin e viktimave dhe kompensimin e dëmit të bërë, përfshirë pagesat e kompensimit. E vërteta kërkon akses të plotë

16) <https://deportacje45.pl/>

17) <http://sybir.bialystok.pl/>

në arkiva, pasi falë këtij aksesit është e mundur të sqarohet fati i individëve dhe i tërë kombeve. Është ende e nevojshme të kapërcehen pasojat e gënjeshtreve institucionale ndër dekada.

Mbi të gjitha, përkujtimi nënkupton edukimin dhe mbrojtjen e vendeve që lidhen me vuajtjet e viktimave - ne duhet të ruajmë të paktën disa prej tyre për brezat e ardhshëm. Kujtimi mbart edhe dimensionin simbolik, të shprehur, për shembull, në formën e monumenteve dhe emrave të shesheve/rrugëve.

Duhet të kujtojmë, të tregojmë të vërtetën dhe të luftojmë për drejtësi. Kjo është detyra jonë ndaj viktimave dhe të afërmëve të tyre dhe, në fund të fundit, edhe ndaj vetes.

Autoriteti gjerman i hapjes së dosjeve
BSUT, Gjermani

Puna e detyruar në Republikën Demokratike Gjermane 1950 - 1990

ABSTRAKT

Punimi analizon situatën e krijuar në Gjermani pas Luftës II Botërore, kur pjesa lindore e saj u pushtua nga trupat fitimtare sovjetike dhe menjëherë aty u ngritën kampet speciale. Trupat sovjetike mbështetën ngjitjen në pushtet të komunistëve dhe socialistëve me Partinë e Unitetit Socialist të Gjermanisë dhe krijuan Republikën Demokratike Gjermane. Termi “punë e detyruar” është përdorur në kontekstin e sistemit penal në RDGJ duke i dalluar këto kampe nga ato të ngritura para vitit 1945 nga nazistët.

Kampet e punës në burgje gjatë periudhës staliniste të Republikës Demokratike Gjermane

Pas përfundimit të diktaturës kombëtare socialiste me luftërat e saj të agresionit, skllavërimin e kombeve të tjera dhe shfarosjen masive të jetës njerëzore në kampet e përqendrimi, okupuesit fitimtarë sovjetikë jo vetëm që pohuan autoritetin e tyre mbi Gjermaninë Lindore përmes krijimit të të ashtuquajturave kampe speciale. Qëllimi i tyre kryesor ishte burgosja e kundërshtarëve të mundshëm të sistemit, e cila u vlerësua edhe më e rëndësishme sesa ndëshkimi i socialistëve kombëtarë për krimet e tyre. Sidoqoftë, për pjesën më të madhe, dërgimi i qëllimshëm i të dënuarve në kampet e punës së detyruar në Bashkimin Sovjetik nuk ndodhi në të vërtetë. Për shkak të dietës së tyre të mjerueshme, shumica e të burgosurve bëheshin shpejt shumë të dobët për ta përballuar këtë.

Forcat okupuese sovjetike e ndihmuan aleancën e partisë komuniste dhe socialiste, e cila më vonë u bë e njohur si Partia e Unitetit Socialist të Gjermanisë (SED) për të ardhur në pushtet në Gjermaninë Lindore. Edhe qeveria e sapokrijuar e Republikës Demokratike Gjermane («RDGJ») i detyroi sistematikisht të burgosurit të punojnë. Sidoqoftë, unë do të përmbahem nga përdorimi i termit punë e detyruar në kontekstin e sistemit penal të RDGJ-së, pasi termi përdoret zakonisht për të përshkruar punën e kryer nga civilë nga vendet e Evropës Lindore nën okupimin nacional socialist para vitit 1945, të rrëmbyer rastësisht nga rruga dhe të deportuar pa asnjë lloj vendimi gjyqësor. Kjo nuk e ndryshon aspak faktin që puna e kryer nga të burgosurit në RDGJ ishte punë e detyruar dhe ndonjëherë kryhej në kushte krejt të tmerrshme. Të burgosurit politikë u trajtuan veçanërisht keq. Për shkak të kohës së kufizuar, më poshtë nuk do të jem në gjendje të flas për kushtet e burgjeve.

Konferenca e Dytë e Partisë SED, në pushtet në korrik të vitit 1952, u përqëndrua te «përsheptimi i ndërtimit të socializmit», gjë që reflekton periudhën relativisht të shkurtër vërtet staliniste të GDR-së. Gjatë asaj kohe, u krijuan katërmëdhjetë kampe pune në burg për të mbajtur rreth 15,000 të burgosur¹⁾,

1) Të burgosurit do të ndaheshin në katërmëdhjetë kampe pune si më poshtë: 1,000 në Preschen, 1,000 në Rothenburg, 500 në Drewitz, 400 (gra) në Sabnitz 400, 1000 në St. Egedien, 300 në Zehdenick, 150 në Uckermunde, 300 në Collm/Bohlitz, 250 në GrohRaschen, 1,500 në Furstenberg, 950 në Volkstedt, 6,500 në Glowe, 300 në Bautzen, 200 në Coswig. Shënim. Raport tremujor i zyrës së shërbimeve korrektuese, datë 15 prill 1953; BA, DO 1/3737, [pa numër faqeje].

që përbënin rreth 40 përqind të të gjithë të burgosurve në RDGJ në atë kohë, përjashtuar Berlinin Lindor. Ata punonin kryesisht për projekte të mëdha ushtarake dhe ekonomike infrastrukturore, si, për shembull, për ndërtimin e një porti të madh detar (në ishullin e Rugen-it) të modeluar mbi sistemin gulag.

Në kohën e Kryengritjes së Popullit më 17 qershor 1953, këto kampe tashmë ishin të mbushura në më shumë se një të tretën e tyre. Sidoqoftë, në bazë të direktivave mbrojtëse të qeverisë në lidhje me «drejtimin e ri», i cili ishte lëshuar vetëm disa ditë më parë (11 qershor) dhe që me siguri nxiti gjendjen shpirtërore që çoi në kryengritje, krijimi i këtyre kampeve «pushoi» menjëherë²⁾³⁾.

Projektet kryesore të përmendura më parë nuk ishin më të nevojshme, dhe niveli i ri i ulur i shtypjes së brendshme siguroi që numri i të burgosurve të binte me më shumë se një të tretën, për momentin⁴⁾. Komiteti Qendror i SED-së vendosi që «ndryshe nga qasja e Bashkimit Sovjetik, sistemi penal i RDGJ-së duhet të zbatonte dhe riedukimin e të burgosurve afatgjatë në ambientet e përhershme korrektuese «pasi ndalimi i tyre në kampe pune masive në burgje nuk ishte më i mundshëm» duke marrë parasysh situatën aktuale të një Gjermanie të ndarë»⁵⁾. Kampe të tilla, me sa duket, nuk konsideroheshin më të sigurt pas Kryengritjes së Popullit dhe duke parë afërsinë relativisht të afërt të kufirit me Perëndimin. Në epokën post-staliniste, ishte gjithashtu e vështirë të krijohesh pa u vënë re një Arkipelag Gulag në zemër të Evropës.

Puna e detyruar në RDGJ nga gjysma e dytë e viteve '50 e në vijim

Përveç të burgosurve që merreshin me punë të detyruar në projektet kryesore të përmendura më herët, shumica e të dënuarve ishin internuar në ambiente klasike të përhershme korrektuese në atë kohë, si dhe në kampe të punës në burg (disa prej të cilave kishin ca kohë që ekzistonin). Disa valë të burgosurish që ishin marrë nga sovjetikët në vitin 1950 dhe ishin dënuar nga gjykatat ushtarake sovjetike u lanë të lirë në periudhën nga janari 1954 deri në verën e vitit 1955.

2) Letër e shkruar nga Karl Markon, shefi i Policisë së Gjermanisë Lindore (DVP), për Ministrin e Brendshëm Stoph më 15 shtator 1953; BA, DO 1/11/1484, faqe 310-318. Shih po ashtu Ingo.

3) Pfeiffer, Marinehafenprojektam Volksaufstandgescheitert, në: Marineforum Nr. 12/1992, f. 437-438.

4) Cf. Falco Werkentin, Politische Strafjustiz in der Ara Ulbricht, Berlin 1995, f. 405.

5) Cf. Memorandum i zyrës qendrore të shërbimeve korrigjuese, datë 9 gusht 1954; BA, DO 1/11/1589, f. 172.

Për shkak të rënies së numrit të përgjithshëm të të burgosurve, për herë të parë po përdorej sistemi i punës së detyruar. Nga fundi i vitit 1956, tre nga katër të burgosur ishin të angazhuar në punë të detyruar (78.7%)⁶⁾.

Ata shpesh duhej të mbështeteshin në makineri dhe punë në fabrika që tashmë ishin përdorur nga shërbimi i burgut i Republikës së Weimarit. Megjithëse kushtet e përgjithshme të burgut ishin përmirësuar dukshëm gjatë atyre viteve, marrja e pakove ushqimore ishte bërë më e vështirë në gusht të vitit 1955, pasi pritej që të burgosurit të fitonin ushqimin e tyre duke punuar më shumë që prej atij momenti dhe më tej.

Ideja ishte që puna e vështirë do t'i rehabilitonte të burgosurit. Kjo qasje konsiderohej gjithashtu e pranueshme nga publiku i gjerë në atë kohë. Fabrikat ishin madje edhe një ekspozitë e preferuar kur delegacionet perëndimore (për shembull nga Kryqi i Kuq Ndërkombëtar) lejoheshin të inspektonin burgjet e RDGJ-së në intervale të rastësishme në fund të viteve 1950. Për mua do të ishte shumë interesante të zbuloja nëse ka paralele këtu me vende të tjera si Shqipëria, apo nëse kjo ka ndodhur vetëm për shkak të pozicionit special të RDGJ-së në ndërfaqen midis sistemeve.

Puna e detyruar në vitet '70 dhe '80.

Njëzet mijë të burgosur u angazhuan në punë të detyruar në të gjithë RDGJ-në në vitin 1960. Deri në vitin 1975, kjo shifër u dyfishua. Kampet e punës në burg u riemëruan në «ambiente korrektuese», megjithëse asgjë nuk ndryshoi në natyrën e institucioneve përkatëse. Me sa duket, emri me tingull paksa më burokratik mendohej ta rrëzonte pak më pak diktaturën.

Mesatarisht një në dy të burgosur punonte në fabrikat brenda burgjeve, gjysma tjetër zakonisht merrej në “kombinatet mëmë” aty pranë, jashtë mureve të burgut. Rreth 250 kombine dhe institucione në RDGJ bashkëpunonin me shërbimin e burgut në këtë mënyrë dhe siguronin disa mallra të prodhuara ose pjesërisht ose plotësisht nga të burgosurit. Disa shembuj që ia vlen të përmenden këtu janë shtypja e revistës së FDJ-së e lëvizjes rinore të SED-it «Frosi» (nga 40 të burgosur), ose zgjerimi i Aeroportit Schönefeld.

6) Cf. Raport tremujor i departamentit të prodhimit të administratës së sistemit penal IV/56, datë 15 janar 1957; BA, DO 1 11/1472, f. 129-130.

Shumica e asaj që këta të burgosur u detyruan të prodhojnë mbeti në RDGJ, ose u eksportua në vendet pas Perdes së Hekurt. Sidoqoftë, RDGJ-ja ruajti gjithnjë e më shumë marrëdhënie tregtare me Republikën Federale të Gjermanisë Perëndimore (FRG); RFGJja e inkurajoi këtë për të parandaluar që vendi i ndarë tashmë të copëtohej edhe më tej.

Për këtë arsye, tregëtia brenda Gjermanisë përfshinte edhe një numër në rritje të produkteve të prodhuara nga të burgosurit, si, për shembull, geta për gratë që shiteshin me emrat e markave «Sayonara», «Amoretto» dhe «Petit Chat» nga zinxhirët e shitjes me pakicë në Gjermaninë Perëndimore Aldi, Hertie dhe Woolworth. Këto marka ishin prodhuar me kosto të ulët në RDGJ dhe më pas shiteshin për shumë më tepër në Perëndim. Rreth 150 të burgosura gra të angazhuara në punë të detyruar, përfshirë shumë të burgosur politikë nga burgu i famshëm i grave Hoheneck, prodhonin rreth 9 milion palë çdo vit për kombinatin Esda Thalheim. Në fund, vëllimi vjetor i tregtisë së të gjitha produkteve të prodhuara përmes punës së detyruar arriti në të paktën 200 milion marka në Gjermaninë Perëndimore.

Po ashtu, në RDGJ prodhoheshin edhe mobilje, të cilat më pas eksportoreshin në Perëndim. Ato bëheshin me porosi të Ikea-s, ashtu edhe për konkurrentin e saj Richard Karl Lammerzahl, një distributori i madh që furnizonte Quelle, Neckermann, Mobel-Hess dhe shumë zinxhirë të tjerë të njohur të dyqaneve të Gjermanisë Perëndimore. Në këmbim të çmimeve shumë të lira me shumicë, nga ana tjetër, ai financonte Partinë Komuniste Gjermane (DKP, aleat i SED-së) duke bërë porosi në një shtypshkronjë afër partisë për punë shtypshkrimesh, për të cilat më pas paguhej një çmim shumë më i lartë se zakonisht. Kjo karakteristikë e mundimshme ishte e domosdoshme sepse zyrtarisht, SED-ja nuk lejohej të zotëronte asnjë pasuri në Gjermaninë Perëndimore.

Revolucionari i kolltukëve Lammerzahl e kishte zakon të priste drejtorët e kombinateve të Gjermanisë Lindore që ndërtonin pishina në pishinën e shtëpisë së tij. Kështu, ai madje arriti të siguronte një kontratë që i jepte atij të drejta ekskluzive për shpërndarjen e mobiljeve të bëra në RDGJ në RFGJ pak para se Ikea të hynte në tregun e Gjermanisë Perëndimore. Sidoqoftë, fabrikat e RDGJ-së preferuan të furnizonin Ikea-n sepse kjo ishte mënyra e vetme që ata të mund të plotësonin kuotat e eksportit të dekretuara nga qeveria e tyre.

injoroi me sportivitet monopolin e Lammerzahl-it, duke arsyetuar se kompania vështirë se shiste mobilje Biedermeier prej druri dhe se në fakt shiste thjesht mobilje bashkëkohore prej pishe. Kjo çoi në një luftë të ashpër tregtare midis dy rivalëve Kamprad dhe Lammerzahl gjatë viteve të mëvonshme. Në fund, Ikea fitoi falë strategjisë së saj ekspansioniste në treg. Shumica e pjesës kryesore të mobiljeve mbase prodhohej nga të burgosurit, megjithëse ndonjëherë prodhoheshin edhe divanë të tëra.

Megjithatë, të burgosurit prodhonin edhe televizorë, motorë dhe filma me ngjyra (për Neckermann-in), soba (për Quelle-in) si dhe qirinj (për farmacitë Schlecker), së bashku me punëtorët «e lirë», si dhe makina shkrimi, tela prej bakri, motorë elektrikë, autokombajna, pjesë prej gize, këpucë, fibra qelqi, dhe fenerë makinash - të gjitha të destinuara për eksport në Perëndim.

Roli i Ministrisë së Sigurimit të Shtetit («Stasi»).

Sidomos Stasi ndërmori çdo përpjekje për të mbajtur të fshehtë faktin se të burgosurit (politikë) punonin për ndërmarrjet perëndimore, duke kaluar në procedura vlerësimi mbikëqyrësit dhe punëtorët dhe duke qendruar gjithmonë në gjueti për mesazhe sekrete. Sidoqoftë, për shkak se kontrollet ishin të rastësishme, blerësit në Perëndim ndonjëherë i zbulonin mesazhe të tilla nga të burgosurit në RDGJ, për shembull, të futura në getat që prodhoheshin prej tyre, për t'i njoftuan kompanitë e Gjermanisë Perëndimore të furnizuara me këto mallra.

Kompanitë e Gjermanisë Perëndimore u përballën gjithashtu me faktin se mallrat që ata shisnin ishin prodhuar përmes punës së detyruar të të burgosurve kur ish të burgosur që ishin liruar nga qeveria e Gjermanisë Perëndimore u kishin thenë se kishin parë produkte në raftet e dyqaneve, të cilat ishin të ngjashme me mallrat që ata ishin të detyruar t'i prodhonin në burg në RDGJ. Jo vetëm kaq, por fakti që kjo u bë publikisht e ditur para vitit 1989 erdhi gjithashtu për shkak të organizatave të të drejtave të njeriut, të tilla si *Amnesty International*.

Përfundime

Përdorimi i të burgosurve për punë të detyruar ishte vetëm një shtesë në repertorin e RDGJ-së për shtypjen politike të ushtruar kundër kundërshtarëve të regjimit dhe një mjet për disiplinimin e të gjithë të burgosurve. RDGJ-ja i

detyronte të burgosurit të punonin thjesht për arsye ekonomike; vetëm aspektet e politikës (së jashtme) ishin edhe më të rëndësishme se paratë e kursyera në këtë mënyrë.

Herë pas here, u lejuan amnistitë, kjo edhe për të qetësuar vizitorët e shtetit nga vendet perëndimore, përkundër faktit që këto amnisti kishin efekt shkatërrues mbi ekonominë e RDGJ-së. Një paradoks i veçantë ishte se shteti i SED-së i detyroi gjithashtu të burgosurit e tij politikë të punonin dhe se çuditërisht, ai gjithashtu i shiti mallrat e prodhuara prej tyre tek «armiku i klasës», te Gjermania Perëndimore.

Sigurisht, historia nuk njeh drejtësi poetike, megjithëse ndonjëherë mund të na bekojë me një esprit de l'escalier. Situata pas amnistisë së vitit 1987, kur edhe burgu i të rinjve Halle nuk mund të furnizonte punëtorë të mjaftueshëm, mund të konsiderohet se ka qenë pikërisht një dëshmi e tillë. Jo vetëm ushtarët, por edhe dhjetë oficerë me kohë të plotë të Stasi-t u përdorën për të mbushur hendekun. Në periudhën nga nëntori 1987 deri në mars 1988, kutitë e veglave të punës prodhoheshin tani prej tyre, jo më nga të burgosurit e rinj. Në thelb, ata përmbushën edhe një nga kërkesat e Revolucionit Paqësor të vitit 1989, megjithëse në mënyrë të pavullnetshme: «Stasi në fabrika!»

Problemi i Hoxhës: Trashëgimia komuniste dhe kërkesat e të vdekurit

ABSTRAKT

27 vjet pasi komunizmi përfundoi zyrtarisht, natyra kriminale e diktaturës komuniste ende nuk është pranuar zyrtarisht nga asnjë qeveri. Dështimin për t'u përballur me krimet e komunizmit Joseph Etkind e quan situatë pas-katastrofike. Nëse nuk arrijmë drejtësi për të padrejtët, ta kuptojmë plotësisht natyrën e asaj që ndodhi dhe të vajtojmë për vuajtjet kolektive të kombit, ne hyjmë në periudhën e post-katastrofës, ku “e kaluara depërton qytetarinë, ndan shoqërinë dhe kufizon zgjedhjet politike”. Në të dy nivelet individuale dhe kolektive, heshtja, shtypja, shtrembërimi dhe mohimi, fragmentimi dhe polarizimi i njerëzve, shkëput lidhjen midis të kaluarës dhe të tashmes.

Për gjeneratën që ka jetuar terrorin, ka varre masive; për gjeneratën e parë post-katastrofike, ka një traumë të trashëguar, pas përmbysjes së diktaturës shumë refuzojnë të pranojnë se diktatura e proletariatit ishte katastrofike. Refuzimi shfaqet si nostalgji enveriste, apologji për regjimin (janë realizuar plot gjëra të mira), pastrimi i krimeve shtetërore të komunizmit, lojtarë komunitet në pushtet sot, libra të historisë që nuk janë shkruar. Plaga do të shërohet vetëm kur të merremi me natyrën kriminale të shtetit dhe arkitektit të tij, Enver Hoxhës, kur të kuptohen mekanizmat e shtetit të terrorit, komponentët ideologjikë të sistemit të vdekjes dhe formave të dhunës.

Nëse trashëgimia përfaqëson një relike të së shkuarës, përkujtimi përfshin përgjigjen ndaj kërkesave të të vdekurve.

Joost Fontein, The Politics of the Dead:

Living Heritage, Bones and Commemoration in Zimbabwe

Dua të mendoj për sistemin e dëbimit të periudhës 1949-1955 përmes lenteve të trashëgimisë dhe përkujtimit si përgjigje ndaj kërkesave të të vdekurve. Pse trashëgimi, dhe pse përgjigje ndaj kërkesave të të vdekurve?

Ta filloj, së pari, nga trashëgimia: Këshilli Ndërkombëtar i Monumenteve dhe Siteve (ICOMOS) e përkufizon trashëgiminë kulturore si «shprehje të mënyrave të të jetuarit të zhvilluar nga një komunitet dhe të përcjellë brez pas brezi, duke përfshirë doket, praktikat, vendet, objektet, shprehjet dhe vlerat artistike» (ICOMOS, 2002). Kur e konsiderojmë trashëgiminë kulturore si «mënyrë të të jetuarit të zhvilluar nga një komunitet dhe të trashëguar nga brezi në brez», atëherë shohim që një gjysmë shekulli terrori shtetëror në Shqipëri krijoi në të vërtetë një kulturë - kulturën e spiunimit, burgosjes, torturës, ekzekutimit, punës së detyruar, i udhëhequr nga fantazitë paranojake egomaniake të Enver Hoxhës, të forcuara edhe nga rrethi i tij i brendshëm.

Dua t'ia nis nga këtu: traumat specifike që përjetuan njerëzit nën komunizëm ishin secila pjesë e një cohe kulturore më të madhe, çdo thuri e së cilës ishte e punuar me terror shtetëror. Njerëz të dërguar te Gulagët, familjet që jetonin nën shtypjen e biografisë së keqe, ata të shpronësuar, torturuar dhe ekzekutuar - të gjithë janë viktimat e dukshme të terrorit shtetëror. Por, këto dhuna specifike mund të ndodhin vetëm në sajë të shtypjes brutale, të mosmarrëveshjeve dhe vrasjes së dhunshme të të gjithë opozitës së mundshme të kryer nga arkitektët e terrorit shtetëror dhe agjentët e shtetit. ***Nga ana e saj, kjo shtypje brutale e terrorizoi pjesën tjetër të popullatës duke u bërë ose mbështetës bashkëpunues me regjimin, ose në të bindur pasivë me shpresën për të mbrojtur veten.***

Për dy gjeneratat e lindura në këtë strukturë të terrorit shtetëror, atëherë, dhe për gjeneratën e lindur në tranzicion, kjo është trashëgimia kulturore me të cilën duhet të përballemi: «mënyrat e të jetuarit të zhvilluara nga komuniteti», të terrorizuar për t'ju bindur urdhrave arbitrare të një shteti kriminal, përfshijnë:

- frikë kronike, të vazhdueshme;

- fshehtësinë, mosbesimin - fshehtësi dhe mosbesim, natyrisht, sepse spiunimi dhe gënjeshtria janë *modus operandi* të shtetit, ashtu si edhe gama e larmishme e mohimeve (nga gënjeshttrat e dukshme, si në rastet kur shteti mohon krimet e tij, e deri te zakonet e përditshme që zhvillojnë njerëzit për t'i mbijetuar dhunës së shtetit, deri tek gjërat e vogla: mungesa e dëshirës për të ditur se çfarë ndodhte me të vërtetë në gulagë, shmangia e fqinjëve me biografi të keqe dhe vetëdija e dyfishtë që u tregon njerëzve në fuqi atë që duan të shohin ndërsa mohojnë të vërtetën e përvojës së tyre.

Për të kuptuar plotësisht pse Shqipëria nuk ka arritur ende të përballet me krimet e diktaturës së proletariatit, ne duhet ta kuptojmë këtë ***trashëgimi të dhunës shtetërore si trashëgimi kulturore të komunizmit***. Vetëm kur ta kuptojmë këtë gjë, mund të shohim se çdo përpjekje për të dokumentuar krimet e komunizmit hyn në këtë suazë: pothuajse çdo person që sot mund ta emërtojme si «kriminel», sipas Kushtetutës socialiste dhe Kodit Penal të vitit 1952, thjesht po zbatonte ligjet e vendit dhe urdhërat e eprorëve të tij. Gjyqtari që nënshkroi një urdhër ekzekutimi, hetuesi që kreu tortura, skuadrat e ekzekutimit, të gjithë këta realisht po bënë thjesht punën e tyre.

Njëzet e shtatë vjet pas përfundimit zyrtarisht të komunizmi, natyra kriminale e diktaturës komuniste ende nuk është njohur zyrtarisht nga asnjë qeveri, dhe është pikërisht ky dështim për të pranuar dhe marrë përgjegjësinë për krimin shtetëror atëherë arsyeja pse krimi shtetëror lejohet të vazhdojë, tani, i pakontrolluar. KJO, pra, është arsyeja pse duhet t'i drejtohem trashëgimisë në mënyrë që të merremi me krimet e komunizmit: sepse ne tani kemi katër breza shqiptarësh të lindur në një kulturë të formësuar nga terrori shtetëror, dhe «mënyrat e të jetuarit» të zhvilluara nga një popull që ka jetuar në këtë kulturë janë trashëguar dhe vijojnë të trashëgohen nga njëri brez tek tjetri. Për të përballuar të shkuarën që vazhdon të ndjekë vendin dhe për t'u njohur me krimet gjithëpërfshirëse të diktaturës së proletariatit, duhet të përballemi, më në fund, me arkitekturën e terrorit shtetëror, dhe arkitektin kryesor të tij, Enver Hoxhën.

Kjo na çon në pyetjen: pse na duhet një përgjigje ndaj kërkesave të të vdekurve?

Kur postova njoftimin për këtë konferencë në faqen time të FBsë, mora mesazhin më poshtë:

“Nëna ime është 93 vjeç, jeton në Tiranë, ka memorie të mprehtë, është përndjekur gjatë gjithë jetës, babain ia kanë ekzekutuar dhe ajo ende nuk e di se ku janë [eshtrat e tij]. Pas ekzekutimit të tij gjyshja ime mbeti vetëm, pa një strehë nën kokë, me asnjë, 5 fëmijë të vetëm, më i vogli 2 vjeç. Unë ende nuk kam përgjigje se pse dhe si mund të jenë të tillë njerëzit”¹⁾.

Një shtet kriminal çorodit strukturën e marrëdhënies shoqërore - kjo është arsyeja pse njerëzit mund të ishin të tillë. Por, ne mund të jemi ndryshe.

Është pikërisht themeli i marrëdhënieve tona njerëzore që, mbi dhe përtej çdo gjëje, diktatura e proletariatit u përdhos, dhe studimi ynë për të kaluarën komuniste duhet të jetë në shërbim të ripozicionimit të vetvetes si qenie njerëzore në një lidhje etike me njëri-tjetrin.

Sepse ne ende nuk e kemi bërë këtë punë, *modelet e mohimit* - një aspekt themelor i strukturës së terrorit shtetëror - mbesin, jo vetëm një *trashëgimi e regjimit komunist*, por një *tipar i vazhdueshëm i shtetit sot*²⁾. Kjo është shumë, shumë e rrezikshme.

Gjysma e vendit është nën 30 vjeç dhe shumë njerëz mendojnë - gabimisht - se kjo gjeneratë e re nuk interesohet për të kaluarën komuniste dhe se, në të vërtetë, komunizmi nuk ka asnjë lidhje me ta. Në të vërtetë, shumë nga ata që kanë pushtet politik duket se presin që të vdesë i mbijetuari i fundit i sistemit gulag, dhe më pas mendojnë se do të shpëtojnë nga «problemi» i komunizmit.

E kanë gabim.

Në fakt, komunizmi përcakton brezin e tranzicionit. Historitë e paartikuluara — sipas formulimit të Paul Connerton-it, historitë e krijuara, ose, sipas formulimit të Pierre Bourdieu, habitati i jetës së jetuar nga prindërit e tyre nën komunizëm u janë përcjellë atyre³⁾.

1) M.B. Mesazh në FB, datë 25 tetor.

2) Për një diskutim të hollësishëm të këtij mohimi, siç është ndërtuar në strukturën e shtetit, shihni vepër e Lori Amy-it “Re-Membering in Transition: The Trans-National Stakes of Violence and Denial in Post-Communist Albania.” In *History of Communism in Europe, Vol. I, Politics of Memory in Post-Communist Europe*, 205 - 222. Bucharest: Zeta Books, 2010.

3) Për një diskutim të hollësishëm të kujtesës së krijuar, shihni vepër e Paul Connerton-it *How Societies Remember* London: Cambridge University Press, 1989; për një diskutim të hollësishëm të habitusit, shihni vepër *The Language of Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press, 1999.

Në të njëjtën kohë, ishujt e tyre të vegjël të kujtimeve familjare nuk kanë një spirancë në një narrativë të integruar historikokulturore.

Në të dyja nivelet, si në atë individual dhe në atë kolektiv, heshtja, shtypja, shtrembërimi dhe fragmenti i mohimit dhe polarizimi, e shkëpusin fillin lidhës midis së shkuarës dhe së tashmes⁴⁾.

Të vdekurit kërkojnë llogaridhënie historike.

Për të vdekurit për t'u prehur në paqe, për të gjallët për të bërë paqe me të shkuarën, për të rinjtë për të mbyllur plagët që u janë transmetuar, brez pas brezi, për thuajse një shekull, tani, më në fund, se duhet të merremi me strukturën e dhunës shtetërore dhe natyrën e *shtetit kriminal*.

Jennifer Balint, në librin *Genocide, State Crime, and the Law: In the Name of the State* (Gjenocidi, krimi shtetëror dhe e drejta: në emrin e shtetit) e përcakton krimin shtetëror si politikë shtetërore që përdor institucionet e shtetit për të kryer dëmtime në masë kundër popullsisë së tij. "Kjo përfshin policinë, ushtrinë dhe sistemin ligjor"⁵⁾ dhe kuadrin shtetëror për kryejën e krimeve shtetërore"⁶⁾.

Hoxha i vendosi strukturat e terrorit shtetëror menjëherë pas Luftës së Dytë Botërore. Brenda një kohe shumë të shkurtër, arkitektura e terrorit shtetëror u krijua në mënyrë të pakontestueshme, dhe pjesa tjetër e strukturës shoqërore - lidhjet familjare, miqësitë dhe komunitetit, u përdhosën.

Një vështrim i përciptë i Kushtetutës të Socializmit dhe ndryshimeve të Kodit Penal tregon se si arkitektura e Hoxhës e përsosi strukturën e saj kriminale. Dokumente të tjera në këtë vëllim do të hyjnë në më shumë detaje në lidhje me këtë. Jemi me fat që në këtë vëllim kemi të përfaqësuar edhe studiues juridikë, kështu që unë do të jap vetëm disa detaje për qëllime inkuadrimi:

- neni 16 përcaktonte këto dënime për këto krime: «vdekje, burgim dhe internim në "kampet korrigjuese të punës"⁵⁾.

4) Shihni Hirsch, Marianne. *The Generation of Post Memory: Writing and Visual Culture after the Holocaust*. New York: Columbia University Press, 2012.

5) Të dhëna të marra nga Raporti i Kombeve të Bashkuara ose Komiteti Ad Hoc për Punën e Detyruar, Shtojca Nr. 13 në Regjistrat Zyrtarë të Sesionit të Gjashtëmbëdhjetë të Këshillit Ekonomik dhe Social dhe Nr. 36 në Studime dhe Raporte (Seritë e reja) të Punës Ndërkombëtare Zyra, Gjenevë, 1953.

Dhe lista vazhdon dhe vazhdon.

Sipas nenit 90, njerëzit mund të dënoheshin me internim ose në kampe pune në burg deri në pesë vjet për «prodhim të mallrave industrialë me cilësi të dobët, jo në sasi të mjaftueshme, ose në shkelje të standardit të caktuar».

Sipas nenit 201, njerëzit që largoheshin herët nga puna, ose që përpiqeshin të hiqnin dorë mund të dënoheshin me punë korrigjuese, ose me burg.

Sipas nenit 203, njerëzit që nuk pranonin të shkonin atje ku i dërgonte shteti për punë mund të dënoheshin me burg ose punë korrigjuese.

Sipas nenit 204, njerëzit që refuzonin të kryenin «punë vullnetare» në prodhimin shtetëror dhe në kantieret e ndërtimit mund të dënoheshin deri në dy vjet punë korrigjuese.

Ky ishte Kodi Penal i vitit 1952. Por, si arriti vendi që të ratifikojë Kushtetutën socialiste dhe të parashikojë dënime me burg për fëmijë dymbëdhjetë vjeç për sabotim ekonomik? Kjo trajektore u përcaktua me shfaqjen «*Gjyqi i tradhëtisë*», në vitin 1945 - e cila u vu në skenë në Teatrin Kombëtar. Dhe këtu kemi mbërritur në zemër të trashëgimisë si «trashëgimi e së shkuarës» dhe të përkujtimit si «përgjigje ndaj kërkesat e të vdekurve»⁶⁾. Si trashëgimi e së shkuarës, Gjyqi i Tradhëtisë i vënë në skenë në Teatrin Kombëtar, është, sipas fjalëve të Robert Elsie, «një nga ngjarjet më spektakolare në periudhën e hershme të komunizmit në Shqipëri, dhe shënoi fillimin e një regjimi të paparë të terrorit që zgjati me vite. Njerëz të panumërt e gjetën veten në burg dhe internim ose para skuadrës së pushkatimit».

Gjyqi i tradhtisë i vitit 1945, i vënë në skenë në Teatrin Kombëtar, ishte ngjarja inauguruese që nxiti shtetin kriminal të zhvilluar nga Enver Hoxha. Ndërsa përuroi shtetin kriminal, vetë gjyqi ishte një vazhdim i spastrimeve që partizanët kishin kryer gjatë Luftës së Dytë Botërore. Siç kanë vërejtur shumë studiues, fuqitë aleate financuan grupet kryesore politike brenda Shqipërisë së okupuar për të kryer operacione sabotimi kundër forcave ushtarake italiane dhe, më vonë, gjermane⁷⁾. Literatura e kohës është e mbushur me vajtime kundër

6)(Fontein https://www.theasa.org/publications/asaonline/articles/asaonline_0102.shtml).

7) Elsie, Robert. Albania in a Nutshell: A Brief History and Chronology of Events, Albanian Studies Volume VII, Amazon Digital Services, 2015; Fevziu, Blendi, Enver Hoxha: Grushti i hekurt i Shqipërisë, Londër: I.B. Tauris & Co. Ltd., 2017; Lucas, Peter. The OSS in World War II: Albania Covert Operations and Collaboration with Communist Partisans, Jefferson: McFarland, 2015.

përpjekjeve për kryengritje të shqiptarëve, të cilat ishin shumë joefektive, në masë të madhe sepse grupet politike përdorën para dhe armë për të luftuar njëri-tjetrin. Për Shqipërinë, Lufta e Dytë Botërore kishte më pak lidhje me boshtin e luftës - aleatin sesa ishte një luftë e brendshme për kontrollin politik të vendit - aq sa disa studiues i referohen Luftës së Dytë Botërore si lufta civile e Shqipërisë (Elsie 2015; Fevziu 2017, Lucas 2015).

Partizanët ishin veçanërisht efektivë për të fshirë kundërshtarët e tyre, në veçanti Ballin Kombëtar, rezistencën kombëtare antikomuniste dhe Legalitetin, mbështetësit e mbretërisë besnikë ndaj Mbretit Shqiptar, Zogut, i cili u largua nga Shqipëria menjëherë pas okupimit italian. Në kohën kur përfundoi Lufta e Dytë Botërore, partizanët kishin pastruar një pjesë të madhe të kundërshtarëve të tyre politikë. Kur marshuan në Tiranë më 28 nëntor 1944, qëllimi kryesor i tyre ishte të përfundonin punën e nisur për të pastruar të gjithë opozitën politike dhe të konsolidonin pushtetin (Elsie 2015; Fevziu 2017, Lucas 2015).

Me Mbretin Zog në mërgim, gjyqi për tradhti i 1945-ës ishte i barabartë me një gjykatë ushtarake përmes së cilës partizanët pastruan me dhunë çdo kundërshtar të mundshëm të mbetur dhe përfunduan luftën civile që kishin nisur. Kujtimet e atyre që jetuan nëpër spastrime flasin për partizanët që zbrisnin nga malet, që i nxirrnin familjet nga shtëpitë e tyre dhe i merrnin ato për vete. Lazër Radi, një nga të akuzuarit dhe një nga të dënuarit nga Gjyqi i Tradhtisë, e përshkroi situatën në Tiranë në vjeshtën e vitit 1944 në kujtimet e tij si më poshtë: «*E kam kaluar periudhën nga 18 deri më 23 nëntor ulur në dritaren time, duke vëzhguar aktivitetet e partizanëve që po arrestonin njerëz në ndërtesat e ndryshme në komplekset e apartamenteve përgjatë Lanës. Të gjithë e dinin që ndërtesat ishin të banuara kryesisht nga figura publike dhe zyrtarë qeveritarë. ... Njëri pas tjetrit, banorët e këtyre ndërtesave u arrestuan nga partizanët ... duke i lënë familjet në rrugë, në mënyrë që partizanët të merrnin në dorë apartamentet luksoze*» (Elsie 8 - 9).

Skena e krimit të komunizmit fillon në Teatrin Kombëtar, me *Gjyqin e Tradhtëtisë* të vitit 1945 dhe «mbretërimin e terrorit» të përruruar prej tij. 17 nga 60 personat e gjykuar u dënuan me vdekje si kriminelë lufte dhe armiq të popullit: «ekzekutimet u kryen menjëherë, më 14 prill 1945, në një kanal në afërsi të Kodrës së Priftit në Tiranë» (Elsie 15). Më pas, shfaqet e gjyqeve komuniste u bënë tipar standard i jetës nën diktaturë dhe ishin mjet parësor për

shpronësimin e pronës: «Të gjitha dënime me vdekje, ose me pesë ose më shumë vjet burgim, mbartën me vete konfiskimin e tërë pasurisë së të akuzuarit. Në këtë mënyrë, u krijua një numër i madh vejushash, grash dhe fëmijësh të dëbuar nga shtëpitë e tyre, duke u hedhur pa asnjë qindarkë në rrugë» (Elsie, 27). Në të vërtetë, sistemi gulag u zhvillua bashkë me shpronësimin e shtetit dhe spastrimet politike; familjet e shpronësuara dhe gratë dhe fëmijët e të burgosurve dhe të ekzekutuarve u dërguan në kampe internimi, ndërsa mijëra të tjerë u dërguan për punë të vështirë në kampe burgu.

Shpronësim 100%, në të njëjtën kohë me formimin e sistemit gulag dhe një vend të tërë të ndërtuar nga skllavëria e të burgosurve dhe puna e detyruar (e quajtur «vullnetare») - kjo është trashëgimia nga komunizmi, dhe ne akoma po i jetojmë këto dhunime edhe sot e kësaj dite. Për shembull: afërsisht 20% e popullsisë në Shqipëri ishte objekt i masave ekstreme shtypëse nën regjim, dhe 80% e atyre që janë ekzekutuar nga regjimi nuk janë arritur të gjenden për t'u varrosur, dhe as nuk ka të ngjarë të gjenden (Krasniqi, 2012). Mijëra qytetarë të zakonshëm janë ende në kërkim të të dashurve që u ekzekutuan dhe që u varrosën në fshehtësi. Varri masiv i gjendur pas Malit të Dajtit jep një shembull të tillë: tre burra të zakonshëm me lopata kopshtesh dhe me informacionin që kishin se ku mund të ishte varrosur një anëtar i familjes së tyre filluan të gërmojnë ... dhe zbuluan kufomat e 19 personave të ekzekutuar dhe të varrosur në fshehtësi, një taktikë e shtetit kjo për të parandaluar familjarët që të gjenin kufomat e personave të vrarë prej tij⁸).

Kthimi i pronave është plotësisht i dështuar, duke e lënë pronën të lidhur në gjykatë pa një fund të parashikueshëm. Krimet ndaj pronave janë normë, ku krimet e shpronësimit komunist përsëriten sot në një rreth vizioz të biznesmenëve të fuqishëm dhe zyrtarëve të korruptuar të qeverisë që kërcënojnë, kërkojnë ryshfete dhe urdhërojnë ndryshime të paligjshme mbi titujt e pronësisë - një biznes i madh në një vend ku, pas pesëdhjetë vitesh diktature komuniste, familjet e shpronësuara janë ende duke luftuar për të marrë pronat, dhe biznesmenët mafiozë dhe zyrtarët e korruptuar të qeverisë po luftojnë edhe më shumë për të marrë tokën e kontestuar dhe për të ndërtuar ndërtesa të larta. Juristë, gjyqtarë, biznesmenë të fuqishëm, administratorë në Zyrën e Pronave - të gjitha këto janë

8) www.balkaninsight.com/en/article/investigation-son-s-search-for-fatheruncovers-albanian-mass-grave.

instanca të zakonshme të institucioneve shtetërore dhe zyrtarëve që realizojnë strukturën kriminale të shpronësimit nga shteti, kësaj radhe për të vjedhur prona për zhvillim të paligjshëm.

Krimet me pronat në Hipotekë, zhvillimi i paligjshëm, dështimet për kthimin e pronave kanë ndihmuar për ta bërë gjyqësorin shqiptar institucionin që ka fjalën e fundit lidhur me mosmarrëveshjet e pronave - një ndër më të korruptuarit në rajon - dhe e gjithë kjo u vu në lëvizje me gjyqin e vitit 1945 dhe udhëheqjen e përgjakshme të terrorit që konsolidoi fuqinë e Enver Hoxhës.

Po në lidhje me gulagët? Kur fillojmë të hulumtojmë nivelin e vdekjeve në sistemin e gulagut, të krijuar në të njëjtën kohë me Gjyqin e Tradhtisë, bëhet e qartë se shifrat zyrtare nënperfaqësojnë në mënyrë të konsiderueshme numrin e njerëzve të vrarë nga dhuna e shtetit. Për shembull, të dhënat e marra nga raporti i Këshillit të Sigurimit të OKB i vitit 1955 mbi punën e detyruar në Shqipëri përshkruajnë këtë situatë: «Në Kampin e Vdekjes në fshatin Vloçisht ... disa nga të burgosurit që ishin shumë të sëmurë dhe nuk punonin dot u varrosën të gjallë në kanal» (11 - 13).

Znj. Gjyshte Ndoci ishte shtatzënë kur u arrestua pasi burri i saj ishte larguar nga ushtria. Ajo dhe 3 fëmijët e saj - Zefi, 9 vjeç, Deda, 6 vjeç dhe Lulja, 5 vjeç, u dërguan në kampin e përqendrimit në Tepelenë. 3 muaj më vonë, ajo lindi një djalë që vdiq 3 ditë pasi lindi. Të burgosurit detyroheshin të marshonin nga Tepelena në një kamp tjetër në Gjirokastrë. *“Gjatë rrugës, djali i saj Deda vdiq dhe ajo vetë u desh ta gërmonte varrin dhe ta varroste të birin buzë rrugës, ndërsa policia që e shoqëronte e fyente. Katër ditë pasi mbërriti në kampin e ri, vdiq edhe djali i saj i madh, Zefi, po ashtu për shkak të kequshqyerjes dhe sëmundjes»*(17).

Mustafa Hoxha, një imam që u larguar nga Shqipëria, i përshkruante kushtet si kaq të këqija saqë të burgosurit detyroheshin të hanin “bar dhe kafshë të ngordhura”. Kjo çoi në përhapjen e një epidemie ... me shtatë ose tetë vdekje çdo ditë, kryesisht fëmijë. Kur kampi u zhvendos në Tepelenë, situata u përkeqësua edhe më shumë»(16). Më tej Hoxha raporton se zyrtarët e kampit vendosën të zhvendosnin varrezat. ... Të burgosurit, burra dhe gra, u detyruan të gërmonin varret e personave të varrosën kohët e fundit dhe t’i rivarrosin ata në vendin e ri. Ky operacion shkaktoi një epidemi të re, dhe niveli i vdekjeve

në kamp u rrit”(16). Në njëzet muajt e internimit, Hoxha raporton për 1,200 vdekje në kampet ku kishte qenë i burgosur. 1.200 vdekje në njëzet muaj?

Fëmijë të lindur dhe të vdekur brenda ditësh, të sëmurë të varrosur të gjallë në lumenjtë që po pastronin, nëna që gërmonin varre për fëmijë në marshime të detyruara nga kampi në kamp!? Këto të dhëna sfidojnë shifrat shumë më të ulëta zyrtare, duke na detyruar të pyesim: si llogariten shifrat zyrtare të vdekjeve në burg? Me çfarë regjistrash dhe të dhënash dhe me cilën metodë? Mospërputhje të tilla si këto kërkojnë që ne të gjejmë gjilpërën në kashtë. Për të kuptuar me të vërtetë se çfarë ka ndodhur, ne duhet të krahasojmë materialin arkivor, me dëshmitë gojore, artikujt e gazetave, dëshmitë nga të mbijetuarit e kampeve - duhet t'i mbledhim të gjitha këto dokumente, t'i krahasojmë dhe të kërkojmë për mangësi, mospërputhje, të ngremë pyetje. Të kërkuarit e gjilpërës në kashtë mund të na ndihmojë edhe për të analizuar rrjedhjen e gjërave - hendeqet dhe kontradiktat në regjistra janë vetë dëshmi e copëzimit, shtrembërimit, gënjeshtërisë dhe mohimit, të cilat në vetvete janë mekanizma të terrorit shtetëror.

Këto të dhëna na tregojnë gjithashtu se: çdo centimetër i tokës shqiptare dëshmon për një dhunë që nuk është vajtuar ende. Dhe kjo është përgjigja thelbësore ndaj kërkesave të të vdekurve: - U kemi borxh atyre, dhe vetvetes, të vajtojmë për mohimin, shtypjen, shtrembërimin - shpesh përmes gënjeshtreve dhe manipulimeve. Nëse nuk arrijmë të vëmë drejtësinë në vend për ata që janë prekur pa të drejtë, të kuptojmë plotësisht natyrën e asaj që ndodhi - nëse nuk vajtojmë për vuajtjet kolektive të kombit, ne hyjmë në një periudhë që Joseph Etkind e quan periudha e pas katastrofës. Në botën pas katastrofës «e shkuara ndjek qytetarinë, ndan shoqërinë dhe kufizon zgjedhjen politike» (Etkind 2013, 42).

Në të vërtetë, pas katastrofa në Shqipëri është aq e rëndë, sa shumë refuzojnë të pranojnë se, në fakt, diktatura e proletariatit ISHTE katastrofike. Ky refuzim merr shumë forma: nostalgji enveriste, falje për regjimin (shiko se çfarë gjërash të mira janë bërë), larje e krimeve të komunizmit nga shteti, aktorë të pushtetit komunist në detyrë sot, libra historie që nuk janë shkruar.

KJO është situata jonë në Shqipëri. Si spektrat e të vdekurve të pagjendur dhe problemet ende të pranishme ndërmjet familjeve të burgosura dhe të internuara gjatë regjimit vazhdojnë të fanisin jetën

politike, sociale dhe kulturore në Shqipërinë e sotme. Në çdo fushë, e shkuara e ndjek pas si fantazmë të tashmen dhe do të mbetet e tillë si të vdekurit e pavarrosur, deri sa ne e marrim parasysh të shkuarën. Po si mund ta bëjmë këtë gjë? Etkind përcakton tri energji parësore që shërbejnë si shtysë për njerëzit në situatat pas katastrofave: Përpjekjen konjitive për të mësuar për katastrofën;

Dëshirën emocionale për të vajtuar për viktimat e saj; dhe shtysën aktive për të gjetur drejtësi dhe për t'u hakmarrë ndaj keqbërësve.

Shqipëria e ka kaluar momentin kur mund të ishte e mundur që drejtësia të gjendej në shkallë të gjerë. Prandaj, trajtimi i së shkuarës është veçanërisht i rëndësishëm për plotësimin e nevojave për të mësuar në lidhje me katastrofën (dëshirën konjitive) dhe për të vajtuar për viktimat e saj (dëshirën emocionale). Por, çfarë kuptojmë me vajtim? Vajtimi e sjell të shkuarën te e tashmja, në mënyrë që të njohë dhimbjen, pikëllimin dhe praninë e dhunës; duke e pranuar atë, ne krijojmë «një shtëpi për veten e gjymtuar dhe të dhunuar të tjetrit» (Das 2007, 47-48). Ajo çfarë është më e rëndësishmja, vajtimi na lejon të rilidhemi dhe të rimishërojmë cohën e memories ndër breza që është shkëputur nga katastrofa. Në rastin e këputjes traumatike, kur një komb i tërë ka shtrembëruar kujtesën e tij përmes fushatave propagandistike të vendosura me dashje, kur mizoritë fshihen ose mohohen, kur shfaqet e gjyqeve shfaqin publikisht fuqinë e shtetit dhe shndërrojnë çdo nocion të së vërtetës dhe drejtësisë në farsë dhe absurditet, kur njerëzit mbijetojnë për shkak të heshtjes dhe censurimit të vetvetes, duke pretenduar se pajtohen me forcat e pushtetit, në mënyrë që të mos bëhen viktima të atij pushteti - në këto rrethana, vazhdimësia midis përvojës individuale dhe kujtesës dhe ndërmjetësimit shoqëror përmes së cilit kujtesa kolektive mund të stabilizojë një histori të vetvetes dhe kombit është e shkatërruar. Pikërisht përmes vajtimit nipërit e mbesat e botës postkatastrofike duhet të rivendosin linjat e transmetimit midis përvojës individuale dhe kolektive (Etkind 245).

Dhe këtu puna jonë me trashëgiminë komuniste bëhet shumë e rëndësishme. Puna e trashëgimisë si riparues shoqëror duhet të përfshijë dimensionet komplekse të traumës, humbjes, vajtimit, bashkëveprimit, mohimit, shtypjes dhe shtrembërimit. Kjo punë vajtimi kërkon atë që Heidi Bauer-Clapp e quan përkujtim restaurues - përkujtimin që “përfshin angazhimin e individit dhe të tërë komunitetit me dimensionet materiale, sociale, apo politike të dhunës

në të shkuarën, në mënyrë ideale me konsiderimin e njëkohshëm të asaj që nënkuptonte kjo dhunë në të shkuarën dhe çfarë vazhdon të nënkuptojë ajo edhe në të tashmen”(3).

Është kjo pikë - çfarë nënkuptonte dhuna në të shkuarën dhe çfarë nënkupton ajo aktualisht - ajo që e mbyll rrethin se pse të merresh, më në fund, me krimet e diktaturës së proletariatit kërkon ta vendosim veten në trashëgimi, si përgjigje ndaj kërkesave të të vdekurve: përkujtimi restaurues i trashëgimisë së dhunshme pranon borxhin e të gjallëve ndaj sakrificave të të vdekurve - kjo është një lloj shlyerjeje, një shenjtërim i marrëdhënieve shoqërore të profanizuara nga diktatura e proletariatit. Përmes punës së kujtesës, si vajtimi, ne kemi shpresën e pajtimit, shërimit dhe zgjidhjes së vuajtjeve» (Rowlands qtd. Fontein 1999: 142).

Tani më lejoni ta bëj konkret këtë argument: viti 2018 mund të karakterizohet si viti i ngërçit mbi teatrin kombëtar. Qeveria dëshiron të shkatërrojë Teatrin Kombëtar - skenën e krimit që vendosi qeverinë komuniste në Shqipëri dhe përuroi sistemin e gulagut - dhe t’ia japë tokën në qendrën historike një biznesi privat për të ndërtuar një ndërtesë të lartë⁹⁾. Ky plan parashikohet të vijohet përmes një «ligji të veçantë» - i miratuar përmes Parlamentit me shumicën e qeverisë - një ligj që është kondërshtuar dy herë, nga Presidenti, duke përmendur baza të shumta paligjshmërie¹⁰⁾.

Shfaqja e gjyqit e vitit 1945 dëshmon për krimin inaugurues të komunizmit, dhe përpjekja e shtetit për të shkatërruar skenën e krimit përsëritet, është pikërisht struktura e krimit shtetëror, ku ligjet e shtetit përdoren për të legjitimuar dhe për të realizuar krimet e tij. Të shkatërrosh teatrin është të na dënosh të jetojmë pa vajtuar - dhe, me shkatërrimin e teatrit, të pavajtuar, vjen edhe përsëritja e shtetit kriminal. Këtë nënkuptonte Balinti kur thoshte se, nëse nuk arrijmë të kuptojmë natyrën e shtetit kriminal, strukturat e krimit të shtetit të atëhershëm do të vazhdojnë ta përcaktojnë shtetin e tanishëm.

Prania e të vdekurve të gjallë vazhdon ta ndajë shoqërinë, pasi ne vazhdojmë të banojmë në strukturat e dhunës që përsosi Hoxha gjatë 40 viteve si arkitekti i terrorit shtetëror. Përtej ekzekutimeve, përtej sistemit të gulagëve, përtej aparatit

9) (Erebera <https://www.reporter.al/proi-ektligj-i-iashtezakonshem-per-shembien-eteatrit-kombetar>).

10) (Meta <http://president.al/en/njoftim-per-media>).

të mbikëqyrjes, përtej dhunës specifike të miratuar, është në të vërtetë baza e marrëdhënieve tona njerëzore ajo që është përdhosur, dhe është kjo përdhosje që mbetet një plagë e hapur sot - plagë kjo e cila do të shërohet vetëm kur të merremi me natyrën kriminale të shtetit dhe të arkitektit të saj, Enver Hoxhës. Terrori i shteti ka manipuluar cohën e marrëdhënieve tona shoqërore dhe është detyra jonë, tani, ta ripozicionojmë veten si qenie njerëzore në një lidhje etike me njëri-tjetrin. Dhe kjo gjë realizohet pikërisht përmes vajtimit nga nipërit e mbesave në kohët pas katastrofave.

Dua ta mbyllem me frikën e shprehur nga një koleg i imi kur i kërkoja ndihmë për rekrutimin e pjesëmarrësve në një ngjarje kundër korrupsionit:

Problemi im është tema dhe niveli i lartë i vetëcensurës që kemi, gjë që përkeqësohet çdo ditë. Kam frikë se diplomatët nuk do të guxojnë të flasin. OKB-ja dhe të gjitha organizatat e tjera ndërkombëtare të pranishme nuk kanë qenë kurrë më të qetë përpara stilit të korrupsionit të Shqipërisë. Problemi i dytë i dukshëm është se korrupsioni është i lidhur me mafian dhe kjo e bën të folurit një gjë mjaft të guximshme¹¹⁾.

Për të thyer heshtjen që po lejon një marshim të qëndrueshëm drejt një diktature të re, duhet të përballemi me trashëgiminë e Enver Hoxhës. Për të ndryshuar strukturën e krimit shtetëror tani, ne duhet të merremi, më në fund, me natyrën kriminale të shtetit - me mënyrat me të cilat shteti përdor ligjin dhe institucionet e shtetit për të legjitimuar dhe kryerjen e krimeve të tij - dhe ne duhet të merremi me Enver Hoxhën si arkitekti i terrorit shtetëror. Siç argumenton Etkind, nën një regjim që refuzon të pranojë dhunën e vet, vajtimi i viktimave të tij [është] një veprim politik, një mekanizëm i rëndësishëm dhe ndonjëherë edhe mbizotërues i rezistencës ndaj [vazhdimësisë së] regjimit "(2013, 243). Aktet dhe veprat e zisë janë pra veprime të zgjedhjes etike, rezistencës politike dhe vetëshprehjes estetike (Etkind 2013, 243).

Atëherë, si mund ta nisim punën për llogaridhënien e strukturave të shtetit dhe të institucioneve të kriminalitetit? Dhe si e kërkojmë këtë llogaridhënie në një mënyrë që na ndihmon të arrijmë pajtimin dhe ta bashkojmë shoqërinë? (Balint 5). Disa pika fillestare përfshijnë:

11) (komunikim me email, nëntor 2018).

Prioritizimin e përkujtimit restaurues në vendet e trashëgimisë kulturore si akt të vajtimit kulturor;

Artikulimin e strukturave të terrorit shtetëror parësor - çdo dhunë ndaj popullsisë shqiptare është kryer në mënyrë të ligjshme, duke ndjekur ligjet e shtetit, dhe është realizuar nga institucionet e shtetit. Përdorini këto formulime për t'u ballafaquar drejtpërdrejt me apologjetët dhe justifikuesit me prova për natyrën kriminale të shtetit;

Të kuptuarin dhe të artikuluarin e mënyrës se si ndërtohet mohimi në funksionimin e shtetit;

Përdorimin e mundësisë së rëndësishme të ofruar nga Autoriteti i krijuar rishtazi për të hapur dosjet e ish sigurimit dhe ish regjimit komunist për të lobuar në qeveri për të sjellë një komision historik të së vërtetës dhe kujtesës në Shqipëri.

Joost Fontein-i argumenton në librin *The Politics of the Dead* se pranimi i borxhit të të gjallëve ndaj sakrificave të të vdekurve është një lloj shlyerjeje, një shenjtërim i marrëdhënieve shoqërore të përdhosura nga dhuna e shtetit. Përmes punës përkujtuese, të tilla si vajtimi, ne kemi mundësinë që të merremi, më në fund, me Enver Hoxhën si arkitektin e terrorit shtetëror dhe, në këtë mënyrë, të arrijmë pajtimin, shërimin dhe zgjidhjen e vuajtjeve "(Rowlands qtd. Fontein 1999: 142). KY, është detyrimi ynë moral: të sjellim një përkujtim restaurues në trashëgiminë tonë të trazuar pikërisht në mënyrë që të shërojmë vuajtjet, të vajtojmë të vdekurit dhe të çlirojmë të gjallët.

Punimet e cituara

- Amy, Lori. "Re-Membering in Transition: The Trans-National Stakes of Violence and Denial in Post-Communist Albania", in: *History of Communism in Europe, Vol. I, Politics of Memory in Post-Communist Europe*, 205 - 222. Bucharest: Zeta Books, 2010.

- Balint, Jennifer. *Genocide, State Crime, and the Law: In the Name of the State*. London: Routledge-Cavendish, 2012.

- Bourdieu, Pierre. *The Language of Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press, 1999.

- Connerton, Paul. *How Societies Remember* London: Cambridge University Press, 1989.
- Das, Veena, *Life and Words: Violence and the Descent into the Ordinary*, Oakland: University of California Press, 2006.
- Elsie, Robert, *The 1945 Albanian Treason Trial*. Create Space Independent Publishing Platform, 2015.
- Erebara, Gjergj, "Sons' Search For Father Uncovers Albanian Mass Grave," *Balkan Insight*, 11 shkurt, 2010, balkaninsight.com/en/article/albania-governments-knew-ofcommunist-mass-grave.
- Erebera, Gjergj, "Projektligj i jashtëzakonshëm për shembjen e Teatrit Kombëtar," *Reporter Albania*, 10 qershor 2018, www.reporter.al/projektligj-i-jashtezakonshem-per-shembjen-e-teatrit-kombetar.
- Etkind, Joseph. *Stories of the Undead in the Land of the Unburied*. Palo Alto: Stanford University Press, 2013.
- Fontein, Joost, *The Politics of the Dead: Living Heritage, Bones and Commemoration in Zimbabwe*, Association of Social Anthropologists Edinburgh of the UK and Commonwealth, March 8, 2017, www.theasa.org/publications/asaonline/articles/asaonline_0102.shtml.
- Hirsch, Marianne. *The Generation of PostMemory: Writing and Visual Culture after the Holocaust*. New York: Columbia University Press, 2012.
- International Council on Monuments and Sites. "A Cultural Heritage Manifesto." October 2015, www.icomos-uk.org/uploads/sidebar/PDF/A%20Cultural%20Heritage%20Manifesto.pdf
- Krasniqi, Afrim. 'Civili' shqiptar - Një histori e pafundme tranzicioni. *Dorëshkrim i pabotuar*. *Revista Universitare Illyrus, Shqipëri*.

- M., mesazh në FB, datë 25 tetor.

- Republika e Shqipërisë Presidenti. Presidenti Meta dekreton rishikimin e Ligjit 37/2018 nga Kuvendi i Shqipërisë. 27 korrik 2018, president.al/en/njoftim-per-media/.

- Kombet e Bashkuara. Raporti i Kombeve të Bashkuara ose Komiteti Ad Hoc për Punën e Detyruar, Shtojca Nr. 13 në Regjistrat Zyrtarë të Sesionit të Gjashtëmbëdhjetë të Këshillit Ekonomik dhe Social dhe Nr. 36 në Studime dhe Raporte (Seritë e reja) të Punës Ndërkombëtare Zyra, Gjenevë, 1953.

GJATË ZHVILLIMIT TË KONFERENCËS

TË MOHUAR NGA REGJIMI

CIP Katalogimi në botim BK Tiranë

Të mohuar nga regjimi: burgjet, sistemi i internim-dëbimeve dhe puna e detyruar në Shqipëri në 1945-1990: konferenca ndërkombëtare shkencore: Tiranë, 30-31 tetor 2018 / përgatiti për botim Sonila Boçi: reduktoi Meliha Balla - Tiranë: Albtipografia, 2019 800 f. : me foto; 16.8x24 cm.

Bibliografia

ISBN 978-9928-302-04-5

1. Persekutimi politik 2. Të burgosur politikë 3. Kampe të përqëndrimit
4. Historia 5. Sundimi komunist, 1945-1991 6. Konferenca 7. Shqipëri
323.281(496.5)''1945/1990'' (062)
94(496.5) .09 (062)

ORGANIZUAR NGA:

Autoriteti për Informim mbi Dokumentet e ish-Sigurimit të Shtetit, në bashkëpunim me Institutin e Historisë/Akademisë së Studimeve Albanologjike, Institutin për Studimin e Krimeve dhe Pasojave të Komunizmit, dhe Institutin për Integrimin e ish të Përndjekurve Politikë.

Konferenca u mbështet nga PNUD në Shqipëri dhe Qeveria e Italisë, në kuadër të projektit "Përkujtojmë për të shëruar dhe parandaluar", Fondacioni Konrad Adenauer (KAS), Rrjeti European i Kujtesës dhe Solidaritetit (ENRS), dhe Muzeu Historik Kombëtar.

ISBN 978-9928-302-04-5

